

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ABLONCZY LÁSZLÓ:

Molnár Gál Péter

ZÓKA PÉTER: A nemzeti
szuverenitás és a bölcsészet

BENE ZOLTÁN:

Újra az elfeledett faluban

4

XXXIV. évfolyam
2021. április
630 Ft

A GYEREKKOR VÉGE

TARTALOM

- 3 Zóka Péter: A nemzeti szuverenitás és a bölcsészettudományok
17 Both Balázs: Winternacht; Hajnali pályaudvar; Egy favellára
19 Bene Zoltán: Újra az elfeledett faluban
27 Fecske Csaba: A gyerekkor vége; Jó helyen legyen; Atyai pofon; Semmiség
30 Ködöböcz Gábor: Kereszttel és kegyelemmel áldott élet
(Fecske Csaba Utassy József-díjához)
33 Wodianer-Nemessuri Zoltán: Karonülő
44 Karkó Ádám: Gárdonyi; Ajtókeret; Szemek
47 Gutai István: Tardoskedd népe körül van kerítve
(Egy 20. századi szöveglet restaurálása)
60 Csóti György: Külhoni magyarok helyzete és jövője száz esztendővel Trianon után
66 Kónya-Hamar Sándor: In Memoriam Sz.G..., Sursum corda!
67 Lukács László: Áldott húsvét ünnepe
81 Hiszem, hogy a világ szakrális
(Isó M. Emese interjúja Kő Boldizsár szobrásszal az abai stációk ügyében)
88 Bíró József: Nincs visszaút; Ajándék varázsütésre; Istentől karnyújtásnyira
91 Ablonczy László: A színi élet (m) dzsi pi-esze
(I. „Luzsnyánszky Róbert”)
106 Iványi Márton: A Veszett világ 20. századi tapasztalatai és 21. századi tanulságai
(Ayn Rand: Veszett világ)
119 Elżbieta Cygielska: Krúdyról lencyel szemmel

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Kő Boldizsár abai Kálváriáját mutatják be, és a művésszel készített interjút kísérik. A stációkat fényképezte: Molnár Zoltán.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#);
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelő Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat és Könyvkiadás szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908.
E-mail: Tevelő Arató György (történelmi tanulmány), arato@hitelfolyoirat.hu; Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Kő Boldizsár: Emlékező fák – az abai Kálvária út avatása, 2007. április 21-én (Fényképezte: Molnár Zoltán)

A nemzeti szuverenitás és a bölcsészettudományok

Kiinduló tézisem szerint – melynek bizonyítására az alábbiakban kísérletet teszek – a bölcsészet- és társadalomtudományoknak kitüntetett szerepük van a modern nemzetállam fenntartásában és védelmezésében, így végső soron a polgári szabadság biztosításában.

Tanulmányomban egyebek mellett arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyiben tekinthetők megalapozottnak azok a globális médiában, nyomtatott és elektronikus sajtóban, televízióban egyre gyakrabban elhangzó kijelentések, amelyek a bölcsészet- és társadalomtudományok haszontalanságáról, fölöslegességéről tudósítanak. Arra a kérdésre is próbálok választ találni, hogy mennyire tekinthetők helyénvalónak azok a törekvések, amelyeknek következményeként mind a felső-, mind a közoktatásban egyre inkább háttérbe szorulnak a fent említett tudományok körébe tartozó diszciplínák világszerte.

Gyakorló történészként és filozófusként e sorok írója pusztán e két tudományterületen érzi feljogosítva magát arra, hogy felelősséggel nyilatkozzék a fenti kérdésekben. Mindazonáltal mivel a bölcsészet- és társadalomtudományok legpatinásabbja a filozófia, és „zászlóshajója” a történettudomány, talán a társtudományok képviselői nem veszik zokon, ha írásomban arra törekszem, hogy tágabb értelemben véve a bölcsészet- és társadalomtudományok valamilyen általános apológiáját fogalmazzam meg, mégpedig annak alapján, hogy azok miként szolgálják a nemzetállam fennmaradását, miként segítik megvédelmezését a globalizáció hatásaival szemben. Az alábbiakban elsőként a filozófiát, majd a történettudományt állítom vizsgálódásaim homlokterébe.

Az európai bölcsélet antik görög gyökerei idősebbek, mint a kereszténység, ám az ókori kínai vagy indiai filozófia kezdetei még mélyebbre nyúlnak az időben. Filozófusnak lenni minden történeti korszakban kockázatos vállalkozás volt. A filozófusok gyakran váltak a mindenkori hatalom céltábláivá az általuk képviselt kritikai attitűd miatt. Már az ókori görög filozófia klasszikus korszaka is egy olyan bölcselővel vette kezdetét, aki mintegy 2400 esztendeje arra

kényszerült, hogy kiigya a bürökkel teli méregpoharat az igazság mellett való kiállítás jegyében. A szóban forgó bölcs nem más, mint Szókratész, akinek alakját leghitelesebben leghíresebb tanítványa, Platón örökítette meg *Szókratész véddőbeszéde*¹ című írásában. A filozófia legjellemzőbb sajátossága az igazságra való szüntelen törekvés mellett, hogy mindig kritikusan viszonyul a kategorikus kijelentésekhez, bármilyen regnáló hatalom fogalmazza is meg azokat, különösen akkor, ha az említett kijelentések argumentálatlanok, és nem kapcsolódik hozzájuk logikai úton felállított bizonyítás. Általánosságban elmondható, hogy minél inkább autoriter egy kormányzat, minél inkább törekszik a kizárólagosságra és a despotizmusra, annál kevésbé tűri azokat a kritikus hangokat, amelyeket a filozófusok hallatnak a legjelentősebb társadalmi, gazdasági, kulturális stb. kérdések kapcsán. Pedig a filozófia nem más, mint az egyetemes észhasználat elveire épülő tudomány, mely kellő érvekkel alátámasztott tételek szembeállításával törekszik igaz ismeretekhez juttatni bennünket a világról, önmagunkról és a világban elfoglalt helyünkről. Olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, melyek megkerülhetetlenül tartoznak hozzá emberi mivoltunkhoz, és amelyeket egyetlen más tudományos diszciplína sem sajátíthat ki magának. Ilyen alapvető kérdések például: Mi az igaz? Mi a jó? Mi a szép? E három kérdés megválaszolásával a filozófia nagy részdiszciplínái foglalkoznak évezredek óta, úgymint logika, etika, esztétika. E kérdések évezredekben átívelve kísérik végig az európai bölcsélet történetét az antik görög filozófiai hagyománytól napjainkig. Természetesen e kérdéseket egyre cizelláltabb formákba öntve fogalmazták meg a különböző filozófiatörténeti korszakokban. A 18. századi német felvilágosodás legnagyobb alakja, Immanuel Kant, egy königsbergi nyergesmester fia három monumentális kritikájában² a következőképpen teszi fel a maga nagy kérdéseit: Mít tudhatok? Mít kell tennem? Mít remélhetek? A filozófia tehát olyan alapvető kérdések megválaszolására törekszik, és olyan esszenciális képességek kifejlesztését valósítja meg, amelyek nélkülözhetetlenek nem csupán bármely más szaktudomány számára – beleértve a természettudományokat –, de megkerülhetetlenül tartoznak hozzá emberi mivoltunkhoz is. Nem véletlen, hogy a mindenkor regnáló hatalom részéről megnyilvánuló többnyire elnyomó törekvések dacára is beszélhetünk mai, kortárs filozófiáról. A világ vezető filozófiai intézetei nagy múltú, több száz esztendősen egyetemeken működnek, és sokszor gyakorlati célok eléréséhez is kapcsolódnak kutatásaik. Érdekes tény, hogy a világ első számú műszaki egyetemének számító M.I.T.-n működik a világ egyik vezető analitikus filozófiai tanszéke is. Filozófiát, illetve filozófiatörténetet minden embernek tanulnia kell, hiszen a filozófia története egyben önmagunk és világunk megismerésének története is. A filozófusoknak már Platón *Az Állam*³ című művében kitüntetett szerep jut az államigazgatás tekintetében.

1 Platón 1957.

2 Kant 2018, Kant 2004, Kant 2003.

3 Platón 2008.

Nézete szerint ugyanis az államot csakis filozófus királyoknak lenne szabad kormányozniuk, mert megfelelő képességek és mintegy ötven évig tartó képzés után egyedül ők képesek arra, hogy a polgárok szükséges együttműködésének helyes kereteit kialakítsák. A középkori skolasztika Aquinói Szent Tamás által uralt szellemi erőterében a filozófia pusztán „ancilla theologiae” lehetett, a teológia szolgálóleánya, mely az antik görög hagyományból jószerivel csak Arisztotelész bölcséletét tudta elfogadni és összeegyeztethetőnek látni a keresztény tanítással. A filozófia igazi rangját, tekintélyét csak a felvilágosodás állította helyre, mely Kant megfogalmazása szerint nem más, mint „[...] kilábalás a magunk teremtette kiskorúságból, merészség arra, hogy ne mások vezessenek, hanem a saját értelmünkre támaszkodjunk”.⁴ Persze a szellemi nagykorúság, felnőtté válás komoly erőfeszítéseket követel az egyéntől. Arra készíti, hogy elhagyva kényelmes komfortzónáját, járatlan vidékekre tévedjen, számot vetve a tévedés lehetőségével és következményeivel. „Mindezen dolgok alapfeltétele a szabadság, mégpedig az ész korlátlan használatának szabadsága”⁵ – folytatja Kant.

A szabad gondolkodás, az „észhasználat szabadsága”, melyet a felvilágosodás korának filozófusai emeltek vissza valódi rangjára, alapvető módon járult hozzá modern világunk kialakulásához, a modern nemzetállam megszületéséhez és a mai nyugati polgári demokratikus társadalmi modell kialakulásához. Ez a polgári társadalmi berendezkedés ma válságban van, és fennmaradásáért küzd. Az a fajta szabadság, melyet az átlagember a történelem során sohasem élvezhetett nagyobb mértékben, mint a dinasztikus monarchiák romjain felépülő, a 18. század vége óta sorra születő nemzetállamok keretei között, ma veszélyben van az egész nyugati világban. A globalizált tömegkultúra, globális gazdaság és pénzpiac korában egyre halkabbá válik a nemzeti hang, ami alapvetően rendíti meg, sodorja veszélybe polgárainak önrendelkezési jogát, az önkormányzás, önirányítás lehetőségét, polgárokból ismét alattvalókká transzformálva őket. Nézetem szerint a filozófusok legnagyobb felelőssége ebben a kiélezett helyzetben, hogy minden körülmények között kiálljanak a szabadság, a szabad gondolkodás, a polgári társadalmi modell és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzetállami létforma mellett, vállalva az elköteleződés minden konzekvenciáját, ahogyan Szókratész is tette. Felelősen gondolkodó filozófus nem tehet másként.

Nemzet és filozófia egyébiránt számos jelentős szerző munkásságában találkozik mind az újkori német, mind a francia filozófiai hagyományban. Percz László professzor szép ívvel rajzolja meg a 17. század derekától, Leibniz működésétől kezdve egészen a 20. századi Heideggerig terjedő paradigmát, melyen

4 Kant, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? <http://mek.oszk.hu/06600/06616/06616.pdf> 24. (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

5 Uo.

a fent említett fogalmak különféle módokon kapcsolódnak össze.⁶ Jómagam Alexander-könyvemben arra mutatok rá, hogy hasonló paradigma fogalmazható meg a francia filozófiai hagyomány tekintetében is Montesquieu-tól Renanig.⁷ Az is ismert filozófiatörténeti tény, hogy a magyar bölcsélet történetén is végighúzódik – még ha diszkontinuus formában is – bizonyos összefonódás nemzet és filozófia fogalmai között legalább Apáczai Csere Jánostól Bibó István fellépéséig. A második világháború utáni évtizedek internacionalista törekvései érthető módon háttérbe szorították a „nemzeti filozófia” kérdéskörét, és az egész téma kikerült a lehetséges diskurzusok köréből. A rendszerváltás előtti évtizedek magyar filozófiatörténet-írása sajnálatosan igyekezett minden lehetséges módon tagadni az ún. „polgári korszak” hazai filozófusainak kimagasló teljesítményét, elbagatellizálni eredményeiket és a korabeli hazai és nemzetközi tudományos életben betöltött szerepüket. Ennek következtében ma, a rendszerváltás után mintegy harminc esztendővel sajnos azt kell megállapítanunk, hogy az időközben meginduló forráskiadások és szép monográfiák dacára a magyar filozófia története legnagyobb részben nem tekinthető földolgozott-nak, máig nincs egy egységesen elfogadott magyar filozófiatörténeti kánon, és rendkívüli restanciáink vannak a legjelentősebb magyar filozófusok életművének feltárása terén is. Számos, a maga korában jelentős befolyással bíró alkotónak még életmű-bibliográfiája sem ismert. Egyebek mellett ennek a fájó ténynek a következménye az is, hogy ma ismét mintha azzal a már a reformkor előtt megfogalmazott tétellel kellene szembenéznünk, miszerint a magyar nemzeti szellemtől idegen a filozófiai gondolkodás, a magyar szellem irtózik mindenfajta filozófiai absztrakciótól, és csak a konkrét dolgokat szereti a maguk valóságosságában.

A magyar filozófiatörténet egyik legnagyobb, mára szintén elfeledett alakja, Alexander Bernát a 19. század végén amellet érvel, hogy a filozófiai gondolkodás a polgári társadalomfejlődés szükségszerűen jelentkező, ám sajnos legkésőbbben megmutatkozó vívmánya. Valódi filozófiai diskurzus, a szabad gondolkodás kultúrája csak megfelelően működő polgári államberendezkedés esetén alakul ki. Továbbgondolva Alexander megállapításait, arra a következtetésre kell jutnunk, miszerint azokban az országokban, ahol tudományos és köznapi értelemben vett filozófiai élet nem bontakozott ki, nem vert gyökeret, ez a legjobb indikátora annak, hogy az adott nemzet polgárosodása még nem teljesedett ki, még nem érte el azt a fejlődési fokot, ahol az említett igény szükségszerűen megfogalmazódik. Vagyis valódi polgári társadalom és filozófiai gondolkodás nem képzelhető el egymás nélkül. Ha hozzávesszük ehhez azt a tételt, miszerint modern polgári államberendezkedés sem létezhet a nemzetállami kereteken kívül, rögtön láthatóvá válik számunkra, miként kapcsolódnak össze nemzetállam és filozófiai gondolkodás fogalmai. A filozófiának

6 Percz 2008.

7 Zóka 2015.

a mai kiélezett helyzetben nézetem szerint a polgári nemzetállam védelmezésének feladatát is magára kell vállalnia, ezáltal lehet csak a szabadság megvédésének eszköze.

Az ókori görögök a filozófiára mint mindent átfogó, egyetemes tudásra tekintettek. Az egyes szaktudományok csupán a 19. századi pozitivizmus és August Comte munkásságának hatására kezdtek leszakadni a filozófiáról. Elsőként a szociológia igyekezett elhatárolni önmagát „szülőanyjától”, és igyekezett minden eszközzel bizonyítani saját specifikus tárgyát, vizsgálati módszereit, tehát létjogosultságát. Hasonlóképpen járt el a többi tudományos diszciplína is. Mindegyik kikövetelte saját helyét a nap alatt, miközben egyre inkább a filozófia ellen fordult, mely e heves támadások hatására egy időre arra kényszerült, hogy pusztán saját történetének vizsgálatába mélyedjen, és megpróbálja megfelelni az új tudományágak által támasztott követelményeknek. Megpróbált természeti értelemben vett törvényeket találni ott is, ahol azok nemigen lelhetőek fel. Általánosságban elmondható, hogy a történettudomány, mint modern diszciplína, még mindig ezzel a 19. századból származó átkos örökséggel küzd, törvények után kutatva ott is, ahol pusztán törvényszerűségekről lehet beszélni. A 2003-ban elhunyt neves amerikai analitikus filozófustól, Donald Davidsontól tudhatjuk, hogy míg a természeti világ az okság, a kauzalitás törvényeinek van alávetve, addig az emberi gondolkodást a logika törvényei határozzák meg.⁸ Tehát a természet és az emberi gondolkodás, ebből kifolyólag a természettudományok és a filozófia is eltérő természetűek. Utóbbit nem lehet a modern természettudományok metodológiája által művelni, sem pedig az azokban működő értékelési rendszerek szerint megítélni az egyedi bölcséleti teljesítményeket. A bölcsélet történetében minden rendszeralkotó gondolkodó arra törekedett, hogy alapjaiban építse újra az egész filozófiát, és ritkán törekedett valamifajta bölcséleti tradíció tudatos továbbvitelére, új elemekkel gazdagítva egy már felépített filozófiai rendszert.

A filozófia területén az egyes eredmények tudományos megítélése, értéke ma is parázs viták tárgya a szűken értelmezett szakma berkein belül is. Vannak, akik úgy gondolják, hogy példának okáért az esszéisztikus stílus és forma semmilyen körülmények között nem tekinthető tudományos értelemben vett filozófiának, sőt az ilyen formájú, „műfajú” írások nem is tarthatnak igényt arra, hogy filozófiai munkákként tartsák számon őket. Mások azon a véleményen vannak, hogy a filozófiát nem lehet pusztán a nyugati szakfolyóiratok által meghatározott sztenderdek szerint művelni, és vannak olyan filozófiai témák, amelyek kifejezetten megkívánják az esszéforma alkalmazását. Ha az esszé formájú írásokat kirekesztjük a filozófiából, mit kezdünk olyan vitathatatlan teljesítményekkel, mint példának okáért Hamvas Béla életműve? Nézetem szerint nem egy adott munka esszéisztikus vagy nem esszéisztikus stílusa és formája a döntő annak tekintetében, hogy mely írásműveket soroljuk a filozófiai

8 Davidson 2004.

írások körébe. Sokkal inkább meghatározó tényező, hogy megfogalmazódnak-e az adott könyvben, tanulmányban, cikkben, esszében olyan tételek, amelyek kellően argumentáltak, és kimutathatóak-e bizonyos törekvések ezen állítások bizonyítására. Amennyiben egy írásműben – legyen az bármilyen formájú is – kimutathatók a tételbizonyítási eljárások bizonyos sémái, semmi okunk nincsen arra, hogy megkérdőjelezzük az adott munka filozófiai jellegét.

Összességében elmondható, hogy ma a filozófiának és a filozófusoknak ismét nagy felelősség nyugszik a vállán, mint oly sokszor az európai történelemben. A filozófiának nem csupán saját létéért, fennmaradásáért kell küzdenie hálátlan „gyermekével”, a 19. században leváló szaktudományokkal és a minden metafizikait tagadni igyekvő, alapvetően materialista „nyugati” világnézettel szemben, hanem közben védelmeznie kell azt a szellemi szabadságot is, amely nélkül sem modern polgári társadalmi berendezkedés, sem modern nemzetállam nem létezhetne. Ezáltal válik a filozófia a szuverén nemzetállam eszméjének egyik legfőbb teoretikus, az egyetemes ész elvei által megalapozott védelmezőjévé.

A történetírók évezredek óta örökítik meg a világtörténelem eseményeit. Olykor egyoldalú túlzásokba esve, olykor jól érzékelhetően bizonyos individuális érdekek szerint eltorzítva a különféle történések leírását. Ezeknek a túlzásoknak, pontatlanságoknak, néha szándékosan félrevezetni akaró megállapításoknak a kigyomlálása a forráskritikai módszereket eredményesen alkalmazó történészek feladata. Történetíró és történész között ugyanis fontos különbségek vannak. Míg a történetíró csupán tények rögzítésére, események leírására, megörökítésére törekszik, bármilyen indíttatás vezérelje is, a történész forráskritikai módszerekkel – segítségül hívva a történeti segédtudományok eszköztárát is – értékeli az említett tényeket, és bizonyos összefüggések feltárására törekszik azok csoportosításával. A mai történettudományban van egy olyan irányzat, amely azt hangsúlyozza, hogy a történészeknek nem feladatuk az ítéletalkotás, hiszen a történettudomány nem valamiféle ítélőszék, melyen a szakember látja el a bírói teendőket. Valóban elmondható, hogy a történész sem, mint ahogyan senki más sem mondhat ítéletet az ember mint történeti ágens lelki alkata, mentalitása vagy erkölcsisége fölött. A valódi bíróságok sem a vádlott erkölcsiségét, moralitását, hanem az általa elkövetett cselekedetek törvénybe ütköző vagy törvényes voltát jogosultak megítélni. Mindazonáltal a történész, mint szakember, nem mondhat le a feltárt történeti tények – filozófiai módszerekre támaszkodó – értékeléséről, hiszen ennek hiányában pusztán történetíróvá válik, megkerülve a szakma 19. század óta kimunkált professzionális eszköztárát és nemzetközi sztenderdjeit. A történész és a történetíró között tehát nézetem szerint alapvető a különbség. A történettudomány célja nem csupán a múlt eseményeinek hű leírása és feltárása, hanem történeti múltunk, jelenkorunk és önmagunk megértése a tények mögött rejlő összefüggések kimutatása által. Ebben az értelemben tehát a történettudomány legalább annyira szól a jelenről és a jövőről, mint a múltról.

Gyakran hallott, ma már közhelyszámba menő tétel, hogy múltunk nélkül nincsen jövőnk sem. Belegondoltunk-e valaha is e tétel mélyebb értelmébe? Azt a tényt, hogy az idő köznapi értelemben való hármas tagolásával és a kifejezések használatával kapcsolatban számos logikai probléma adódik, már Szent Ágoston kimutatta *Vallomások*⁹ című művének XI. könyvében. Ennek szellemében megfogalmazható, hogy mivel nem húzhatók egyértelmű határvonalak múlt, jelen és jövő között, vagy állandó jelenidejűségben éljük életünket, és a történelem nem egyéb, mint végtelenül piciny, jelen idejű pillanatok összessége, vagy felfoghatjuk múltbéli és jövőbéli pillanatok folyamatos egymásutániságaként is. Ez utóbbi esetben jelenvaló létünk válik problematikusává, hiszen örökösen csak a múltban vagy a jövőben létezzünk, de sohasem vagyunk jelen. A 19. századi történészek organikus társadalom- és történet szemlélete nézetem szerint ma is megfontolandó lenne a szakemberek számára. A kor szellemóriásai, mint például a francia Taine még természetesnek vették, hogy semmi sem létezik elszigetelten és önmagában a világon. A történeti folyamatok is csupán széles összefüggésrendszerben vizsgálhatók és értelmezhetők. Az a társadalom, amelyben élünk, nem lebeg az időben, mint valamiféle mesebeli várkastély tündérország egén, hanem millió elszakíthatatlan szállal kapcsolódik a múlthoz, és ugyanennyi – még láthatatlan – szál kapcsolja a jövőhöz is. Aki ezt megérti, és képes meglátni ezeket a szálakat, annak számára nyilvánvalóvá válik a fentebb idézett hétköznapi frázis mélyebb értelme, valóságos tartalma is.

A fentiekből persze az is következik, hogy a történettudomány művelése és a történelem tárgy közoktatásban való intenzív tanítása nélkül a társadalom képtelen lesz arra, hogy megfelelően szemlélje és értékelje önmagát, a világot és saját, világban elfoglalt pozícióját. A történelem tantárgy helye mindenképpen a legfontosabbak között kell, hogy legyen a nemzeti közoktatásban. Alapvető feladata, hogy ne pusztán tényeket és lexikális ismereteket adjon át az ifjúságnak, hanem nemzettudatot építsen, gondolkodni tanítson, önismeretet fejlesszen, képessé tegyen értékes és értéktelen dolgok megkülönböztetésére is. Világossá kell tenni a tanulók számára, hogy történelmet tanulni nem azt jelenti, hogy a múlt rég elfeledett, poros ócskaságaival bibelődünk, valamiféle kényszerűségből vagy jobb esetben kétségbeesett örökségmentő szándékkal. A történelem nem múzeum, melynek tárgyait mély, szakrális csendben szemlélhetjük csupán, ám látszólag semmiféle kötelék nem kapcsol már bennünket hozzájuk. Nem pusztán az uralkodók, hadvezérek, vezető politikusok és nagy hatalmú bankárok játékasztala, melyen tehetetlen bábukként sodródunk a névtelen embermilliók a hatalmasok nagy játszmáiban.

A történelem élő. Jelen pillanatban is benne vagyunk, alakítjuk cselekedeteinkkel, gondolatainkkal, minden megnyilvánulásunkkal. Mi mindannyian részesei vagyunk – nem mint valamiféle platonikus ideának, hanem mi hozzuk létre, mi alkotjuk meg, mi tesszük olyanná, amilyen. A fentebb már említett

9 Szent Ágoston 1982.

19. századi pozitivizmus a történettudományra is mélyen rányomta bélyegét. Valójában elősegítette a professzionális történészszakma kialakulását is, ám sajnos azt a máig ható téveszmét is elültette képviselőiben, hogy a történettudomány ugyanolyan értelemben lehet tudomány, mint a természettudományok. A 19. század történészei – és sajnos ma is szép számmal akadnak követőik e téren – elkeseredetten kezdtek kutatni olyan determinisztikus törvények után az emberi történelemben, mint amilyenek a legkülönfélébb természettudományokban fellelhetők. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni bizonyos alapvető tényeket és különbségeket történettudomány és természettudományok viszonylatában. Alexander Bernát megfogalmazásában a történeti vizsgálódás tárgya a folytonos változásban levő ember és munkája. A természettudományok vizsgálati tárgya önmagukon kívül, a természet világában található, míg a történettudományban az ember önmagát kutatja és vizsgálja, tehát sohasem tud egy olyan külsődleges nézőpontot felvenni, mely lehetővé tenné számára, hogy mindenfajta társadalmi, kulturális, politikai stb. háttér és akár önmaga számára észrevétlen elköteleződés nélkül ítélje meg a különféle történeti folyamatokat, bármennyire törekedjen is erre. Az emberi kultúra, a társadalmi lét különböző aspektusai folytonos változásban vannak a történelemben, míg a kauzalitás által meghatározott természeti törvények ugyanúgy megfigyelhetők és leírhatók voltak évszázadokkal ezelőtt, mint ahogyan ma is. Arkhimédész megfigyelései ma is helytállóak, megfigyelhetők és alkalmazhatók csakúgy, mint például Newton törvényei – legalábbis a nem atomi méretű testek mozgásainak leírására, normál körülmények között. Hérakleitosztól azt is megtanulhattuk, hogy emberként nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Hozzátehetjük, nem csupán a folyó nem lesz kétszer ugyanaz, de mi magunk sem. Az emberi cselekedeteket – ahogy arra a pszichológiai kutatások már régen rámutattak – nem csupán racionális megfontolások, hanem számos esetben bizonyos irracionális tényezők is befolyásolják. József Attila szavával szólva „Szivünk, míg vágyat érlel, / nem kartoték-adat”.¹⁰ Ebből következően például nem jósolható meg teljes bizonyossággal egy eseménysor jövőbeli bekövetkezése pusztán azon az alapon, hogy ismert következménnyel bíró múltbéli példák a jelenlegi történeti helyzettel számos ponton bizonyos analógiát mutatnak. Felelősséggel pusztán annyit lehet állítani történészként, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén valamekkora valószínűsége van egy adott történeti szituáció kibontakozásának. Esetleg lehet vállalkozni arra is, hogy megmondjuk: a lehetséges „forgatókönyvek” közül melyiknek a megvalósulása tűnik leginkább valószínűnek, és miért. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról a tényről, amit már Arisztotelész is tudott, hogy a „holnapi tengeri csatáról” ma még nem tudunk érdemben nyilatkozni. E sorok írója egyetért Alexander Bernáttal abban, hogy determinisztikus törvények helyett inkább bizonyos törvényszerűségeket érdemes feltárni

10 József Attila: Levegőt! <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/levegot.htm> (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

és kimutatni az emberi történelemben. Amennyiben így teszünk, és ezt elfogadjuk, közelebb jutunk önmagunk jobb megértéséhez, és jobban értelmezhetővé válnak korábban parázs vitákat kiváltó történeti folyamatok is.

A modern nemzetállamok születése a 18. század végén kezdődött, és ahogyan arra Benedict Anderson¹¹ is rámutatott, a nacionalizmus első hullámai nem Európában, hanem Észak- és Latin-Amerika országaiban lángoltak fel, és a gyarmati országok anyaországoktól való függetlenedési mozgalmaihoz kapcsolódtak. A főként az 1820-as évektől kibontakozó ún. népi-nyelvi európai nacionalizmusok már a jelenség második hullámához sorolhatók. Anderson a modern nemzetállamok megszületésében döntő jelentőséget tulajdonít bizonyos gazdasági folyamatok megváltozásának – a nyomdakapitalizmus kibontakozásának – az emberi történelemben. A szerző általánosságban amellet érvel, ami mellett a nacionalizmus eszmetörténetének témakörében alkotó szerzők döntő többsége – szerény becslésem szerint mintegy háromnegyede – is az elmúlt kb. 75 esztendő során. Nevezetesen, hogy a nemzetállam valami nem valódi, elképzelt, mesterséges konstrukció az emberi történelem színpadán, melynek nincsenek történeti előképei, és amely a természetben sem gyökerezik. Létrejöttének lehetőségét bizonyos jól látható gazdasági és technológiai változások és az ezek által indukált társadalmi, kulturális átalakulások teremtették meg, és ebből következően ugyanilyen irányú változások okozhatják kimúlását, megszűnését is.

Az ehhez hasonló nézetek szinte kivétel nélkül az emberi történelem – ha nem is minden esetben *expressis verbis* – marxista-materialista szemléletéből fakadnak. Abból a mögöttes meggyőződésből indulnak ki, hogy az ember alapvetően önző és materiális lény, és ennek megfelelően cselekedeteinek végső mozgatórugója mindig valamilyen vélt vagy valós anyagi előny megszerzése, illetve biztosítása. Joggal tehető fel azonban a kérdés, hogy valóban az önzőség az egyetlen tulajdonságunk, mely alapvetően határozza meg cselekedeteinket? Miként értékelhető ezen elgondolás tükrében az emberi történelemben megnyilvánuló altruista cselekedetek sora? Miként értelmezhető ebben a rendszerben Jézus Krisztus megváltó áldozata? Miként magyarázható, hogy az elmúlt több mint kétszáz esztendő során emberek milliói áldozták sokszor önként életüket a „nemzet” vagy a „haza” oltárán, ha a nemzetállam nem más, mint egy 19. század előtt sohasem létezett, mesterséges politikai konstrukció?

Nézetem szerint a fenti kérdések is ékes bizonyítékaul szolgálnak annak, hogy meg kell haladnunk a pusztán materialista történelemszemléletet és azt a meggyőződést, hogy az emberi cselekedetek kizárólagos mozgatórugója nem más, mint a végtelen önzés. Persze az ember önző és materiális lény is, ugyanakkor történetének kezdetétől fogva megnyilvánul spiritualitása is. Az ember már több tízezer évvel ezelőtt is törekedett arra, hogy kapcsolatot teremtsen a szakrális szférával. Már akkoriban világos volt számára, hogy nem csupán

11 Anderson 2006.

az itt és most koordináta-rendszerében értelmezhető anyagi világ létezik, hanem létezik egy másik is, amelyik nem kevésbé valóságos. Az ember mindig is képes volt materiális érdekeit meghaladva eszmékért, elvekért, meggyőződésért küzdeni akár az élete árán is. Az emberi cselekedeteket pedig nem csupán a racionális megfontolások, hanem érzelmek és érzések gazdag hálózata és egyéb tudattalan, sőt irracionális tényezők is befolyásolják.

Vannak a nacionalizmus eszmetörténetének olyan kortárs prominensei is, mint például Anthony D. Smith,¹² akik a nemzet valódisága mellett szállnak síkra. Smith arra mutat rá, hogy azok az etnokulturális magok, melyekre a modern nemzetállamok ráépülhettek, számos nemzet esetén már a középkor évszázadaira kifejlődtek, néhány nemzet esetén már az ókorban elkezdtek kialakulni. Nem igaz tehát az a tétel, miszerint a nemzetállamnak nincsenek meg a maga előképei és gyökerei az emberi történelemben. Nem véletlen az sem, hogy ma, amikor a globális banktőke urainak képviselői mindent megtesznek a nemzetállami létforma fölszámolásának érdekében, a nemzeti mozgalmaknak egy új reneszánsza kezd kibontakozni világszerte. Nyilvánvaló, hogy a nemzet eszméje mélyebben gyökerezik az emberi történelemben és pszichikumban egyaránt, mint ahogyan azt a modern nacionalizmustörténeti szerzők széles köre bizonygatni igyekszik számunkra meglehetősen hasonló gondolati talapzaton állva. Az is jól érzékelhető, hogy ezen említett szerzők a történeti tényeket tendenciózusan úgy csoportosítják, illetve szelektálják írásaikban, hogy azok a már előzetesen megfogalmazott konklúzióik alátámasztását szolgálják, míg olyan történeti tényeket, amelyek ezzel ellentétes következtetések levonására késztetnének, egész egyszerűen nem vesznek figyelembe. Ez nem azt jelenti, hogy e neves professzorok, akadémikusok „történelemhamisító csalók” lennének, pusztán ők sem tudják függetleníteni magukat társadalmi-kulturális meghatározottságuktól, és ahogy arra fentebb utaltam, ők sem képesek külsővé tenni vizsgálatuk tárgyát, mely szükségképpen magában hordozza az általuk is megjelenített elfogultságokat.

Nem szabad elfelejteni, hogy az emberiség története egyben megfogalmazóinak története is. Éppen ezért van szükség arra, hogy egy adott történeti kérdésben az összes számba vehető aspektust, véleményt vegyük figyelembe, ütköztessük az eltérő nézeteket valló szerzők érveit, valamint vessük össze azokat saját gondolatainkkal is. Ez nagy erőfeszítést kívánó, fáradságos gondolati aktus ugyan, és korántsem kecsegtet a teljes valóság megismerésével az adott történeti probléma kapcsán, mégsem tehetünk másként, ha – a teljesen sohasem megvalósítható – objektivitásra kívánunk törekedni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy minden éremnek legalább két oldala van, melyeket meg kell ismernünk, mielőtt kialakítanánk saját véleményünket. Ez a kérdéskör átvezet bennünket a történettudomány haszna kapcsán tárgyalandó, következő problémára.

12 Smith 1986.

A híres 19. századi francia orientalista és vallástörténész, Renan *Mi a nemzet?*¹³ című jelentős tanulmányában a „nemzeti amnézia” fontosságát emeli ki mint a nemzet fenntartásában alapvető szerepet játszó tényezőt. Érvelése szerint nem kifejezetten előnyös dolog, ha folyamatosan a nemzet emlékezetébe idézik a történészek például azokat az északi és déli területek között zajló véres küzdelmeket, amelyek során az egységes Franciaország megszületett, vagy akár a Szent Bertalan éjszakáján történt eseményeket. Nézetem szerint ez az említett „nemzeti amnézia” sajnálatos módon hibás nemzeti önkép kialakulásához vezethet, egy olyan hamis, gyakran minden történeti hűséget nélkülöző identitás kialakulásához, mely nagyban befolyásolja mai gondolkodásunkat, életünket, viszonyulásunkat önmagunkhoz és embertársainkhoz, sőt befolyásolhatja jövőbeni teljesítményünket is. Én a magam részéről a „nemzeti amnézia” helyett a „nemzeti önismeret” fontosságára kívánom felhívni a figyelmet, mint az egyik leglényegesebb tényezőre, mely szerepet játszik a nemzetállam fennmaradásában. Erre a „nemzeti önismeretre” a történettudomány hivatott megtanítani bennünket. Véleményem szerint ez a történészek egyik legfőbb feladata és felelőssége napjaink globalizált világkultúrájában.

A nemzettudat formálása az általános és középiskolai történelemoktatáson keresztül történik a legtöbb ember számára közvetlenül megtapasztalható módon. Éppen ezért van különös jelentősége annak, hogy azok a tankönyvek, melyekből a pedagógusok tanítanak, milyen szemlélettel közelítenek egy adott történeti problémához, hasznosítják-e a történettudomány új eredményeit az egyes anyagrészek megírásakor a tankönyvírók. Az a tény, hogy napjaink történelemtankönyveinek nagy részét általában egy, legfeljebb két szerző jegyzi, eleve problematikus. Általánosságban elmondható, hogy egyetlen szerzőnek sincs egy adott történeti korszakon túl olyan fokú jártassága, amelynek alapján olyan összefoglaló jellegű tankönyv születhetne, amely valóban képes a tanulók számára a legújabb kutatási eredmények esszenciáját nyújtani, és valós történeti tényekre támaszkodva megfogalmazni a történeti gondolkodásra sarkalló tankönyvi feladatokat is. Ha a magyar történelem 20. századi eseményeit a fent kifejtett szellemben tekintjük át, sajnos nagyon is láthatóvá válnak számunkra „nemzeti önismeretünk” hiányosságai. Ezen hiányosságok kialakulásában sajnálatos módon a történészeknek döntő felelősségük van.

Különbéle politikai érdekek kiszolgálása, ideológiai prekonceptiók által vezérelt kutatások, megkérdőjelezhető eredmények és következtetések tömkelege, egyoldalúan elfogult, a tényeknek csupán egy tendenciózusan csoportosított halmazát figyelembe vevő értékelések garmadája egyaránt jellemzi 20. századi hazai történetírásunkat. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy példának okáért a nyugati világ történetírása mentes volna ilyen irányú törekvésektől, mégis úgy gondolom, hogy az arányok tekintetében sajnos minden kétséget kizáróan hazánk irányába billen a mérleg nyelve e tekintetben. Az a fajta „nemzeti

13 Renan 1995.

mitológia”, amely sajnos sok esetben még napjaink új tankönyveinek lapjain is megjelenik, egész egyszerűen nem szolgálja a nemzeti identitás egészséges fejlődését, alakulását, és hamis nemzeti tudat, hibás önkép és téves önértékelés kialakulásához vezet. Ezek a tévedések sajnos rányomják bélyegüket mindennapi gondolkodásunkra, cselekedeteinkre, hatással vannak világlátásunkra és bizonyos érzelmeinkre, és sokszor mindezt első látásra számunkra észrevétlen módon teszik. Múltunkról való gondolkodásunk alapvetően határozza meg jelenünket, és befolyásolhatja jövőnk alakulását is. Az „aranykor mítoszai” úgy vonulnak végig nemzeti történelmünkön, hogy ma is tapasztalható módon számos esetben megbénítanak bennünket, megakadályoznak minket bátorságot igénylő cselekedetek véghezvitelében, strukturális, társadalmi és gazdasági reformok megkezdésében, és egy alapjaiban véve pesszimista nemzeti gondolkodásmód kialakulásához vezetnek, amelyben a saját cselekvőképességünkbe vetett hitnek és a jövőben való reménykedésnek nem igazán jut hely. Az „aranykor mítoszaiban” mindig más és más, jelenünktől távol eső korokban tapasztalható a magyar nemzeti nagyság, hazánk történetének „nagy korszaka”, mely hegységként magasodva árnyékolja be jelenünk pillanatait.

Sajnálatos módon mára a „nemzeti legendárium” részévé vált az örökös magyar elnyomatás tévképzete is. Különösen igaz ez a Habsburg-ház uralkodóira. Igaz ugyan, hogy példának okáért a 18. században mind Mária Terézia, még inkább fia, II. József olyan reformok bevezetésére törekedett – mint például a nemesi adózás –, amelyek végre – ha megkésve is, de – megteremthették volna a magyar társadalom polgári átalakulásának alapfeltételeit, törekvéseik rendre megbuktak saját társadalmunk vezető rétegeinek, a nemeseknek az állandó ellenállásán. A magyar nemesség jelentős része ugyanis általában véve – tisztelet a kivételnek – az individuális érdekeit sértő minden törekvést rendi jogai semmibevételeként, lábbal tiprásaként értékelt, és mindenfajta társadalmi, gazdasági modernizációs törekvéstől elzárkózott. A Habsburg-uralkodóknak általánosságban véve nem állt érdekükben, hogy az általuk kormányzott államok gazdasági, társadalmi, kulturális stb. viszonyai között jelentős különbségek alakuljanak ki, tisztában voltak ugyanis azzal a ténnyel, hogy minél nagyobbak az ilyen jellegű különbségek egyes országaik között, annál inkább nőnek a közöttük levő feszültségek is, amelyek megnehezítik, sőt lehetetlenné is tehetik a kormányzást. Nem árt végiggondolnunk a fentebb leírtakat annak tekintetében, hogy vajon 18–19. századi társadalmi és gazdasági szerkezetünk hiányosságainak kialakulásában kit is terhel a valódi felelősség döntő mértékben.

E fenti, a „ballagó időből” kiragadott történelmi példával csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy ahhoz, hogy hiteles és valós „nemzeti önismeret-re” tehesünk szert, egész egyszerűen le kell számolnunk egyrészt az „aranykor mítoszaival”, másrészt lelkiismeretünket elaltató történelmi tévedéseinkkel. Ki kell lépünk bálványaink bénító árnyékából, és szembe kell néznünk önmagunkkal, saját történelmi hibáinkkal és felelősségünkkel is. Meg kell haladnunk téveszméinket, hogy „mindig máskor és máshol volt jó”, és sohasem a jelenben,

hogy „mindig mások a hibásak, mások tehetők felelőssé” elszenvedett nemzeti sérelmeinkért. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nemzeti gondolkodásunk tekintetében „felnőtté kell válnunk”. Ez sok nehézséggel járó és fájdalmas folyamat. Mégis elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy végre, harminc esztendővel a rendszerváltás után egy olyan magyar polgári társadalom épüljön fel, amely szolidáris, méltán büszke értékeire és erényeire, de tisztában van gyengeségeivel és hibáival is, amely az igazságosság alapelvein és a jogtisztelő, jogkövető magatartáson nyugszik, és amely számára az önkormányzatiság eszméje és a saját választott vezetői által irányított szuverén nemzetállam léte jelenti a szabadság biztosítékát. Ennek a nemes célnak az elérésében segíthet a történettudomány és a történelem megfelelő szempontrendszerű tanítása a „nemzeti önismeret” elmélyítése és a nemzeti tudat átformálása által.

Összefoglalva a fentiek lényegi pontjait: míg a filozófiatudomány a szabadság eszméjének védelme által, az egyetemes észhasználat elveire támaszkodó képességek kibontakoztatása és gyakorlása segítségével válik a nemzetállam legfőbb teoretikus megalapozójává, addig a történettudomány a nemzet fennmaradásának, fejlődésének egyik legfontosabb zálogáért, elsősorban a helyes „nemzeti önismeret” megalapozásáért felelős a tények korrekt feltárása és bemutatása, valamint az ezekre támaszkodó, objektivitásra törekvő értékelések által. Mindkét tudományág alapvető jelentőségű, és megkerülhetetlen egy nemzetállam védelme és fennmaradása szempontjából. Azok tehát, akik e két fent említett tudományos diszciplína, illetve tágabb értelemben a bölcsészet- és társadalomtudományok haszontalansága mellett érvelnek, azok fölöslegességét hangoztatják, és azt állítják, hogy nincs szükség e hasztalan tudományok állami dotációval való művelésére, azoknak egyúttal azt is állítaniuk kell, hogy nincsen szükség a nemzetállam megvédésének eszközeire, sőt a nemzetállam fenntartására sem. Ezek az emberek gyakorlatilag a fentebb említett és hivatkozott globalista törekvések támogatóivá válnak illetően törekvéseik által. Világos, hogy a híres 19. századi francia történésznek, Jules Michelet-nek igaza volt akkor, amikor a nemzetállam intézményére mint az individuális szabadság zálogára tekintett. Filozófia- és történettudomány nélkül ugyanis nincs nemzetállam, nemzetállam nélkül nincs polgári társadalom, és polgári társadalom nélkül nincsen szabadság sem. Éppen ezek miatt lényeges, hogy egyetértésünk és megállapodjunk annak tekintetében, hogy közös nemzeti erőforrásainkból mindenképpen szánjunk megfelelő részt a bölcsészet- és társadalomtudományok magas színvonalú művelésére is, hiszen ezek hiányában saját nemzeti létünk, szabadságunk kerülhet veszélybe.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Davidson 2004 = Davidson, Donald: Oksági viszonyok. In Farkas Katalin – Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest, 2004, ELTE Eötvös Kiadó, 135–150.
- József Attila: Levegőt! <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/levegot.htm> (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

- Kant 2003 = Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Kant 2004 = Kant, Immanuel: *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- Kant 2018 = Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Budapest, 2018, Atlantisz Kiadó.
- Kant, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? <http://mek.oszk.hu/06600/06616/06616.pdf> 24. (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)
- Perecz 2008 = Perecz László: *Nemzet, filozófia, 'nemzeti filozófia'*. Budapest, 2008, Argumentum Kiadó.
- Platón 1957 = Platón: *Szókratész védőbeszéde*. Budapest, 1957, Európa Könyvkiadó.
- Platón 2008 = Platón: *Az Állam*. Budapest, 2008, Cartaphilus Kiadó.
- Renan 1995 = Renan, Joseph-Ernest: Mi a nemzet? In Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 171–188.
- Smith 1986 = Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, Basil Blackwell.
- Szent Ágoston 1982 = Szent Ágoston: *Vallomások*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó.
- Zóka 2015 = Zóka Péter: *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”*. Zalaegerszeg, 2015, Pannon Írók Társasága/Pannon Tükör-könyvek.

Both Balázs

Winternacht

az ostorlámpák fénye sárba hull valaki jár itt láthatatlanul
arcát se látom kőnél is némább milyen ügyésznek vallanék én rád
órák cseppjei csobogó évek befagyott kút lett bennem emléked
ha visszatérnek pengés mondatok elíziumot hol találhatok –
csontkarú ágak S. O. S. jelét küldi a szél az éjbe szertesztét
űrsötét teled követ hazáig szavaidtól az életem fázik
jelzők és igék lángja kilobban cellarács-hideg a verssorokban
ereim falán gyulladtan égnek neved betűi holt jelzőfények
tá-ti-ti minden lépésre lüktet daktilusa elvetélt szerelmünknek
szélzúgás kutya vonít valahol éj van virrasztok a koffein forr
veled? ellened? mindent egy lapra hússal mérgeztél eleven csapda
bábjátékos vagy ujjad a dróton kéjjel szemlélted mint rángatózom
a szépség piszkos habokba mártva indulj Orfeusz az alvilágba
ahol az érvek tüskés gubancain túl fáj a lélek mondhatatlanul

Hajnali pályaudvar

Nem látni már, csak a tompa fényt,
egy város hajnali ködfalán.
Platánok órsége áll a parkban:
százötven méternyi magány.

Hátterükben hasábok nyúlánk,
elnagyolt tusrajza.
Az álom hatósugarán túl
a sejtek éberségre ajzva.

Szűk és lüktető erekre
a koffein keserű hulláma dől,
menedéket kinél keresne,
aki menekül mindenkitől –

Már-már hinném, a rend szunnyad
itt minden alvó dologban.
Akiért a holló-éjszakát jártam,
ma sem tudom, hogy hol van.

Egy favellára

a tárgyakat elhagyta a fény
az értelem mindennapjaink
csikkek az utca vizes kövén
feszül a drót száll az ing

zsírszagú enyhe keleti szél
egyél a maradékból
az elnök jobb életről beszél
kicsírázik a téboly

elnagyolt részletek között
fecskendő létra kanna
apánk tegnap még köhögött
a salétromos falra

tisztán csak ami látható
a jövőnk és a bányató

Újra az elfeledett faluban

Részlet az *Igazak* című, készülő regényből

A nővérem autójával érkeztem. Az úton végig a The Cure 2011-es *Bestial Live* című koncertalbumát hallgattam. Péntek volt. Friday I'm in love. Az elfeledett falu kezdetét ezúttal sem jelezte semmi. Az egyik, hajdan a helységnévtáblát tartó, kopottas, ám még mindig ezüstszínű alumíniumoszlop továbbra is állt, megtépázott borostyán burjánzott rajta. A falu két utcájának kereszteződésében tovább omladozott az aprócska kápolna, mellette a polgármesteri hivatalon a lakat és a bolt ajtaján a lehúzott rács még rozsdásabb volt, mint legutóbb. Mindent majdnem ugyanolyannak láttam, mint az előző három látogatásom alkalmával, csak, ha lehetséges, még inkább elhanyagoltnak és elhagyatottnak. Valahányszor jövök, mindannyiszor meg kell állapítanom, hogy egyre kihaltabb és kihaltabb az elfeledett falu.

Júlia házát, a falu legnagyobb épületét magas téglakerítés övezte, rajta fémkapu. Jól emlékeztem rá, könnyen megtaláltam. Egészen a bejáratnál parkoltam le. Alig szálltam ki az autóból, a kapu kinyílt.

- Hallottam a kocsi hangját - mondta Júlia.
- Remélem, nem zavarok.
- Örülök, hogy újra látom.
- A könyvet még nem hoztam vissza - szabadkoztam.
- Annyi baj legyen.
- Dolgozom vele - emeltem föl a laptoptáskát. - Szívesen meg is mutatom, mire jutottam eddig. Bár nem jutottam valami sokra.
- Jó, örömmel megnézem.

Júlia előre engedett. A könyvtárszobába mentünk, ahogyan korábban is mindig.

- Kér egy kávé, esetleg? - kérdezte.
- Az jólesne - válaszoltam.
- Főzők. Addig rakja össze a gépet, amit hozott - mutatott egy asztalkára. Észre sem vettem előző látogatásaimkor ezt a biedermeieri mímelő asztalkát.

Két oldalán és fölötté könyvespolcok, rajta art déco lámpa, előtte tonettszék, a széken népies hímzésű párna. Megejtőnek éreztem az eklektikát. Júlia egész háza olyan sajátosan eklektikus volt, hogy az már-már jól átgondolt, egyedi stílusnak hatott. Ettől elérzékenyültem. Azt hiszem, az első pillanattól kezdve éreztem valami ehhez hasonlót, csak nem tudatosult bennem.

A lány hamarosan visszatért, két csésze kávéval. A tálcát, amelyen hozta, a biedermeier asztalkára helyezte.

- Lakik itt még valaki? - kérdeztem a feketét kevergetve.

- A faluban? - Júlia belekortyolt a tűzforró kávéba. - Vagy ezen a környéken?

Magam sem tudtam, mire is vonatkozott a kérdésem, ostobán bámultam a csészémet, és hallgattam.

- Többnyire teljesen egyedül vagyok itt, a falu szélén. Néha azért megjelennek emberek - jelentette ki.

- Tehát mégisincs állandóan és egészen egyedül a településen, amióta elmentek...?

- A faluban talán úgy tucatnyian, de legföljebb húszan élhetnek rajtam kívül. Bár én, ahogy említettem, hetekig nem találkozom senkivel. Többnyire fura figurák jönnek ide, csak úgy fogják magukat, és beköltöznek a jobbacská házakba. Egyiket-másikat egészen pazarul fölújították annak idején. Azokból kifeszegetik az ablakokat, ajtókat, és eladják. Meg a cserepet a tetőről. Néha jön egy-egy teherautó öt-hat emberrel, leszedik a cserepet néhány házról, utána elhajtanak. A vasat is elviszik. Majdnem mindent, ami fém.

- A helységnévtábla egyik oszlopa még megvan - jegyeztem meg teljesen fölöslegesen.

- Bizonyára elkerülte a figyelmüket.

- Amikor elmentek a németek meg a hollandok, nem adták el az ingatlanjaikat?

- Ezt nem tudom. Vélhetően nem. Nyilván nem vette volna meg senki. Nem gondolja, hogy ide nem fektetne be egyetlen épeszű ember sem? Ízlik a kávé?

Nem, nem ízlett. Valami kellemetlen mellékízt éreztem rajta. Ennek ellenére buzgón bólogattam. Pedig néhányszor megfogadtam már magamban, hogy apró-cseprő ügyekben nem füllentek senkinek, kiváltképpen nőnek nem.

- Nemrég szoktam rá - mesélte Júlia. - Olvastam a kávézásról sokat, hát egy napon úgy döntöttem, kipróbálom. Magáért a löttyért, őszintén szólva, nem rajongok, a szertartás viszont lenyűgöz.

Elmosolyodott. A két felső metszőfoga között nagyobbacská rést vettem észre. A fogai különben aprók és fehérek voltak.

- Nem fél? - kérdeztem. - Nem akarták még bántani?

- Előfordult már, hogy féltem - ismerte be. - Pedig sosem próbálkozott senki. Semmivel. A kerítésemig, azaz a téglafalig néha eljönnek, olykor a kapu előtt álldogálnak, egyszer-kétszer be is kopogtatnak, cigarettát vagy pénzt kérnek. Cigarettát nem tudok adni, pénzt már adtam. Betegeknek tűnnek.

- Alighanem drogosok vagy alkoholisták - jegyeztem meg.

- Nyomorult életük van, az biztos.

Néztem ezt a fiatal nőt, aki a nyomorult életről beszél. Bárki a városban annak látná azt is, ahogyan ő *tengeti* a napjait. Fürkésztem az arcvonásait. Szép volt. Nem föltűnően, csak szép.

- Megmutatom, min dolgozom - szóltam rekedten, kiszáradt szájjal. Kinyitottam a laptopot, bekapcsoltam. Amíg fölállt a rendszer, Júlia egyenletes, nyugodt lélegzését hallgattam. Én ritkán lélegzem egyenletesen. Többnyire kapkodom a levegőt. Ha nincs rá semmi kézzel fogható okom, akkor is.

- Fölolvasná? Még sosem olvasott nekem senki sem hangosan - kérte.

Fölolvastam Igaz Gergely történetét 1818. január 1-ig, majd mindazt, ami január 1-jén történt vele, végül a január 2-ai bejegyzéséből rekonstruált eseményeket.

- Kíváncsi vagyok a folytatásra - mondta, amikor befejeztem. - Hogy boldogan élnek-e majd Annával.

- Attól tartok, sokáig nem.

- Igen, én is ettől tartok. Úgy érzem. Nagyon nehéz olvasni a naplót?

- Meglehetősen - miközben kimondtam a szót, ijedten vettem észre, hogy a kezem a kezén nyugszik. Nem húzta arrébb.

- Kíváncsi vagyok a városra is, amiről szól - mosolygott rám. - Bár már biztosan nem olyan, mint amilyennek elképzelem. Ahogyan írja is, hogy sokat változott az eltelt kétszáz évben.

Kicsit elgondolkozott, majd hozzátette.

- Habár, végső soron mindaz, amit leír, olyan sokat nem segít abban, hogy elképzeljem a helyszíneket. Pontosan... Élethűen...

- Bízom az olvasó fantáziájában - vontam meg a vállam. - Nem akarom gúzsba kötni... Na, persze ha lesz egyáltalán olvasója valaha is...

- Nekem fölolvashatja, kíváncsi vagyok rá. Szeretem a történeteket.

Ez tagadhatatlanul jólesett, ez a följánlás.

- Márpedig én a történetet írom le - mosolyogtam. - Ennyire szerződtem önmagammal. A környezetet csak minimálisan ábrázolom. Amennyire szükséges. Az őszám sem bíbelődött hosszas és aprólékos leírásokkal. Végére is naplót írt, minden bizonnal pusztán saját magának.

- Én szeretem a leírásokat, bár azzal sincs bajom, ha a történet erősebb és hangsúlyosabb, mint a leírás. Nem sokat tudok a világról, de azt többnyire történetekből tudom. Könyvekből.

- Az őszám naplója nyomán írt történetből nem biztos, hogy sok hasznosat fog megtudni...

- Nem igazán tudom, mi hasznos és mi nem.

Még mindig a kezén nyugodott a kezem. Sokáig ültünk hallgatagon, mocsanatlan. Éreztem, ahogyan lélegzik. Talán még a szívverését is. A vér áramlását a bőre alatt.

Nehéz földéznem, mi történt. Talán egy óráig is ültünk a biedermeier asztalka mellett szóvalan, a kezem Júlia kezén. Egy óráig, igen, ha keveset nem

mondok. A laptop képernyője elsötétült, aztán a ventilátor zúgása is elcsöndesedett. Ősz lévén korán sötétedett. Ültünk a félhomályos könyvtárszobában, nem moccantunk, a lány keze az asztal lapján, az én kezem a lányén. Még csak zsidbadást sem éreztem. Még a vérem áramlását sem. Csak az ő véérének lüktetését. Egyenletesen. Sosem hittem, hogy éber állapotban képes vagyok ilyen hosszú mozdulatlanságra. Néha, amikor rám tör valami meghatározhatatlan, szorongató reménytelenség, csak fekszem, és bámulom a plafont vagy a lábamat, úgy érzem, semmi esély soha többé semmire, hogy véglegesen és végérvényesen araszolok, mit araszolok, egyre gyorsuló léptekkel igyekszem a semmi felé, miközben inkább távolodnék, menekülnék, csakhogy nincs hová, nincs egerút, nincs menedék, nincs értelme és célja semminek, a földi élet csak egy véletlen baleset, amelyben a papucsállatkától a gorilláig, az amóbától az emberig nincs az égvilágon semminek jelentősége és valódi tétje, és olyan erősen tör rám a rettegés, hogy alig kapok levegőt. Olyankor vagyok hasonlóan hosszú ideig mozdulatlan. Talán a rettegés dermeszt meg. Júlia mellett azonban nem éreztem szorongást, nem éreztem sötétséget, csak halvány, derengő, melengető fényt. Napfényt, talán. Nem tudom. Ilyen romantikus dolgokat.

- Nekem nincs élettapasztalatom a szó szoros értelmében - törte meg a körénk avasodó csöndet.

- A könyvekből is ki lehet azt nyerni - mondtam, miután nagy nehezen szólni bírtam.

- Ebben bizakodom - felelte.

Eleredt az eső. Olyan hirtelen, mintha egy csapat nyitottak volna meg oda-fönn. Az esőcsöppek doboltak az ablakokon.

- Egyszer szívesen megmutatom a várost, ahol élek - javasoltam.

- És ahol Igaz Gergely élt kétszáz éve.

- Igen. Bár az talán egy másik város volt. Az árvíz előtti.

- Sokat olvastam a szegedi nagy árvízről.

Igen, gondoltam, vélhetően többet tudsz róla, mint én.

- Itt maradhatok a hétvégére? - csúszott ki a számon.

- Igen.

Egyszerre megéreztem, mennyire zsidbad a lábam, mintha egy hangyahadsereg gyakorolná a masszázst föl s alá a bőröm alatt.

- Éhes...? Illetve, éhes vagy?

Egészen közelről nézett az arcomba. A szeme is szép, ezt meg kellett állapítanom.

- Én vagyok a nő, följajánlhatom a tegezést.

- Hogyne, hogyne.

- Éhes vagy?

- Éhes. Vagyok.

Kézen fogva vezetett maga után. A konyhába. Nehezen lépkedtem, nem éreztem a lábam. Minden olyan másnak tűnt. Nem a zsidbadás miatt, vagy ki tudja, talán azért is. Nem akartam semmiféle pózt magamra ölteni. Sem a haverét,

sem a médiamunkásét, sem a szkeptikusét, sem a cinikusét, sem az értelmiségiet – semmilyen. Akkor most ki fog derülni, hogy milyen is vagyok, suhant át rajtam. Meglehet, semmilyen.

Egyszer három évig éltem együtt egy nővel. Teljesen átlagos nő volt, átlagos adottságokkal. Szeretett utazni. Én annyira nem szerettem, de különösebb erőfeszítembe sem került vele tartani. Három közös nyár, három közös nyaralás, közben néhány hosszú hétvége. Pózolás az önkioldós fényképezőgép előtt, különféle turisztikai nevezetességeknél, többnyire egymásba karolva. A harmadik év végére aztán végérvényesen csak a pózolás maradt. Amikor kidobtam a lakásomból az egyetemista albérlőket, és hazaköltöztem, arra jutottam, nem is emlékszem másra az együtt töltött időből, csak a pózokra. Mindenféle természetesnek ható és természetellenes pózokra. Később az egyik közös ismerősünk mesélte, hogy a nő (úgy emlegette, hogy az *exem*, ami idegesített) nem sokkal a szakításunk után összejött egy kétkezi munkással vagy mesteremberrel, vagy ilyesmivel, és mindenkinek áradozott, mennyire jó végre nem értelmiségivel lenni. Mennyivel könnyebb és egyszerűbb. Arra gondoltam, talán úgy érti, hogy pózmentesebb. Mindenesetre az a kapcsolata sokkal rövidebb ideig tartott, mint ameddig velem volt együtt, amiből arra következtettem, mégsem a póz lehet a kulcsszó ebben a tekintetben. Mindenki pózol, a mesterember is, legfeljebb más módon. Nem föltétlenül természetesebben. A lényeg azonban az, hogy miközben Júlia után imbolyogtam a konyha felé az elfeledett falu legszélső házában, olyan érzésem támadt, megszabadultam a pózoktól. S ha nem lepett volna meg ez az érzés, talán sem Igaz Gergely, sem Igaz Gerő, sem a saját történetemet nem írnám le. Pedig egy ideje azon vagyok, hogy megtegyem.

- Állítólag az első és az utolsó mondatok a legfontosabbak – mondtam.

- Ezen sosem gondolkodtam még – válaszolt Júlia. Tudta, mire gondolok. Hogy nem az ember gyerekként kimondott első és a halál előtti utolsó mondatáról beszélek, hanem a regényekéről.

- García Marquez vélekedik így, azt hiszem.

- Nem olvastam tőle semmit.

- A *Száz év magány*, ha jól emlékszem, a hatvanas évek végén jelent meg. Magyarul nagy valószínűséggel 1970 után.

- Nincs meg a könyvtáramban.

- El fogod olvasni. Elhozom. Tetszeni fog. Azt hiszem.

- Elolvasom, ha szerinted érdemes. Bár ez az első és utolsó mondat szerintem csak süket szöveg. A türelmetlen embereknek biztosan fontos az első, az utolsó meg talán azoknak, akik imádnak idézgetni. Én olvasni szeretek. Azt szeretem, ahogyan kibomlanak a dolgok. Egyszerű hasonlat ugyan, mégis használom: mint ahogy egy virág kinyílik.

Nem kértem, hogy fejtse ki bővebben. Kenyeret szelt, felvágottat vett elő a hűtőszekrényből, paprikát, vajkrémet, tányérokat, kést. Nekiláttunk enni. Nem tudtam, miként lesz tovább. Képtelen voltam elképzelni, milyen lenne Júlia az én közegemben. És hogyan viszonyulna hozzám, ha a saját, megszokott

életemben szembesülne velem. Jóllehet azzal sem lehettem még egészen tisztában, hogy itt, az elfeledett faluban hogyan.

Évés közben az elfeledett faluról beszélgettünk. A romantikájáról. Ami nem is igazán romantika, vagy ha mégis, hát a tragikus fajta. Erről jutott eszembe Bobda, a partiumi település, a magyar-román-szerb hármashatár közelében, a festőien lepusztult körtemplomával. Nem tudni, miért éppen oda építették a templomot, már akkor sem voltak katolikus hívek, amikor épült. Legalábbis az atya, akivel az interjút készítettem, ezt mondta.

Kilométerekről látni a kupolát, az állapotát azonban csak akkor, miután a közelébe érkezett az ember. Az ezüstösen csillogó borítás nagy foltokban hiányzik, úgy hámlott le a korhadó deszkákról az elmúlt évtizedekben, akár leégett ember hátáról az elhalt bőr. Csoda, hogy a tetején a kereszt még ilyen jól bírja. Sok kisebb, esetleg egy nagyobb vihar valamikor nyilván megemelte az egész tetőzetet, ezt a pazar félgömböt, s jó fél méternyi odébb taszította. Mikor ott jártam, még nem zuhant le. Még csak „csalén állt”. Ha majd egy, a szokottnál erősebb szellőkés ismét belekapaszkodik, s a bejárat fölötti tornyokra löki, végleg megpecsételődik az épület sorsa. A bejárat két oldalán emelkedő harangtornyok közül az egyik már régóta csonka, hajdani kupolájának nyoma sincs.

Románajkú fiatalasszony nyitotta ki előttünk a kovácsoltvas kerítés kapuját. Valójában a nagymamája a kulcsok őrzője, de egy ideje nincs jól. Nem, ő nem beszél magyarul, nem is tudja, van-e még magyar a faluban a nagyanyján kívül.

– Nem tudni, miért éppen ide építették a templomot, már akkor sem voltak hívek – ismételteti az atya. – Kegyúri templom, nem része, nem is volt soha az egyházszervezetnek. Mikor elvették a családtól, az állam tulajdona lett, s amikor, a forradalom után, visszaadták volna, a család nem tudott vele mit kezdeni, mert rengeteg pénz kellene, tengernyi pénzre volna szükség... – megvonja a vállát.

Így lett senkié, állapítottam meg szomorúan, így vehette birtokba a pusztulás.

Az esztergomi bazilika kicsinyített mását, egy, nevezzük így, Esztergom Minort álmodtak ide a bobdai és csávosi Csávossy bárók, akik az Endrődyektől vásárolták a csávosi birtokot, valamikor a kiegyezés idején. Végül Csávossy Gyula valósította meg az álmot, 1908-ban: Esztergom Minor elkészült.

– Holott már akkor sem voltak itt hívek – mondogatja az atya, mintha megakadt volna a tű a bensejében forgó lemezjátszón.

Fényes Elek munkája, a *Magyarország geográfiai szótára* szerint 1851-ben a Torontál vármegye Csene járásában fekvő Bobda községet „lakja 1056 n. e. óhitű”, vagyis 1056 Rómával nem egyesült, görög keleti vallású lélek. Negyven év múltán a Pallas Nagylexikon oláh és német lakosokról ad hírt, szám szerint 1407-ről. Újabb tizenhét év elteltével, amikor a bazilika elkészül, németek még biztosan élnek Bobdán, egyikük emléktáblája ma is látható a bejárat mellett, legalábbis amikor arra jártam, még látható volt. Ők éppenséggel lehettek katolikusok. Viszont biztosan nem lehettek sokan. Valóban jogosan merül hát föl a kérdés:

kinek és mi célból épült az esztergomi bazilika kicsinyített másolata ott, az Isten háta mögött?

Csávossy Gyula, beszélnek, nemcsak templomot, de kastélyt is épített az akkori-ban Papd néven ismert községben. Mára semmi sem maradt belőle, emlékét csak a legenda és a világháló őrzi. Az a sors jutott osztályrészéül, ami a családnak a közeli Csávoson álló, még az Enrdődyektől vásárolt udvarházának: az enyészet. Manapság a csávosi kúriából nem találni egyebet, mint az istálló néhány düledező falát. A kalandor hajlamúak, bónusz gyanánt, ha megküzdének a bozóttal, a család kriptát is megszemlélhetik. Temetkezni azonban Gyula báró nem ott, sokkal inkább Bobdán akart (a templom egyik oldalsó ablakán be is pillanthattam a sírkamrába) – ezért építtette volna ezt a haláltusájában is lenyűgöző építményt?

– Mauzóleumnak, a porhüvelye örök lakásának szánta az épületet – tettem föl a költői és túlzottan patetikus kérdést magamnak és Júliának, miután befejeztem a beszámolót –, és csak 1911-ben bekövetkezett halála után kezdték templomként használni?

Egy 1910 körül kiadott, *Báró Csávosi Mausoleum* feliratú képeslap ezt a teóriát látszik erősíteni. A hívek kezdetektől fogva föltűnő hiánya ugyancsak.

Az bizonyos, hogy nem sokkal azután, hogy Esztergom Minor elkészült, már miséket celebráltak benne. Templommá lett, bárminek is készült. A halál és az élet békésen megfért benne sokáig.

– Ahogy néhány évvel ezelőtt föltekintettem a bús düledekekre, nem hunyhattam szemet afölött, ahogy a halál kiszorítja az életet, és immár vitathatatlanul a romlás, az elmúlás az úr. A templom környékén bozót, a háta mögött kicsike művelt földdarab: krumpli, répa, zöldség. Konyhakert a senki földjén...

Lám, mégis akad sarjadó élet az exitus árnyékában, tettem hozzá gondolatban.

– Az utolsó mise 1983 körül lehetett itt, három évtizeddel ezelőtt – emlékezett az atya.

Közben megmásztuk a lépcsőket, nyílt a nagy faajtó. Elképesztő látvány tárult elénk: a padsorok a lecsupaszított oltár elé halmozva egymás hegyére-hátára, a kupola számos ponton beszakadva, fészkeikről fölzavart galambok röpködnek a fejünk körül, a padlón néhol lábszárközépig ér a guanó. Az egyik fal mellett két darab Szent Mihály lova: a kisebbik a gyerek, a nagyobbik a felnőtt holttestek szállítására szolgált egykor. A bejárattól jobbra súlyos, régi fasztalok, egyik fiókjukban egyházi énekek kottái, német és latin nyelven, némelyik kézzel írva. A harangtoronyba vezető grádics előtt piros miseruha hever a porban. A karzat meztelen, törmelékes. Néhol több tucat letörött stukkót hánytak kupacba. A bejárattól balra eső harangtorony alsó helyiségében régi gyóntatószék, benne papi öltözetek. Üres ásványvizes flakonok, műanyagpoharak hevernek szerteszét, az ablakok beverve, az örökmécs felfüggesztésére szolgáló kötél árván csüng alá. A sekrestye rég beomlott, az oratóriumra nem lehet följutni, az odavezető ajtó előtt akadály tornyosul: szépen faragott padokból összeabdált barikád. A galambok izgatottan röpködnek, idegesítik őket a behatolók, azaz mi.

- Fáj a lelkem - motyogta az atya, miközben az egykoron az oltáriszentséget tároló szekrénykét vizsgálta. Egyik ajtaja letépve, a szekrényben, Krisztus teste helyett összegyűrt műanyagpohár...

- Ez a falu is erre a sorsra jut - jegyezte meg Júlia.

- Minden erre - bölcselkedtem, de menten bele is pirultam. Még mindig éreztem a szokatlan pátoszt a zsigereimben.

Júlia fölállt, elpakolt az asztalról, elmosogatott. Én csak ültem, pedig szerettem volna segíteni. Olyan suta ez a megtalált napló, gondoltam. Ha olvasom valahol, zavar a közhelyessége.

- Igen ám, csakhogy az élet közhelyes - mondta Gyuri, a rovatvezetőm talán éveekkel, de lehet, hogy csak hónapokkal ezelőtt. Az egyik új kolléga cikkén vitatkoztunk. A fiatal lány rendkívül eredeti akart lenni, de csak eredeti módon lett közhelyes.

- Egy másik őszám történetét is elkezdtem írni - buggyant ki belőlem, hogy eltereljem a figyelmet a közhelyekről és a közhelyes nyavalygásomról.

Júlia beletörölte a kezét a konyharuhába, és érdeklődve, várakozón nézett rám. Mesélni kezdtem Igaz Gerőről.

Fecske Csaba

A gyerekkor vége

visszarántotta előlem árnyékát
az öreg körtefa a mozdulattól
halkan felnyögött visszahőköltem
mintha tilosba tévedtem volna
véletlen temetőbe fülemben
teremtés előtti csönd olyan mint
amikor víz alatt úszkáltam a Bódvában
a déli harangszóval lombsusogással
jóllakott délután álmosan szunyókált
hirtelen darabjaira kezdett hullani
minden mintha nem lenne a világban
semmi rend úgy csapódott össze mögöttem
a levegő akár egy ajtó jeleztén
ide többé nem ajánlatos vagy nem is lehet
abban a pillanatban megszakadt bennem
valami ami elszakadhatott
erőszakkal távolodtak el tőlem a dolgok
letéptek magukról durván de mint
szélvédőre tapadt falevél retinámon
ottmaradt minden kép elém szaladt az út
talpamhoz dörgölődzött roppant távolságok
kéklő messzeségek ígéretével izgalmas
etapok titokzatos stációk rigó és falevél
utolsó rebbenése félresiklott fény véget ért
a nyár és vele gyerekkorom

FECSCKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Árnyúzó élet* (versek, Magyar Napló Kiadó, 2020).

Jó helyen legyen

rendes hétköznapi hajnal
álmos óramutatók süt a nap
serényen mint lányom a konyhában
friss kenyér illata benn izzadó fűé
odakint megismerni a napot forró
aranyáról harmatcseppet felnyársaló
hegyes sugaráról világgá ment
az akácfa csak a méhek maradtak itt
s némi méz a száj sarkában
a dologtalan szív merészet remél
nézem vajon a nyár még mit keres itt
hogyan kilessem haldoklása titkait
mért csörög most a telefon mikor csöndre vágyom
(rég vágyaim visszavágyom)
magamnál többre hogy ami van szép
igazán jó helyen legyen

Atyai pofon

váratlanul csattant a pofon
arcomon amiről tizenhét év alatt
nem sült le a bőr hát most éghetett
első egyben utolsó pofon volt ez apámtól
indulat nélkül pihen már az a kérges kéz
arcizmaim rándulása nem a tiltakozás
jele volt inkább az elfogadás ez a kegyetlen
ítélet rég kijárt nekem de milyen áron
szegény apám elsírta magát és én
szerencsétlen csak álltam ott a részvétlen
falak közt amelyek semmiképp sem akartak
maguk alá temetni látnom kellett
pillanatok alatt összeomlani
az Istenként tisztelt kemény férfit

Semmiség

a juharfán ablakunk alatt
feketerigó füttyül
bohó kis nyári szél szalad
s a rigó mellé egy ágra ül

megrezen picit az ág
semmi kis mozdulat ez
nem billen ki helyéről a világ
talán szóra sem érdemes

Kő Boldizsár: Emlékező fák – az abai Kálvária út avatása, 2007. április 21-én (Fényképezte: Molnár Zoltán)

Kereszttel és kegyelemmel áldott élet

Fecske Csaba Utassy József-díjához

A versszerető olvasók legszélesebb rétegeit megszólítani képes és legalább negyven önálló kötettel rendelkező Fecske Csaba mintegy öt évtizedes alkotói pályára tekinthet vissza. A költői világot hosszmetsetben és keresztmetsetben reprezentáló kötetek (*Jelölni túntömet*, 2002; *Kiűzetés*, 2018) nem hagynak kétséget afelől, hogy a táguló körökben mind nagyobb terrénumokat meghódító s az orfikus tudás rilkei mélységeit egyre tisztább regiszteren megszólaltató miskolci költő egyértelműen beletartozik a kortárs kánonba.

Fecske Csaba nagy formakultúrájú, az artisztikumra különösen fogékony költő, aki a poeta doctus és a homo ludens szemlélet- és érzékenységformáiból teremt sajátos képi világú, metaforikájával természet- és valóságközeli hangulatot sugárzó, ám a „létezésszakma” metafizikai tapasztalatait is magába sűrítő költészetet. Az egzisztenciális fenyegetettség és elmúlástudat által motivált időcentrikus szemlélet (a volt, van és lesz problematikája) olyan intenzitással van jelen a versekben, ahogyan az elődök közül talán csak Berzsenyi, Arany, Kosztolányi és a kései József Attila lírájában.

A vékonyka földi jelenlétet a „visszaangyalodás” lehetőségeként megélő Fecske Csaba művészi-emberi attitűdjében az imponáló tehetség rokonszenves szerénységgel, a lefegyverző mesterségbeli tudás pedig az alázat misztikájával társul. Konok következetesség és evangéliumi szelídség jegyében alakuló s mindinkább kiteljesedő költészete a létezés szakrális megértésének olyan magaslati pontja, ahonnan nézve izgalmasan újszerű fénytörésben mutatkoznak külső-belső világunk tényei és képzetei. Sokféle élmény- és kifejezésformát szintetizáló versein keresztül rácsodálkozhatunk a létező rendre, Isten rendjére és a csöndre, Isten csöndjére. Meditációnk közben – példának okáért az *Akinek arcát viselem* című kötet világában elmerülve – jó eséllyel talán azt is megérthetjük, hogy miként lehet „Isten hatalmas verse a teremtett Világ”.

Az íróként és költőként rendkívül sokoldalú, imponálóan gazdag életművel rendelkező Fecske Csabának karakteres víziója van a világról. Túl azon, hogy

KÖDÖBÖCZ GÁBOR (1959) irodalomtörténész, főiskolai docens (EKE). Legutóbbi kötete: *Költők, versek, erőterek* (2019).

felelős írástudóként indulásától fogva jól sáfárkodik a tehetségével, minden idegszálával arra törekszik, hogy pontosan olvassa és jól értse önmagát. A feltétlenül tiszteletet parancsoló pályáívet vizsgálva könnyen beláthatjuk, hogy nála nincsenek köldöknéző módon és iparos jelleggel kicsúszott művek, mint ahogy nincsenek esetlegesen fölépülő, koncepciótlan kötetek sem. Ami a műhelyében megszületik és átmegy a rostán – kivételes műgondját talán csak önkritikus szigora múlja fölül –, az a legszebb lelki energiákból kigyöngyözött, az alkotói személyiség pecsétjét, avagy vízjelét magán viselő írásműként tarthat számat az olvasók érdeklődésére.

A mondottak nyomán semmi meglepő nincs abban, hogy Fecske Csaba számottevő kilengésektől, értékbeli ingadozásoktól mentes és – kiváltképpen az utóbbi két-három évtizedben – egyenletesen magas színvonalat képviselő költő, aki rendre a meghódított minőség többletével lép egyre magasabb grádicsokra. Csönddel teli versei – megesik, hogy a csönd többet mond a szónál – ekként szolgálhatnak létraként akár az örökkévalósághoz is.

Szemernyi kétségem sincs afelől, hogy az emlékezetes szépségű versmondásokat méhrajként befogó Fecske Csaba az egyik legbölcsebb kortárs költő. Az élők között bizonyosan. Eme kijelentést igazolandó álljon itt az életmű igazgyöngyként fénylő s talán leginkább ikonikusnak mondható darabja, az Anyegin elkallódott levele, melyben a veretesen megformált létigazságok egész garadája kápráztatja el a magasságszférákra és mélységperspektívákra fogékony olvasót. Íme a 'nagy vers' néhány különösen fontos szöveghelye: „elhasználódik elvásik az ember míg eljut / a tündöklő pillanat peremére a vágyig / melynek sötétlő mélyén ott a másik”; „nem kérdeztem még volt-e valaha boldog / körül-táncolták-e szívét örömök kis koboldok / vannak-e álmai a boldogság tudom mindig / egy fűszál éjjelében tűnik tova / ami emberi csak annyira örök mint vízbe dobott / kő nyomán hangtalanul gyűrűző vízkörök”; „itt vagyunk cserébe éjszaka lesz ha vége a napnak / véget ér az éj és itt a reggel a semmi gödreit / próbáljuk betömni életünkkel mindig minden / átadja helyét valami másnak szeretünk / így vetünk tört a halálnak”; „én nem tudok összekötni jelent és múltat [...] ki tudja mit visz és mit hoz a holnap / semmi sem múlik el egészen lesz ami volt / és lesznek akik valaha voltak”.

Mondják, hogy a felnőtt alapja a gyermek, s ami fontos dolog történik velünk, az életünk első tíz-tizenöt évében feltétlenül megtörténik. „Gyereklelkű felnőtt volnék” – közli egyik önvallomásában a költő. Fecske Csaba Szögligeten töltött csikóéveire és ennek lírai reflexiójára gondolva József Attila megrendítő szépségű sorai juthatnak eszünkbe: „A kis kölyök, ki voltam, ma is él / s a felnőttet a bánat fojtogatja; / De nem könnyezik, egy dalt zöngicsél / s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja.” Ebben az idézetben – story és history kettős fénytörésében – óhatatlanul ott bujkál az életből születő költészet és a költészetből fölépülő másik élet lehetősége. Miközben ugyanis a költő életéből teremt költészetet, aközben a költészetéből létrehoz egy másik életet. S teszi mindezt olyan finom nyelvi strukturáltsággal és szemantikai leleménnyel, hogy a verseket

alkotó emlékterekben és időrétegekben a story és history tökéletes egyidejűsége és hiánytalan komplementaritása valósul meg.

Ennek jegyében – akárcsak a Hetek és Kilencek költőinél – Fecske Csaba világában is empiria és fantázia, élet és költészet szerves egységében, látomás és rögválóság oszcilláló szintézisében születik meg a történelmi és köznapi realitások közérzetanalízisként is helytálló, plasztikus poézise. S habár költőnk esetében a közéletre orientált, küldetéses szerepfelfogás nem igazán jellemző, az 'ahová nyúlok, ott vers terem' effektus töretlenül végigkíséri a pályát. Ugyanúgy, mint a számára életre szóló példát és ösztönzést jelentő költők (Arany János, József Attila, Weöres Sándor, Nagy László) esetében, akiktől az arány és irány tudásán túl valóságérzékkel társuló tisztánlátást, végső soron léptéket és mértéket kapott.

Jelen sorok írója régóta örömét leli Fecske Csaba – sok esetben kapaszkodónak és vigasznak sem utolsó – műveiben, és a kiemelkedő teljesítménynek kijáró elismeréssel, a kvalitásos alkotót megillető tisztelettel tekint a József Attila-díjas szerzőre. Hozzáteve, hogy a második olvasókönyvben való szereplés, az érettségi tétellé és szakdolgozati témává avanzsálás legalább olyan fontos, mint az irodalmi folyóiratokban és a versantológiákban való állandó jelenlét. (Nem megfelelkezve az oldottabb jelenlétekre is lehetőséget adó tokaji és berekfürdői írótáborokról sem.)

Kedves Csaba, miközben mostani díjadhoz szívből gratulálok, kívánom, hogy – sok tekintetben sorstársak lévén – életünk múlt ideje teljen be vigasztaló örömmel, oltalmazó derűvel, fénnel és kegyelemmel! Adjon Neked az Úr a lehető legjobb egészséggel társuló töretlen alkotókedvet, hogy írhasd még sok szépet a magyar irodalom üdvére, barátaid örömére és a Fennvaló nagyobb dicsőségére!

Karonülő

A szovjetek, ahogy elérték a kiskun Akasztót, máris továbbvonultak. A front északon és délen kijutott a Dunáig, de a megszállók egy zászlóalja a településen maradt. A politruk¹ meg a tiszték az előjáróságon és egy-egy paraszt portán, az altiszték és a bakák az alvégen üres épületekbe szállásoltattak, gulyáságyúikat is ott működtették. Igazából nem sok vizet zavartak. A falusiak darab ideig tartottak tőlük, mígnem jelenlétüket megszokták, s azt is, hogy esténként bús nótákat énekelnek. Nem indulókat, hanem orosz népdalokat, a gordonkázó basszustól a fől szárnyaló tenorig. A parasztok, az iparosok, a pap, a körorvos, a jegyző, a tanító, a község fodrásza, a posta pénztárosa meg a csősz idegenkedve hallgatták, végül megszokták. Már-már gyönyörködtek benne. Csöndes estéken a hangok foszlányokban a csengődi vasútállomásig lebegtek, vagy a szél sodorta odáig, majd lassacskán abbamaradtak.

- Szegény ruszikknak is köll valami mulatság – morogta egy hazafelé szekerező kocsis. – Nem a' – vágta rá a felesége, terebélyes, fejkendő asszony. – A honvágó kínozza őket.

A gazda bosszúsan homlokába summantotta a kalapját. – Szíp, szíp, szó se rúla, de eltakarodhatnának inset. Akit nem hínak, ne is maraggyon.

- Ejszen Akasztó. Sárba ragad a tengely.

- Így megyen a Homokháton. Csupa szikes rét. Minálunk szőlőn, krumplin, hagymán, káposztán meg a barmon kívül nem él meg semmi. Bezzeg a Csesznekgy grófok... Gyöngécskén, de nékiek terem a határ.

Ebben maradtak.

Errefelé nem sokat beszélnek. Az élet verejtékesen kemény, bár az Alföld széles láthatára, az akácligetek, a virágos mezők, az égbolt végtelensége meg a jószág messze néző fajtát nevel, mely a viszontagságokat s az örökös újakezdést ezer esztendeje szokja. A szőlő se máról holnapra terem – ha el nem csapja

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Alkony, 1580–1605* (Hitel Könyvműhely, 2019).

1 politikai biztos

a jégverés – a bor komótosan érlelődik, a marha soká hízik, csak az adó nem vár. Parasztok, iparosok, mezítlásos zsellérek, szappanfőző asszonyok egykedvűen teszik a dolgukat, ha nem lagzi, keresztelő, aratóünnep, disznóölés, vásár, a gyerekek beiskolázása, piacolás, a termény Csengődre fuvarozása, olykor a malom, a kocsmá és a pincészer hoz némi változatosságot. Nem tudni, a mise szül áhítatot, vagy a megszokás? A templomba illik elmenni, kinek szívből, kinek színből, de a nép vallásos. Kell a sokat tűrőknek, mert az evilági boldogulás távolibb, mint derült égen a csillagok. A hold közelebb van – a kutyák azért ugatják –, de holdkóros ábrándozó errefelé aligha terem. Könyvet nemigen, kalendáriumot annál többen olvasgatnak, a várható időjárás végett meg hogy a betűket el ne feledjék. Ceruza- és gyertyacsonk, kormos petróleumlámpa akad mindenütt, csakhogy a nép családostul korán kel, korán fekszik.

A szekérszögésbe, nyihogásba, a barom bőgésébe meg a nyugovóra térő madarak pittyegésébe üvöltő parancs hasított. A határban gyakorlatozó szovjet alakulat léptei ütemesen dobbantak, mint a kaszárnyaudvaron, jöllehet a dúló homokja nagyrészt elnyelte. Netán számukra a háború véget ért, bár a hírek elhúzódó harcokról, ellentámadásról, a németek csodafegyveréről meg a Hunyadi páncélgránátosok kitartásáról szólnak. A falusiak szót se hisznek belőle. Túl sok akasztói veszett oda harctéren vagy tért haza megcsonkítva, munkára alkalmatlanul. Élénken él az első világháború emléke, a temérdek halott és sebesült, az ország szétszabdálása és a 19-es vörös terror.

A kocsis asszonyára pillantott: – Ládd-é, Böske, a baj csóstül gyön, de inkább kárba, mint pocsekba. Ezek a ruszkek... Lennének otthun, oszt' a dógukat végeznék.

– Beszél kend összevissza. Nékiek ez a dóguk. Mink meg iszkiri haza, mer' ránk esteledik. Ez a szegíny gebe alig várja.

Zötyögtek tovább. Az ugart poros földút váltotta föl, csenevész nyárfákkal, akáccal és elvadult bokrokkal, végül betértek egy közbe, az asszony nehézesen lehuppant, kitérte a léckaput, a férfi bekormányozta a lovat, és nekiállt kifogni. A kerítésen túl négy-ötéves forma, nagyszemű kislány nézelődött.

– Bencus tee! Micsinálsz?

A gyerek szótlan megfordult, és befutott a házba.

– Néma-e? – morogta a férfi.

– Haggya! – vágta rá az asszony. – Apja elment, oszt' anyjával meg az öregszülékkal maguk vannak. Az a csavargó Laci bajnak csinálta a fiát. Hat ujjal született, mint a táltosok. A nagyannya meg ízibé' levágta. A pap ippeg nem vót a parókián, oszt' a kisdedet siettükben ecettel keresztelték.

Több szó nem esett.

A szomszédban az udvarra sírült egy szovjet katona, és nekiállt gyújtóst hasogatni. Zömök, nevetős arcú, szalmaszín hajú legény, húszévesnél nem több, de nyomorúságos kölyökkora meg a háború a homlokára mély barázdákat véssett. Úgy forgatja a kisbaltát, illesztgeti és vágja a rönköt, mint aki soha mást se

csinált. Parasztgyerekek látszik. Felettesével, egy őrnaggyal ide szállásolták, de a tiszt szolgálaton kívül a pítvarba se lép ki. Issza a háziak borát, vodkát az ellátmányból, szívja a mahorkát, napszállta után borongósan mered maga elé, néha félrészegen magába' motyog. Iván nevű tisztiszolgájával is alig áll szóba. Tán ilyen a természete, vagy valami súlyos titkot hordoz.

Bence megvárta, míg a tyúkok elcsönvednek, s a szomszédok nyugovóra térnek, akkor kilépett és a legény mellé somfordált. Szerette elnézegetni, ahogy csapkodja a hasábot, a gyújtóst halomba gyűjti és a konyhába cipeli. Iván rámosolygott, párat a kezébe nyomott – legyen, ha a fiúcskának segíthetnékje van –, azzal a munkát jó egyetértésben bevégezték. A gyerek anyja meg a nagyanyó a tűzhely körül sürgölődtek, nagyapó az ablak mellett a deszkán dohányt aprított. A fortyogó húsos káposztaleves, a kendőbe takart kenyér, a csípős kapadohány illata meg az asszonyok friss szappanszaga a vacsorát és a közelgő éjszakát úgy beterítették, mint az eget a csillagok. A savanykás lét Iván cscsínek hívja. Ő meg az őrnagy nem győznek betelni vele, de a tiszt megvárja, míg a többiek töltekeznek, csakis utána, egyedül lát hozzá.

– Rosszabb is lehetne – suttogta nagyanyó. Lánya nem felelt. Fogta a gyermeket, és kivitte a kútra megmosdatni, hogy ne szurtosan üljön asztalhoz. A fiúcska nem ellenkezett. Jó természetű gyerek lévén szófogadóan futott az anyja oldalán. Érdemes túlesni rajta, utána jöhet a vacsora. Nagyanyó az ő kedvéért a torzsát falatokra vágta – úgy könnyebb enni –, meg a kenyeret, lehántva a héját. Bence a gondoskodást észre se vette, de Iván akaratlan megkönnyezte. Egy idő után nagy nehezen kiderült, árván cseperedett föl. Kézről kézre adták, majd lelencházba került, egyéves hadapródiskolába vitték, végül tizenhét évesen behívták a hadseregbe, onnan egyenest a frontra. Kezdetől fogva az őrnagy csicskásaként szolgált. Parancsnokát a rosszakarát ugyan megviselte, de Iván derűje a tiszt szótlan komorságán átragyogott, jószándéka és segítőkészsége a házban szinte rokonná tették. Suhanc létére mégiscsak férfinak számít az apa nélküli családban. Nagyapó a nehéz munkát rég nem bírja, fájós dereka miatt a kiskertben ásni, a szőlőben kapálni, a fürtöket taposni, fát vágni nem tud. Mindent az asszonyok csinálnak. Kitartásuk még a szívós kiskunságiak közt is közmondásos, amibe némi sajnálat is csöppenne, ha az embereket a maguk baja túlontúl nem foglalkoztatná.

Mária egyszer akaratlan elszólta magát. Egy pletykás vénasszony addig faggatta, mit tervez a fiával, míg csak kibökte: Bencust, amilyen jóeszű, az elemi iskola után a kalocsai érseki főgimnáziumba íratná. A vénség fejcsóválva távozott, persze nem volt rest Mária nagyzolását faluszerte terjeszteni. Egyedül a katolikus pap helyeselte, mondván: van gyerek, kiben a tehetség korán megmutatkozik. Ha így van, ne száradjon el. Inkább az atyák öntözgessék, hátha egy nap Isten szolgálatába áll. Elvégre apja is pap akart lenni, mígnem az élet és a kalandvágy más utakra vitték.

A család Ivánnak is helyet szorított. A nagyanyó keresztet karcolt a kenyérre, megszegte, kiosztotta, majd a levest szótlan szürcsölték, jó étvággyal, szapo-

rán, hogy ki ne hűljön. Mária Bencus adagját megfújkalta, mígnem a gyerek is nekilátott. Már-már áhítattal ettek, mert az étel szentség, hisz nap mint nap megdolgoznak érte. A hússal-kenyérrel takarékoskodnak, elvégre ki tudja, mit hoz az esztendő: aszályt, jégverést, belvizet, a jószágba esett üszögöt vagy más rosszaságot.

Ahogy végeztek, nagyanyó kendőbe rázta a kenyérmorzsát, hogy jusson a tyúkoknak, elmosta az edényeket, a tisztnek tányért, kanalat készített, végül Bencét aludni taszigálta. A fiúcskáé a családi diófa ágy lábához állított aprócska fekhely, eszkábált ráccsal, hogy le ne guruljon. Várakozni se kellett, hogy álomba szusszanja magát. Mária a konyhában a petróleumlámpát följebb tekerte, végül kiültek a pitvarba. Nem beszélgetni, mert Iván alig ért pár szót, hanem elnézegetni a csillagokat. Az égbolt nyár vége felé a legszebb – csupa ragyogás –, a lég enyhe, a baromfi elült, a szomszédok feküdni készülnek. Az Alföld végtelen nyugalma gyógyír a háborgó lelkeknek, kik a háború végét alig várják.

A VIRRADAT HIRTELEN KÖSZÖNTÖTT BE, vöröslő néma robbanással, kihúnyó csillagokkal, gyöngé széllel. A határban megmozgatta a homokot, s a pocsolyákat kezdte fölszárogatni. A települést kukorékolás, gágogás, tehénbögés, az istállóknban nyerítés, itt-ott fejszecsattogás verte föl, a hajnali sütés nyomán a kéményekből ritkás füst szállingózott. Az asszonyok már rég az ólak közt serénykedtek, halkán, hogy az őrnagyot föl ne ébresszék. Nagyanyó elkapott egy tyúkot, kitekerte a nyakát, a konyhába cipelte, és nekiállt tollazni, Mária felsöpörte az udvart, bebállagott, az asztalra kenyeret, szalonnát készített, hagymát metélt, egy kancsóba vizes bort töltött. Iván az ajtóban ácsorgott. Várta, hogy valamiféle munkával bízzák meg. Az őrnagy az éjjel derekasan vodkázott, rekedt horkolása kihallatszott a kerítésig. Tudták, délnél hamarabb nem tér magához. Fölkel, magára rántja a gimnasztyorkát,² csizmába bújik, fölcsatolja az övét és a pisztolytáskát, fejébe csapja a széles tányérsapkát, iszik egy pohár ecetes uborkalét, végül eltántorog a legénységi szállásra. Így megy minden áldott nap, mióta az alakulat Akasztón állomásozik.

Bence anyjával és a nagyanyóval egyidőben kel s a konyhán ténfereg vagy a pitvarban lábatlankodik, míg megkapja a cukros tejbe mártott kenyérikét. Együtt esznek, mint déltájt és estebédkor. Ha az asszonyoknak a határban van dolguk, vagy sorba állnak a szatócsnál, a fiúcskát magukkal viszik, hogy lásson, okuljon, legalább ne unatkozzon. Iván, ha nem rendelik a századához, vagy nem kell kíséretetnie a parancsnokát, a gazdaságban tesz-vesz. Úgy dolgozik, mint egy szorgos béres, bár fizetést nem kap. Egyszer kézzel-lábbal próbálta elmagyarázni, ha a háború véget ér, s a szovjet csapatok bevonulnak Berlinbe, visszajön, és örökre itt marad. Az asszonyok hitték is, nem is, de csöppet se csodálkoztak. Lévén elképzeléseik az orosz földről homályosak, csak azon

2 zubbonny

lepődtek meg, hogy Ivánból hiányzik a honvágy. Tán arról van szó, végre talált egy családot, ha nem is épet. A férfi hiánya a famíliát megviseli, így hát jól jön a dolgos kéz, és leköti a fiúcskát. Netán egy kevés az orosz nyelvből is ragad rá, az meg hasznos. Ki tudja, a szovjetek meddig maradnak? A pap szerint a tudás az embert megsokszorozza; mindenféle ismeret, amit magától szed föl. Az is, amit keservesen tanulgat, mert a jól végzett munka öröme ér annyit, mint maga a tudás. A pap bölcselkedő kedvében hozzáteszi: a béres kapja meg a bérét, a szorgos jószág az abrakot, a szántó érleljen gabonát, a gondosan metszett fa teremje meg a gyümölcsét, az üllő csengjen a kalapács alatt, az ima jusson el az égig, és így tovább.

Az emberek a papot megmosolyogták volna, mondván, kenetes, mint az olvasztott zsír, csak hogy tudták, a kertjét maga gondozza, a betegeteket és a haladókát zegernyés időben sem rest felkeresni, ha a templomszolga sok dolgában nem ér rá, fölmossa a követ, meglocsolja a virágokat, tisztogatja az oltárt, a szószéket és a gyóntató fiülkét. Egyszóval nem csak prédikál, serénykedik, mint faluszerte bárki más.

A nap kinek rövid, kinek hosszú. Akik dolgoznak, az időből sose elég, de a nyugovás szent, elvégre a szomszédokat nem illő zargatni. A település a hajnal kivételével csendes, mert az emberek munkájukat a határban, a veteményesben, a szőlőben, a műhelyben, a boltban, a községházán és másutt végzik. Akasztó napközben néptelen, kevés a jövő-menő, olykor elzötyög egy szekér vagy a postás nyikorgó biciklije.

Bence a konyhában jól elvult a kalendáriummal meg egy ceruzacsonkkal. A rövid szövegeket próbálta fölfogni s a betűket egy kockás füzetlapra másolni. Nagyanyó meg az anyja rájöttek, a gyerek lassacsckán magától megtanulja. Erről csakis a papnak beszéltek. Nem akarták, hogy a szomszédok dicsekvésnek higgyék. Bence képességeitől valamelyest tartottak is, mert nem illettek a helybeli viszonyokhoz, és a fiúcska fejlődését túl gyorsnak találták. Az alföldi világ meg gondoltan lassú, abból kiríni szokatlan, a másfélét megszólják. A kölyök mind ezt nem tudta, csak hajtotta a kíváncsiság. A kalendárium rajzai s főleg a betűk lekötötték, mert homályosan érzékelte, hogy a képzeteket, gondolatokat megtartják, ráadásul újakat szülnek. Az ákombákomok lassacsckán jelekké formálódtak, s fél napokra lekötötték ahelyett, hogy az udvaron csatangolna vagy a nagyanyó után mászkálna. A vénség, ha benézett, ráncosan mosolyogva csak annyit mondott: – Kisonokám, el ne vászon a szemed!

A gyerek fölpillantott, vissza a papírra, s a girbegurba sorokat szorgosan rőtta tovább. Ha elunta, segített a veteményest gazolni, a gyümölcsfák közt ténfergett vagy az eget bámulta, mert a végtelenséggel nem tudott betelni. Hoszszan elnézegette a költözni készülő gólyákat, az eresz alól kivágódó fecskéket meg az ékként húzó vadlibákat. A repülést olyan szabadságnak gondolta, mely kétlábúaknak és a jószágoknak sose adatik meg. Velük szállt volna, nem mintha a portán bezártságot érezne – meghittségét, nyugalját, nagyanyóval, nagyapóval meg az anyjával a biztonságban pergő napokat nagyon is szerette – hanem

hogy lásson valami mást. Pajtása nem lévén, kezdett vágni az iskolába. Hátha a többiek közt barátra lel, a tanítókisasszony a betűvetést meggyorsítja, és rácsodálkozhat más érdekességekre is.

Iván az efféle színes ábrándozásban sose vett részt. Olykor belepillantott a zsírfoltos tábort újságba, de a hírek nem érdekelték, írnia se volt kinek. A ház körüli teendőket úgy élvezte, mintha a magáét munkálná. Csak akkor vedlett katonává, ha az őrnagyot gyakorlatra vagy eligazításra kísérte. Olyankor egész lényé átalakult; feszessé, mint a hegedűhúr, merev arccal és szögletes mozdulatokkal. A tiszt rá se nézett, csak magához intette, és némán távozott. A család hamar megszokta, hogy nem csak szótlan és elutasító, már-már ellenséges, mint az ütött-vert igáslovak.

A falusiakat a szovjetek már rég nem nyugtalanították, legfőljebb ha repülőrajok dübörögtek az égen, de az sem igazán, elvégre mi a fenét bombáznának? A házikókat, a templomot, az iskolát, a földszintes községházát, a piacon a ponyvás bódékat, a határban a gémeskutakat?

Egy-egy portát temetés előtt vagy a frontról érkező halálhír miatt sírás, jajgatás veri föl, az is hébe-hóba, mert érzelmeiket az itteniek nemigen mutogatják. A fájdalom magánügy. Együttérző szavak, hangtalan biccentés után a temetési menet úgy eloszlik, mintha a gyászolókat kergetnék. Pár vénség egy darabig összeverődve suttog, de ez minden. A pap mondogatja, két örök fekhely létezik: a bölcső és a ravatal. Az emberek tudják, úgyhogy ritkán keseregnek. Panaszkodni kívált nem illő, legfőljebb káromkodni, azt is fojtottan.

A család a hajnali mise után hazatért. Tucatnyi öreg kivételével a templom szinte üresen tátongott. Mária a söpréssel az udvaron hamar végzett, bebállagott a házba, elnézegette Bencét, a rajzolgatással meddig jutott, végül kézen fogta és bekísérte a tisztaszobába. A konyhaasztal kellett a zöldségpucoláshoz. Kifelé menet a tükörbe bámult. Nem hiúságból, hanem hogy a keretbe tűzött fényképekre vessen egy pillantást. Apja első világháborús képmása és nagyapja-nagyanyja merev tartású fotográfiája valahogy megnyugtatták. Saját esküvői portréját a falról már rég levette, és papírba csomagolva fölvitte a padlásra. Kidobta volna, de nagyanyó nem engedte. Azt mondta, hátha a gyerek egy nap kíváncsi lesz rá. Mária az ura iránt haragot nem érzett – inkább valamiféle csöndes belenyugvást –, de a képet látni se bírta. Ha nagy ritkán szóba került, csak annyit mondott: – Nem nézegetek visszafelé. Öleg, ami előttünk van.

A távolból elmosódottan idáig hallatszottak a parancsok, fegyverropogás, dübörgés, motorzúgás. A tiszteknek a katonákat le kell foglalniuk, nehogy a faluban csatangolva a gazdától bort kunyeráljanak, vagy a szatócsot ijesztgessék. Garázda erőszakos a bakák közt jócskán akadnak olyanok, akiknek minden magyar – legyen az csecsemő vagy rogyant öreg – ellenség. A települést legszívesebben fölgújtották, a lakosokat lelövöldözték volna, de az ukrainai partizánháborút megtapasztalt tiszték nem hagyták. Kényelmesebb, főleg biztosságosabb a falusiaktól elkülönülve éldegélni és élelmet, jószágot rekvirálni, elvégre, ha megszállók is, nem harcoló alakulat.

Iván, ha beszélne magyarul, elmondhatta volna: a katonákat iszonyú élmények nyomasztják. A németek egész családjukat kiirtották, a munkára foghatókat elhurcolták, a gyárat, a magtárat, a középületeket fölrobbantották, az utakat föltépték a lánctalpas tankok. Van olyan vidék, melyet száz kilométereken át a bombák, a robbanó lövedékek és a harckocsiaknak csupa gödörré szaggattak.

Bölcselkedésre nemcsak a pap, a sekrestyés is hajlamos. Úgy véli, az egyház szolgáljaként a gazdáknál mégiscsak többet tud. Szerinte a bosszú a legősibb emberi tulajdonság. Akik mindenüket elvesztették, azokat semmi se tartja vissza. A pap a jóembert gyakran leinti, mondván: Jézus tanítása, a keresztényi megbocsájtás mindenekfölött való. Különb is, az ártatlanok vérenek ontása ocsmány bűn. A megváltás mindenkire érvényes. Vélekedésében a csöndesen haragvók nem igazán osztoznak. Köztudomású: Akasztón részegen vagy indulatból pár embert vasvillával szúrtak le, megbicskázták vagy agyonütöttek, az asztag fölgyújtása, betörés, lopás, olykor pár rossz szó miatt. A bűnöst a csendőrök ímmel-ámmal tartóztatják le, hisz őket is érhetne volna kár.

A nap telt-múlt, Bence kiült a szérűre az eget bámulni, Mária a konyhában tüsténkedett, hogy a vasárnapi csirkeaprólék leves, a galuska, a rántott comb és mellehúsa időben elkészüljön. Nem tudni, az őrnagy mikor tér meg, ebédelt-e a katonákkal, éhes-e, vagy beéri egy kupica vodkával, pár pohár borral. Nagypó a hálókamrában szöszmötölt, végül maga alá igazította a billegő padot, és kiült a pitvarba, nagyanyó az udvaron gőzölgő üstben mosott, aztán nekiállt teregetni. A nyárutó verőfénye beragyogta a portát, és embert-jószágot egyaránt jobb kedvre derített. Jóllehet valójában nincs minek örülni. A háború távolabb költözött, de nem ért véget. Akinek rádiója van, az egymásnak ellentmondó híreket hallgatja, noha nem igazodik el bennük, de a szomszédoknak tovább adja, hogy legyen miről beszélni. A piacon, a bolt előtt, a kocsmában és mise után az emberek összeverődve vitatkoznak, nem túl hosszan, mert a munka nem vár, különben is, fene tudja, mi az igazság a sok hamisság közt. Végül legyintve továbbállnak. A megszállók közelsége elnémítja a legszájasabbakat is. Kerülik őket akkor is, ha a katonák egyesével jönnek-mennek. A gazdák leszegett fejjel elfordulnak, vagy a köszönést elintézik egy biccentéssel, kalapemelintéssel, s máris mennek tovább. Akasztónak szerencséje van: a településre még nem küldtek kommunista agitátort és földfoglaló bizottságot, de tudnak róluk. – Lesz mitül félni – mondogatják. Sok jóra még a Cseszney grófok zsellérei se számítanak. Ha a pusztai cselédsorról nagy ritkán a településre jönnek a szatócsnál gyertyát, petróleumot, cukrot venni, inkább hallgatnak, mint beszélnek. – Maradi népség – gőgösködik a fodrász, a maga iparára büszkén, de fecsegő természete miatt a kutya se figyel rá. Ha erősködik, legtöbbször csak annyit válszólnak: – Eső kéne – azzal lépnek tovább.

A két katona déltájt megjött, az őrnagy szokása szerint mogorván, Iván a háta mögött szégyellős mosollyal. A tiszt a párolgó fazekakra rá se pillantott. Bedübörgött a szobácskájába, a vaságyon csizmástul elvetette magát, és rágyújtott.

Még az ajtót se csukta be. Hallatszott, hogy a papírba csavart mahorka keser-nyés füstjében krárogva-tapogatózva az ágy alá nyúl, hátha a vodkából maradt még valamicske. – A többiekkel fal – suttogta nagyanyó. – Felőlem... – vonta meg a vállát Mária. Az őrnagyról társalogni halkan se volt kedve. Iván újfent elmosolyodott, kezét-arcát a bádog mosdótálban meglogybolta, és várta, hogy az asszonyok hellyel kínálják.

Nagyanyó kilépett a pitvarba és felkiáltott: – Bencus! Megvan az ebéd! Gyer ide!

Nagyapó nehézkesen föltápáskodott, és bebotorkált a konyhába, a fiúcska futva érkezett, sebesen kezét mosott, és a zsámolyra telepedett. Épp hogy elfértek az olajos vászonnal fődött asztalnál. Nagyanyó keresztet vetett, azzal nekiállt a levest meregetni. Szabott rendben nagyapónak, utána Bencének – első a legöregebb és a legfiatalabb –, majd Ivánnak, merthogy jókezü és vendégféle, majd a lányának, végül magának. Így megy azóta, hogy az őrnagy és tisztiszolgálója a portára telepedtek, de az idegenek legföljebb sejtik: sok évszázados szokás.

Ebéd után a szomszédasszony átjött egy tálca meggyes pitével meg hogy Máriával pár szót váltson. Kiültek a pitvarba, nagyanyó a süteményből a gyerekeknek és Ivánnak egy-egy szeletet vágott, de a beszélgetésben nem óhajtott részt venni. Igazából Mária sem. Az ajándékot is csak azért fogadta el, hogy a szomszédot meg ne bántsa. A pletykálkodástól idegenkedett, de az ajándékozót illő meghallgatni. Hetek óta azon jártatta az eszét, a tisztelendő úr hajlandó-e támogatni Bence beiskolázását az érseki főgimnáziumba. Anélkül nem megy. A pap a fiúcska képességeiről eddig csupa jót mondott, de más beszélni, megint más a szándékot írásba adni. Nagyanyó és nagyapó erősen bizakodtak, de ebben a háborús világban bármi közbejöhethet. Az is, hogy a kalocsai atyák másokat, módosabb családok gyermekeit istápolják. Egyesek szerint a félárva gyereken hajlandók megkönyörülni, kivált, ha valóban tehetséges, de a döntés végső soron a Jóistenen múlik. Márpedig az Ő szándéka nem tudható.

A délután telt-múlt, a szomszédasszony szabadkozva elköszönt, a nagyszülők a konyhában irkáló gyereket nézegették, közben az őrnagy kilépett a szobából, és eldübörgött. Tán eszébe jutott, hátra van az esti parancskiadás, vagy a heverészést unta. Ivánra rá se nézett, a legény maradhatott. Bencét az ölébe ültette, úgy bámulta a papíron sorjázó ákombákomokat, ahogy munka híján máskor is. Nagyapó kiült a padra, nagyanyó jobb híján nekiállt a bazsarózsákat nyesegetni, végül meglátta a feljűk ballagó papot.

– Dicsértessék, tisztelendúr!

– Mindörökké. Hogy vannak?

– Ippeg a virágot teszem rendbe.

– Nem ártana a templomban is... Épp Szotyoriéktól jövök.

– Csak nincs bajuk?

– Az ember napok óta véreset köp. Nem akar elmenni az orvoshoz. A család a misére se jött el. Beteg a templomszolga is. Pedig lenne dolga.

Nagyanyó letette a metszőollót, és a kapuhoz lépett.

- Ha Fülöp atyának nincs ellenére, gyövek segíteni.

Több szó nem esett, a néptelen utcákat végiglépték, végül beballagtak a templomba. Nagyanyó nekiállt a virágokat locsolni, azután felmosta a követ, és letörölgette az oltárt. A pap a sekrestyében tett-vett, s mikor úgy érezte, az asszony a vége felé jár, előkerült, hogy a munkát megköszönje, és elbúcsúzzon. A segítség jól jött, mert következő prédikációját akarta javíttatni. Olvasnivalója is van bőven. A tétlenséget éppúgy utálta, mint a parasztok, becsülték is érte, ha szóvá nem is tették. Nagyanyó várakozóan ránézett, hátha lenne még tennivaló.

Fülöp atya csöpp várakozás után rákérdezett: - Tudja-e, Jézus urunknak mi a legfontosabb?

- Nem én.

- Mi, emberek. Főképp az elhivatott fiatalok. Például a maga Bence unokája. Az itteniek szerint táltosfiú. Úgy hiszem, a Homokhát lelkét ő viszi tovább. Nagy dolog, hogy önként tanulat... Csak legyenek jó tanárai. A gyereket, ha élne, maga Klebelsberg kultuszminiszter is pártfogolná.

- A' meg ki vót?

- Ha fölállt a Mátra tetejére, árnyéka az Alföldre s még tovább ért. Ő építtette a szomszéd tanyasi iskolát. Arra törekedett, hogy a cselédek gyerekei is tanuljanak. Maga meg a lánya képesek a balsorssal szembenézni. Bence is ilyen lesz.

- A lányom nem, de én úgy vélem, nem kéne kilökni a maga világából.

- Nem hiszem, hogy sor kerül rá. Örökre vele marad, bárhová veti a sors.

- Így gondolja?

- Margit néne, csak egyvalamitől óvakodjon. A félelemtől. Megkeseríti a maguk meg a gyerek sorsát.

Nagyanyó elé állt, és Fülöp atya szemébe nézett:

- Tisztelendúr, maraggyon még egy szóra. Az életből én má' kifele járok. Uram is megitta a maga borát. Igaza van: hátha az onokánk többre jut.

- Maguk tudják, a soká érlelt bornak lelke van. Egyszerre derűs és szomorúság. Ez a közös a jó vörös kadarkában és az emberekben. Azokban, akik legfőképpen egy hosszú élet után juthatnak el a teljességig. Akkor viszont - ahogy a bort megisszák - földi létezésük is véget ér. Na, Isten áldja.

NAPFÉNYES ŐSZ UTÁN december közepén valami megmozdult. A néptelen táj jégbe-hóba dermedt, csupán varjúcsapatok károgtak az ugar fölött, s a kémények füstölögtek. Néha elhúzott egy-egy szán törekkkel, bálázott szénával és fújtatva dobogó lovakkal, de az emberek mise után meg a kocsmában összevevődve susmorogták: a szovjetek készülődnek. Karácsonyra tán el is takarodnak. Hangosan ki nem mondták volna, mert a babona szerint a remény könnyen meghíusul. Akasztó hősi halottait már rég elsiratták, de a félelem megmaradt, nemcsak a háborútól, az ijesztőnek tűnő változásoktól is. Páran már a jövő szoborvilágról szájaskodtak; többnyire elrontott életűek, nagyfőfájúak, de azok is csak maguk közt. Uszító mindenütt van, de a csengődi forgalmistán, a község háza egy-egy kishivatalnokán, a postáson, néhány zselléren kívül senki sem

állt szóba velük. Az emberek maguk se tudták, mire várnak. Tán arra, hogy a bizonytalanság múltjon el.

Egy idő után a szovjetek a menetgyakorlatokat abbahagyták. A faluba se jártak ki. Holmijaikat teherautókra pakolták; a lőszeresládákat és a nehézgép-puskákat négyen-öten lódítva, a többit hanyagul, ráérősen. A rakodást a tiszték unottan bámulták. Az őrnagy ki se mozdult. Néha az ablakhoz lépett, láncdohányosként szívta a mahorkát, krákogott, és kinézett a pitvarba, végül az ágyra zöckent. Ivánnak alig volt tennivalója. Bence szorgosan rajzolgatott, anyja és a nagyszülők az időt a konyhában múltatták. Ha föltámadt a szél és havat hordott az udvarba, Mária felsöpörte, azután órák hosszat a semmibe révedve tépelődött. Sose árulta el, min járhatja az eszét. Korán sötétedett, későn virradt. A petróleummal takarékoskodni kell, így hát esténként csak a takaréktűzhely világolt. A család elüldögélt az asztalnál és nagyapó történeteit hallgatta vagy az izzó parazsat nézegette.

Akasztón a tél az embereket a házakba csukja, az utcák elnéptelenednek, többnyire a kocsmá is üresen kong. Kevesebben járnak a vasárnapi misére. Az öregek azért, mert nehézkes a havon-jégen botladozni, a fiatalabbakat elfoglalják a ház körüli tennivalók, a jószág etetése és a szerszámok javíthatása. Reggel-délután az utcákon csak az iskolába igyekvő nebulók jönnek-mennek, nem túl sokan, mert a kicsiket otthon marasztalják. A napnyugta hirtelen köszönt be, mintha a települést koromba mártaná. Este a lovak se dobognak az istállóban, a baromfi korán elül, hajnaltájt a kakas is kedvetlen kukorékol. Csak az égre kanyargó kemencefüst jelzi, a települést lakják. A napok csöndeskén telnek-múlnak, ritkán, legföljebb a bezártság miatt kerül sor hangos veszekedésre, azt se tart soká.

Egy reggel az őrnagy a szobájából jócskán megpakolt bőrönddel lépett ki. Ittléte óta először biccentett, és kesernyésen mosolygott, szótlan fölnyúlt a kispolcra, lekapott egy befőttes üveget, és kérdően nagyanyóhoz fordult. Amaz bólintva beleegyezett. A tiszt egy ideig meredten állt, végül magához intette a legényét, de látszott, valamit mondani akar. A család nem tudta, az őrnagy habozását mire vélje, csak azt, hogy távozni készül. Ha így van, legalább a kapuba kísérik. Bencét elfoglalta a rajzolgatás, de a csönd arra készítette, hogy fölpillantson. Egyikük se tudta, mit kell ilyenkor csinálni. Iván a parancsnok jelenlétében mélyen hallgatott.

A tiszt nagy nehezen elhatározva magát görnyedten kilépett a pitvarba. Iván habozott, hirtelen fölmarkolta a fiúcskát, ráadta a ködmönt, karjaiba vette, és az őrnagy után lódult. A család ijedtségében mozdulni se bírt. Mire magukhoz tértek, a két katona már az utcán talpalt.

– Úristen! – kiáltotta nagyanyó.

– Na, most segítsen a Jézus Krisztus! – hörögte nagyapó.

Mária gyapjúkendőt rántva utánuk eredt, az öregszülők botladozva követték. Nagyapó legalább kiskabátot húzott és kalapot nyomott a fejébe, nagyanyó a havon egy szál ujjasban csúszkált. A kihalt településen lélek sem mozdult. Pár vénasszony az ablakból leskelődött, majd a függőnyt sebesen behúzták.

Míg Mária és a két öreg a katonákat utolérte, a település végén jártak. A zászlóalj menetoszlopba rendeződve ropogó léptekkel masírozott. Iván és az őrnagy mögéjük szegődött, nagyapó és nagyanyó rémülten megtorpant, Mária lélekszakadva futott tovább. A két katona kissé lemaradt, az utolsó ház előtt megálltak, és az asszonyra meredtek. Végül Iván csókot nyomott Bencus homlokára, azzal óvatosan Mária kezébe tette. A nő megszólalni se tudott. Nem értette, mire jó az egész. Ijesztgetés, vagy a legény meggondolta magát? Iván görnyedten megfordult, és a többiek nyomába eredt, az őrnagy Máriához lépett, és tiszta magyarsággal megszólalt:

- Nem kellett volna ijedeznie. A katonám csak idáig akarta hozni.

Az asszony döbbsen állt.

A tiszt kesernyésen folytatta:

Idevalósi vagyok. Tizennyolcban az oroszoknál maradtam. Kommunista lettem. Gyárban dolgoztam, aztán egy kolhozban, végül bezupáltam a Vörös Hadseregbe. A sztálini tisztogatást épp hogy megúsztam. A háború elején őrnaggyá neveztek ki. Sose hittem, hogy valaha is meglátom Magyarországot. Bár az elején lelőttek volna. Na, Isten velük.

Mária a gyerekekkel dermedten állt, nagyanyó és nagyapó a lányukat fölszakadó sóhajjal jobbról-balról átölelték. Örömben a két öreg csak annyit motyogott: - Hála! Hála! Az őrnagy a családot jól megnézte, mintha emlékezetébe akarná vésni, végül megfordult, és ütött-kopott bőrdíjével a szállongó hóesésben botladozva elballagott.

Karkó Ádám

Gárdonyi

Egyszer nyolc, ha lehettem,
bicajoztunk kezetlen.
Isti, a bátyám meg én
a Gárdonyi flaszterén.

Mint aki küllők közé
esett, lesz-e még övé
a bajnoki cím bicón?
Helyreáll az arcizom?

Karkó apám, jött bringán,
nem is nézett le énrám.
Mózes az öregeket
eltolta s közeledett.

Megemelt, mint egy macskát,
megtöltötte az Astrát
egzisztenciáinkkal,
nyomta neki, százig, hjoj.

Reszelt arcom megnézték,
időközben lett hát kék,
röntgen alatt sugár ért,
zúzott térdem hová mégy?

Anyám otthon nézett rám,
mitől ilyen a pofám?
Elrepültem szószárnyon,
megrendült az országom.

KARKÓ ÁDÁM (1997) költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán, magyar-történelem szakon tanul.

Ajtókeret

az ajtókeret a
helyén van
küszöbére sose lépj
egyik lábam itt a
másik ott hol kint
hol bent lobogok
szívem zakatol
egyre zajosabb
és zajosabb
dörömböl zúg
kattog zörög
büszke tudóm
lassú gonddal
pátyolgatja gyengéd
teste körbefonja
így öregszem
fiatalon szívem
egyre gyorsabb
még hallgató
fülek is hozzá-
tapadnak szeretve
kivirult vöröslő
arcon ott a csaló
komolyság
hol ez egyszer
sem fog leállni
és ezegyszer
hiszem is

az ajtókeret a
helyén van
ballábbal lépjek előre
jobbal lépjek előre
az ajtó mögött isten vár
az ajtó előtt Éva áll
Mennyország

Szemek

Húgomnak

Rágódnod felesleg lesz
a tinédzserkor alkonyán.
Otthonodat elhagyatva
túllépdelsz a nagyszobán.
És akkor mind nézünk majd!

Kővé dermedt látomás
lesz a gyerekkor, a véglet.
Ilyenné váltál, ami vagy épp,
ez jellemezhet, holnapig, végleg.
És akkor mind nézünk majd!

Vonat indul Esztergomból
halkan, akár a múlt-virág.
Aggódnod oktalan lesz,
ahogy érzel, úgy csináld.
És akkor mind nézünk majd!

Közeledj, mint órában rozsdá.
Kopogj be ablakom keretén,
lábam földet ér, érinteni jó
a poklot a legtetején.
És akkor mind nézünk majd!

És akkor együtt nézhetünk.

Tardoskedd népe körül van kerítve

Egy 20. századi szöveglelet restaurálása

In memoriam K. F.

Pál József, a Felvidékről a lakosságcsere következtében szüleivel és sorstársaival Tolna megyébe hozott fiú és Szűsz Erzsébet, a családját kitelepítéssel sújtott sváb lány történetét 1990-ben írtam le. A kézirat a később megírandó tervek, vázlatok, jegyzetek polcára került, és az évek során betemették az újabb tervek, vázlatok, jegyzetek... Néhány hete azonban „jelentkezett” az átütőpapírra gépelt kézirat. A félretett irattartók közötti keresgélés közben kiesett a többi közül. Lehajoltam érte. Széle már sárgulni kezdett. József és Erzsébet elbeszélését lányuk, Fink Péterné született Pál Erzsébet és vejük, Fink Péter egészítette ki 2020 novemberében.

Pál József: Apámék tizenketten voltak testvérek, abból öt meghalt. Anyáméknál hét gyerek született, abból négy lány megmaradt. Ők, amikor eljött az ideje, férjhez mentek. Amikor a szüleim összekerültek, nincstelen emberek, parasztok voltak, a szülőknél dolgoztak. Én harmincötben születtem. Harmincnyolcban anyám anyjáékhoz költöztünk. Apámék megvették a fél házat, a másik felében a nagypapáék éltek. Negyvenkettő-negyvenháromban először a nagypapa halt meg, utána a nagymama. Akkor a szüleim átvették az egész portát, a testvéreket kifizették. Egy szoba, egy konyha volt elől, utána megint egy szoba, konyha, aztán az istálló és a gazdasági épületek. Apám nyolc holdon gazdálkodott, volt egy lova. A nagybátyámékkal, a sógorokkal összefogtak, ha kellett. Nálunk a cukorrépa volt a fő termény, meg a búza, kukorica, takarmány a jószágnak. Szőlőt nem műveltek, mert ott kötött a talaj. A szülőfalum körülbelül nyolcezer lakosú parasztközség volt, Galántától 25, Érsekújvártól 10 kilométerre. Tardoskedd mellett pedig Tótmegyer, ott a népnek a fele vagy több is már szlovák volt. Nyitra megyében Dunaszerdahely volt a legnagyobb község – most már város –, és utána következett Tardoskedd. Két hónapja voltunk otthon, sokat változott, emeletes házak is épültek.

Fink Péterné: Hetvenhárom augusztus 20-án tízéves koromban a nagymama (Szabó Vilmának hívták) kivitt a tardoskeddi búcsúba. Szent István napja ott

GUTAI ISTVÁN (1950) író, a paksi városi könyvtár nyugalmazott igazgatója. Legutóbbi kötete: *Kocsikerék a nyakcsigolyán* (Pro Pannonia, 2018).

nagy ünnep. Elvitt az akkor még élő testvéreihez, az ő gyerekeikhez, meglátogattuk nagyapám (Pál Gyula)¹ összes testvérét, azoknak a gyerekeit is. Az a három nap rokonlátogatással telt el. Az a kedvesség, az a szeretet, amivel fogadtak... azt nem lehet elmondani! Először láttak, de mintha mindig ismertek volna. „Lánka!” Így szólítottak. Ez a búcsúi látogatás volt az első alkalom, hogy apám és nagyszüleim szülőföldjén jártam. Találkoztam – többek között – egyik unokatestvéremmel, aki egy évvel volt idősebb nálam, két éve halt meg. Kapcsolatunk a haláláig tartott. Sűrűn látogattuk egymást. Közben gyereke, unokája lett. Mindent tudtunk a szülőföldről. Hetvenháromban még egyszer fölkerelkedtünk a nagymamával, vonattal, busszal elmentünk halottak napjára. Akárhányszor ott voltunk, az ő testvérénél szálltunk meg egy egyszerű, kis házban, de a sok szeretet, a finom ételek... annak a libacombnak az ízét, amit ott ettem, máig a számban érzem. A rákövetkező években kétszer, háromszor még utaztunk nagymamával. Akkor autónk még nem volt. Őt nem gyötörte a honvágy. Édesapámat és nagyapámat igen. Ő egyszer járt otthon, és belebetegedett a honvágyba, többet nem ment. Édesapám se sokat járt haza. Nyolcvankettőben volt még kint a búcsún, utána már ő se ment. Abban az évben szerelt le a férjem (akkor még csak együtt jártunk), megállította az autót a Tardoskedd-táblánál. Onnan már látni a templomtornyot. Apuban föltooltak az emlékek, a könnyeivel küszködött, de férfibüszkesége nem engedte, hogy sírni lássuk. Itt élt nagyon sokáig, de mindig azt mondta, ott van otthon. Kilencvenötben avatták Tardoskedden a kitelepítettek emlékművét. Azon az egész család, gyerekestől, unokástól részt vett.

Pál József: Az első három évet magyar iskolában jártam. Harmadikos koromban kitört a háború. Nekünk, gyerekeknek sokszor jó volt; ha például szólt a légiriadó, hazaküldtek bennünket az iskolából. Keresztapám a határvadászoknál szolgált. Fogságba esett, negyvenhatban vagy negyvenhétben került haza. A Sógor, anyám testvérenek a férje még később szabadult. A németeket házakhoz szállásolták be. Nálunk a kertünk végében, a szomszédban is. Mi, gyerekek mindig körülöttük ólálkodtunk. Cserélődtek, jöttek, mentek. Elbeszélgetett velük az ember, mert sokan tudtak közülük magyarul. Ők mondták: „Már közel vannak!” Minden tűzifánkat eltüzelték, majd hoznak helyette, azt mondták. Hoztak is egy hosszú rönköt, mások meg azt akarták elvinni. A nagynéném éppen kenyeret dagasztott. „Officér, ezzel a kovászos kezemmel adok egy pofont, ha elviszik!” A tiszt meghallotta, megfordult és kiabált, már nyúlt a pisztolyáért. Nem lett nagyobb baj, a fát azért fölpackolták, de ők is hoztak helyette. A lovat is elvitték, de kifizették az árát. Tehenekkel kellett dolgozni. A másik sógort nem sorozták be, mert hibás volt kicsit az egyik lába. Nekik is volt egy disznójuk, nekünk is. Elhatározták: „Vágjuk le!” A sógor leszúrta, elrendezte. Anyám lesütötte a húst, elástuk, nehogy elvigyék. Még nem is végeztünk, amikor meghallottam a már ismert zümmögést. Sógor – mondom neki –, megint jönnek a repülők. Anyám rám parancsolt: Gyere be gyorsan! Lefeküdtünk az asztal alá. Amikor elmúlt, kiszaladtam. A szomszédban, a kastélyszerű épületben

valamikor egy nemes lakott, a ház végében égett az istálló. A tehének már kiengedve az utcára... bőgés, ordítózás. Amikor kijebb megyek, látom ám, nálunk is ég a pajta. Az új kocsi is elégett. A szembe szomszédok építettek egy jó hosszú bunkert. A földre volt beásva, erős oszlopokkal, földdel eltakarva. Harmincan, negyvenen is elfértünk benne. Amikor Újvárt bombázták, éppen indulni akartunk vetni. Mi örültünk: „Jönnek a repülők!” Jönnek a repülők!” Ugye, a gyerekek... Abban az időben meg előtte nemigen lehetett repülőgépet látni. Két hullámban támadtak. Amikor a riadót lefújták, mehettünk vetni. Apám nem volt akkor otthon, elvitték a nyilasok valahova Nyitra mellé. Sok embert elvittek akkor. Majdnem egész nap nem végeztek semmit, csak ott kellett nekik lenni. Hogy miért csinálták ezt velük, nem tudom. Apám akkor negyvenkét éves volt, fiatal ember. Amikor bejöttek az oroszok, másnap jött haza. Az oroszokról csak rosszat tudtunk. Világos nappal jöttek, ebéd után valamikor. Mi a bunkerban ültünk, hallottuk a beszédjüket. A házigazda kiment eléjük. Kizavartak bennünket a bunkerból, keresték a németeket. Mondtuk, hogy itt már nincsenek. Aztán vonultak tovább, mi pedig este hazamentünk. Reggel kinéztem az utcára, megláttam apámat. Hirtelen nem tudtam, anyámnak szóljak-e vagy szaladjak oda hozzá. Tőlünk száznyolcvan családot telepítettek ki Magyarországra. Előtte ötszáz családot három nap alatt elvittek Csehországba a németek helyére, a Szudéta-vidékre. Sok helyen még a tészta is ott volt az asztalon. Akkor terjedt el ez a vers:

Tardoskedd népe körül van kerítve
Sűrű... nem volt menedéke.
Az úton, útfélen portyázó járőrök,
Fegyveres katonák, csendőrök, rendőrök.
Az izgatottságnak se szeri, se száma,
Számos volt az ember saját falujába.

Egy idősebb férfi írta, aki a tanácsnál dolgozott. Lehet, hogy Mócsényben a keresztzüleimnél megvan még a teljes szövege. Ez volt az utolsó versszaka:

Adná az Isten: az ártatlan népek
Tanulnák meg egymást becsülni, szeretni,
Még ha nem is tudnák egymás beszédét megérteni.

A keresztzüleimet három nappal korábban elvitték. Mi pedig megkaptuk a címet, ahova majd megyünk, valahova Nógrád megyébe. A nagybátyámék addigra már átjöttek Pestre. Az egyik a háború alatt, a másik közvetlenül a háború után. Írtunk nekik, nézzék meg, hova kerülünk majd. Apám legfiatalabb öccse, aki a vasútnál dolgozott, elment. Apám sírva fakadt, amikor visszatért a nagybátyám, és elmondta: amilyen szegénységet ott látsz, nem fogod túlélni! A hegyekben fent, egy apaállat-gondozó lakott a megadott címen. Talán fals

cím volt, nem tudom. Úgy szólt a tájékoztatás, hogy mi is Nógrád megyébe megyünk, ők onnan meg ide. Lakosságcsere, ugye. Szó se volt arról, hogy a svábok helyére raknak bennünket! Takarmányt is lehetett hozni. Le volt már bálázva. Zsákokban, ládákban pedig a szemes kukorica. Nekünk három vagon jutott. Autókkal vittek ki bennünket az állomásra, aztán bevagoníroztunk. Az egyikben hoztuk a gazdasági felszerelést, a másikban a személyes holmit, a harmadikban a teheneket. (Lovunk akkor már nem volt.) Amikor Szobon átjöttünk, ezt énekelte egy vándormuzsikus: Lesz, lesz, lesz, Magyarország nagyon-nagyon boldog lesz... Mintha egy kicsit elkésett volna a nótával! Az első éjjel a karbidlámpától kigyulladt a vagon. Az ajtó pedig beszorult, nem tudták kinyitni. Rádobtak valamit a lángokra. Utána meg a vihar leszedte a vagon tetejét. Szerencsére jó idő volt, József nap körül, valahogy. Úgy tudtuk, hogy Hidas-Bonyhád lesz a kirakóállomás. Sárbogárdon leszálltak az emberek, érdeklődtek, sokáig álltunk, rendbe kellett szedni a jászágót is. A következő megálló Nagydorog. Mondták, hogy itt fogunk leszállni. „De hát minket nem ide irányítottak!” Hiába. Behoztak bennünket ide, megmutatták a házat. Hát bizony majdnem mindenki sírva fakadt! Nem törődtek itt abban az időben azzal, hogy a házakat rendben tartásák. Mindenki csak földet akart vásárolni. Minél több földet. Szorgalmas nép élt itt különben azelőtt is. Ez a ház is nádtetős volt. A házigazda nem volt itt, mert őket Medinára telepítették. Az anyja, a nagyapja meg az asszony testvérének a családja lakott itt. Amikor berakodtunk, tudták, hogy mi nem úgy jöttünk ide, hogy őket kiszórjuk.

Fink Péterné: Egyszer megkérdeztem az unokatestvérem férjétől: „Te minek tartod magad?” Megsértődött a kérdésen. „Nekem a magyarságomért sokkal jobban meg kell küzdenem itt, mint nektek otthon!” Ezt mondta. A hivatalokban még most sem szólalnak meg magyarul. Öt éve megkértem édesapám születési anyakönyvi kivonatát. Szlovák nyelvű minden rajta. Nálunk a be- és a kitelepítés együtt, párhuzamosan futott. Utóbbi a férjem családját is érintette. Sokan nem is tudják, mi a kitelepítés, azt hiszik, csak mese. Akármikor szóba kerül, elszorul az embernek a torka, a szíve. Nem haragot érzünk, hanem arra gondolunk: hogy’ lehetett mindazt túlélni? A felvidékiek hozhattak mindenfélét. Ezt anyu sokszor elmondta. De mit csinálhattak a svábok a tízkilós csomagjukkal? Mi az, amit elvinnénk? Mi a fontos? Hogy’ tudtak abból az állapotból talpra állni? Györkönyben november második hétvégéjén van a búcsú. Mindig tartanak istentiszteletet, és emlékeznek a kitelepítésre. Nemrég Németkéren házbontás közben találtak nagyon sok érdekes dolgot. Tavaly az országos német kisebbségi önkormányzattól jött valaki, és annak kapcsán tartott előadást. Az idén nyáron meghívtuk az itt szolgáló lelkészeket. A Györkönyi Evangélikus Templomért Alapítvány kiadta egykor elhangzott prédikációkat. Az egyik a kitelepítésről is szól, és másról is: negyvenhétben egy evangélikus sváb asszonyt is elvittek, neki is indulnia kellett Németország felé. „A takaros, szépen gondozott házába Felvidékről érkezett család költözött... Szülőföldjét nem tudta elhagyni, az egyik állomáson leszállt a vonatról, és visszafordult. Semmije se volt a ruhán,

az élelmen s némi pénzem kívül. A gondviselő Istenben bízott, és abban a magyar családban, amely a házba költözött... egy kora esti órába bekopogott hozzájuk. Szeretettel fogadta őt az idegen család. Hiszen a sorsuk, a fájdalmuk közös volt.”

Pál József: Előtte Derecskéről meg arról a részről nagyon sok telepest hoztak Györkönybe. Ősszel már a Felvidékről (Nagysallóból, Léva mellől) érkezett hetven-nyolcvan család. Mi pedig megjöttünk tavasszal. Úgyhogy nekik már nem volt furcsa! De nem volt mindegy, hogy betettek minket a saját házukba, és mi mondjuk meg, hogy itt maradhatnak. A „házi néni” testvére itt lakott még egy-két évig. A gazda itt épített ötvenhétben. Miközöttünk nem volt ellentét vagy harag. Együtt vágtunk disznót, segítettünk az építkezésben is. A község-házáról jöttek, és mutogatták, hol lesz a földünk. Későn jöttünk, márciusban, tavaszi növényeket, kukoricát lehetett vetni. Meg kellett kezdeni, ha az ember élni akart. Negyvenkilencben megalakult a gépállomás. Apám megszántatott, a többit meg mi a tehennel befejeztük. Az első év elég jó volt. A derecskeiekkel jóban lettünk. Összejártunk segíteni kukoricafosztáskor, csak úgy, szórakozásból. Egyikük azt mondta anyámnak: „Vilma néni, ha maguk is itt lesznek egy-két évig, maguk is lerongyolódnak. Mi se így néztünk ki, amikor idejöttünk.” Mi nem rongyolódtunk le! Megkapaszkodtunk. A derecskei telepések cselédek voltak, és nem tudták úgy beosztani.² Tardoskedden azelőtt telente gazdasági tanfolyamokat, továbbképzőket tartottak a fiatal gazdáknak. Az egyik oktató kijelentette akkor: „Ha egy cselédembernek adnának 15 hold földet, nem élne meg belőle.” Kinevették. Apám már itt, Györkönyben helyben hagyta. „Most jön eszembe – mondta egyszer –, hogy igaza volt annak a szakembernek.” A cselédek is földdel dolgoztak, de nem elég az, ha meg tudja kapálni a kukoricát. A parasztembernek nemcsak az a munkája, hanem: beosztani! Hogy a családnak legyen kenyere, a jószágnak takarmánya. Azt lehet mondani, hogy évente csak egyszer kap fizetést. Aratás után csak kiadni kell. Negyvenkilencben kezdődött a tagosítás is. A Moravcsik-részen, Földespuszta mellett kaptunk hat hold földet, és még valahol. Elő volt készítve, hogy ősszel szántunk. Egyszer jött az ukáz: „Márpedig azt nem adják, az állami gazdaság lekapcsolja, mi máshol kapunk területet! Adtak valami kártérítést. Rossz minőségű földet kaptunk. Kezdje az ember megint előről! Ötvenkettőben kezdődött a téeszcsé szervezése. Nekünk az egyes típusúba³ kellett belépni. Abban az időben még nem volt erőszak. Mindenki tanakodott, végül a tardoskeddiek összebeszéltek, és külön alakítottak csoportot. Százvalahány holdon tizennyolc, húsz család. Ötvenkettőben nagy szárazság volt, ami embert, állatot egyformán megviselt. Learattak, utána a földdel már senki sem törődött. A tarlót ugye föl kell szántani, hogy termést várhasson jövőre az ember. De ez elmaradt. Csaknem tarlóba vetettek. Ahol máskor megtermett 10-15 mázsa, ott csak 2 lett. Úgy kellett megvenni a kenyeret! Ötvennégyben elmentem a kútúrókhoz. Kénytelen volt vele az ember, mert az a pénz, amit a kis föld adott, nem volt elég. A kútúróknál jól fizettek. A négyezer forintot is megkerestem havonta. Akkor az nagy pénz volt! Most

húszezer forintért se tudnám megvenni azt, amit akkor meg tudtam annyiért. Amikor hoztam haza a fizetést, anyám szinte megijedt: „Hogy lehet ennyi pénzt keresni? Csak nem loptad?” Közben katona lettem. Ötvenhatot bent értem. A Kaposszekcső és Dombóvár közötti laktanyában voltam. Éppen tiszthelyettesei iskolát végeztem, 21-én volt az avatás, másnap jöhettek haza szabadságra. Későn engedtek ki bennünket, szaladtunk, hogy elérjük a vonatot. Még jegyet se tudtunk venni, a kalauz segített fölszállni, aztán megbüntetett húsz forintra. A civil utasok rátámadtak:

- Nem szégyelli magát?!

- A szabály az szabály

Jól van. Estére értem haza. Reggel korán biciklivel kimentem kukoricát szedni, apámék ellátták a jószágot. Nyolc óra felé jöttek ki ők, apám hazahozott egy terit, jön vissza:

- Hagyjátok abba, Pesten forradalom van.

- Pesten forradalom? - Nem hittem el. - Erős katonaság van ott.

- De az - mondja. - Már este elkezdődött.

- Na, akkor nemsokára itt lesz a távirat.

A következő fordulót hazavitte, délben jött vissza, és hozta a táviratot. Jól van. Most hazamegyek, gondoltam. Még egy katonatársam itthon volt, meg egy dorogi. Beszélni kell Lacival! Indultunk volna hozzá, de már ő jött.

- MenjeteK vissza, menjeteK! - aggodalmaskodtak a szüleim. *Ilyenkor* a katonaságnál ugye be kell menni.

Jól van. Bátaszéknek mentünk, estére értünk oda, hajnalra meg Dombóvárra.

- Na, mi van piros öcsém? - kérdezte az iskolaparancsnok, amikor már én is őrségben voltam. Ez volt a szavajárása. Katonás gyerek volt, és szigorú, de barátságos.

- Főhadnagy elvtárs, jelentem nincs semmi.

- Jól van.

Állandó riadókészültségben voltunk. Mindenki tudta, hova kell menni és mit kell csinálni, ha riadó lesz. Egyszer-kétszer voltunk kint. Kaposszekcsőn lázonganak, riadó! Az ember mai fejjel csak mosolyog. Tüntetés akart lenni. A dombóvári hegyből jöttek a tüntetők zászlókkal, voltak vagy hetvenen, nyolcvanan. Mikor végigmentünk a kövesúton, az egyik erre ment, a másik arra. Csináltunk egy kört, aztán bementünk. Azt mondták, nem tudom honnan, megint közeledik egy csoport. Parancsra beástuk magunkat a laktanya körül. Egy darabig ott voltunk a lövészutakban, azután meguntuk és kimentünk. Puskát a vállra, a szuronyt lehajtottuk és elkezdtünk birkózni. Jön az egyik tisz, hadnagy volt a rangja: „A tisztfeleségek csak magukat nézik. Hogy milyen bátrak. Veszély van, és maguk birkóznak, nevetgélnek.” Úgyhogy különösebb esemény nem történt. Addig. Föloszlatták az iskolát, november elseje körül mindenki visszament az ütegehez. November 4-én hajnalban lettünk lefegyverezve. Másodikán lezsíroztuk a fegyvereket, leadtuk. Harmadikán elment a laktanya előtt három orosz harckocsi meg egy páncélkocsi. Negyedikén hajnali három

óra felé szól az ügyeletes tiszt: „Bajtársak, keljetek föl! Nem tudtuk, miért. Fölülök az ágyon, hát látom, hogy a Dombóvár felőli kerítésnél nagy a világoosság. „Gyerekek! – kiáltom ijedtemben. – Itt vannak az oroszok! – Körbevették az épületet, és három irányból tankjaikkal benyomták a kerítést.⁴ Amikor mentünk ki, már a tisztek is feltartott kézzel jöttek; őket is kizavarták velünk együtt a gyakorlótérre. „Nem kell félni, a taszári repülősök egy-két perc alatt itt vannak.” Ezzel nyugtattuk magunkat. De addigra már őket is megszállták, föl se tudtak repülni. Lehet, hogy rosszabb lett volna, ha ellenállunk. A katonák közül mondták néhányan: „Minket lefegyvereztek, menjünk haza! Adtak papírt is, két óra felé ki erre, ki arra szökött. Nemsokára értesítést küldtek, Pakson kellett jelentkezni. Egyik barátommal civil ruhában biciklivel bementünk. Mondtuk, honnan jöttünk. „Adják le a katonakönyvüket, és visszaviszik magukat a laktanyába.” Szóltunk a biciklikről. Jól van. A katonakönyv már nem volt nálunk, hazakerekeztünk. Apámék nagyon megijedtek: „Katonaszökevény vagy! Mi lesz?” Most már nem megyünk vissza. Majd értesítenek még egyszer. Rá két hétre Nagydorogon, a rendőrségen kellett jelentkezni. Ott már az egész környékről összegyűltünk. Megmondták, hogy mindenkit visszakísérnek az alakulatához. „Éjjel hova menjünk, nincs vonat. Inkább reggel.” Jól van. Aláírtunk egy papírt, amelyben vállaltuk, hogy saját felelősségére reggel mindenki visszamegy az alakulatához. Reggel fel is ültünk a vonatra. Ott valaki kitalálta, nézzük meg egyik pincehelyi katonatársát, ő vajon visszament-e? Az anyja nyitott ajtót. Megkérdeztük tőle, itthon van-e a fia.

- Nincs.

- Ne ijedjen meg, mi is katonaszökevények vagyunk!

Ezután elmentünk egy másik „kollégához”, majd Pincehelyen, Nagyszéke-lyen, Sárszentlőrincen át haza gyalogoltunk. Apámék még jobban meg voltak ijedve: „Mi lesz veletek? Bezárnak!”

Fink Péterné: Erről minden évben megemlékezett édesapám, akár egy születésnapról. Annyira belevésődött az emlékezetébe.

Pál József: A harmadik értesítés alapján újra Pakson, a kiegészítő parancsnokságon kellett megjelennünk. Bementünk, de onnan aztán már ki se engedtek bennünket. Elvittek Tolnára, onnan meg a laktanyába. Egy hónapig voltunk ott, semmit se csináltunk. A dombóvári laktanya háromemeletes, az elsön az oroszok laktak, mi pedig a felső emeleten. A tisztjeinknek megmondták, ne tanúsítsanak ellenállást. Tanakodtunk, mi lesz velünk? Összesodrunk lepedőket és leereszkedünk, ha más megoldás nem lesz. Később a kantinba se engedtek be bennünket. Olyan volt, mint a szobafogság. Januárban megkérdezték: ki hova akar menni? A kollégákkal megbeszéltük, menjünk a határőrséghez. Az ember akkor már ideges volt. Ide is vitték, oda is... egyszer már vigyék oda, ahol tudja, hogy hol van! Tíz, tizenöt főt elvittek a határőrséghez, arról lemaradtam. Utólag örültem ennek, mert Tápiószecsőre kerültem, ott egy hónapot töltöttem, utána Császárra, Komárom megyébe. Ott szereltem le ötvenhét augusztusában. Akik a határőrséget választották, csak ötvennyolc februárjában. (Abból az estből azt

szűrtem le, nem jó az embernek sehova jelentkezni, inkább kerüljön oda, ahova a sors veti.) Arra gondoltam, visszamegyek a vállalathoz, de apám azt tanácsolta, maradjak otthon. Ugye a forradalom után megadták a kedvezményeket, hogy lehessen gazdálkodni. A nyolc hold még megvolt, ötöt vagy hetet béreltünk hozzá, úgyhogy tizenöt holdon gazdálkodtunk. Jó is lett volna az! Én szerettem a parasztmunkát. Most is szeretem. A jószággal is szeretek foglalkozni. De sajnos ötvenkilencben elkezdődött megint a téesz-szervezés. Az úgy zajlott, mint ahogy az orosz tank átment a dombóvári laktanya kerítésén. Télen egyik kollégámmal kint voltunk famunkán. Az ő apja volt annak idején a kiscsoport elnöke. Az mondja: Gyerekek, baj van. Be kell lépni! A Szovjetunióban tizenhét óta még mindig vannak magángazdák, itt meg egyszerre akarják megvalósítani a közöst? – Így próbáltunk ellentmondani. – Sajnos, gyerekek, így lesz. Hát bizony márciusban megkezdték, és nem volt pardon. Állandóan jöttek és jöttek az agitátorok. Mondtuk nekik: itt már volt három téesz. A Szabadság, a Dózsa, meg a Béke. Hát azok bizony csak ráfizetésből éltek. Nem volt ez jó reklám az agitátoroknak. Hiába mondtuk, jöttek újra. Gyári munkások. Meg is mondta némelyik: „Ne haragudjanak, minket úgy küldtek ide. Ezt kell csinálnunk. Én nem értek hozzá, de nekünk el kellett ide jönni.” Apám beszélgetett a testvérével, az öccse megmondta neki: „Lépjetek be, nem érdemes ellenállni. Ezek úgyis megcsinálják.” Apám belépett, mások is beléptek. Egy-két parasztember bizony ellenállt. Volt, akit megvertek. Alá kellett írni, hogy önként léptünk be. Önként, veréssel! Még abban az évben használhattuk a termést. Egy részét le kellett adni a téesznek, de akkor már övék volt a föld... a jószágot még eladhattuk. Apám kocsis lett, gyerekkora óta hajtott lovat. Megkérdezte egyszer: „Itt nincs pénz. Mit akarsz?” Egy falumbeli például továbbszolgált a honvédségnél, hazajött a téeszbe, egy hónapig dolgozott, nem kapott egy fillért se. Hiába kérte, mutassák meg neki, mennyit keresett. Apám meg egész évben dolgozott, de nem kapott semmit, és még neki kellett valamennyit befizetni. Abban az időben az ember nem mert visszaszólni a munkahelyén, mert mindjárt azt mondták neki: „Ha nem tetszik, menj a téeszbe!” Az volt a büntetésvégrehajtó intézet! Ötvenkilencben visszamentem a vállalathoz. Vízkutató és Fúró Vállalat Kaposvár székhellyel. Azóta ott vagyok. Nagyon sok parasztyerek került oda, nagyon jó brigád alakult ki. Nem volt nagy elvándorlás abból a szakmából. Akkor még nem volt szabad szombat, kéthetente jártunk haza, egymást szoktuk helyettesíteni. Nem hivatalosan, de hát... a főnökök is elnézték. Ha ment haza valaki, tudtuk, mikor indul a vonatja, mire beértek, megmelegítettük neki a vizet. Most valahogy ez is másképpen van. Együtt isznak, berúgnak, összeverekednek. Azelőtt is elmentünk, megittuk azt az egy üveg sört vagy kettőt, elszórakozgattunk egy kicsit, aztán mentünk vissza a szállásra. Magánházaknál laktunk. A mostaniak lakókocsiban laknak, tévéjük van. Akkor nem volt semmi. Az ember egy üres szobába ment „haza”. Segédmunkásként kezdtem, hatvannégyben lettem gépközlelő, hatvanhatban fűrómester, hatvanhét óta munkahelyi vezető vagyok. Bejártuk az egész Dunántúlt. Zalaegerszeg, Lenti, Szombathely,

Sopron, Győr, Fehérvár... vízműveknek, téeszeknek dolgoztunk. Amikor mentem vissza, az idősebb kislányom, aki kétéves volt akkor, kiabált utánam: „Apuka, nem menj el! Apuka, ne menj el!” Rossz volt ezt hallani, majdnem sírtam, de hiába, az embernek a megélhetéséért sok mindenről le kell mondania. Apámék dolgoztak a téeszben, megvolt a kenyér, megvolt ez, az. Nyolcvankettőben halt meg, a baromfit, a disznókat megetette, ha oda volt készítve nekik az enivaló. Volt, amikor hús hízót tartottunk. Hetvenháromban vagy hetvennégyben megalakult a Videoton-részleg a téeszben, azóta a feleségem ott dolgozik. Vagy délelőtt, vagy délután. A hét végén meg van munkálva a szőlő, a kert, darál az ember annyit, hogy egész hétre elég legyen, a többit a feleségem elvégzi. Innen a fiataloknak legalább a nyolcvan százaléka elment. Ötvenen, hatvanan Fehérváron dolgoztak, a sógorom is, mások a bányánál voltak, vagy Dunaújvárosban. A fiatal embereknek pénz kellett, itthon az meg nem volt.

Pál Józsefné: Ötvenhét december elsején ismerkedtünk meg, éppen a férjem születésnapján. Akkor lett huszonkét éves. Aznap este kísért haza először. Három évig jártunk együtt, azután házasodtunk össze. Hatvanháromban született első gyerekünk, Erzsébet, hatvanhatban pedig Ibolya. Amikor mi fiatalok voltunk, minden vasárnap lehetett táncolni, egy idős bácsi harmonikázott. Később, amikor ő megöregedett, a kántortanító folytatta. Meg moziba jártunk. Ez volt az egész szórakozásunk. Esténként mi, lányok, mindig összejártunk. Kilencen voltunk barátnők. Azután odajöttek a fiúk is. Olyan bolondságokat is csináltak, hogy az utcaajtót leemelték és elvitték! Eleinte főleg a fiatalok nem fértek össze. A regrutabálon az volt a szokás, hogy a legények hosszú szalagos kalapot viseltek. Persze a betelepített fiúknak olyan nem volt. A regruták a pincehegyen mulattak, sorba járták a présházakat, és lobogtatták szalagos kalapjukat. Este tartották a bált. A németkéri fúvószenekar járt ide muzsikálni. A bálban nagy verekedések szoktak lenni a betelepített legények és a györkönyiek között. Később már udvaroltak azok a legények itteni lányoknak, meg is házasodtak, bele tudtak illeszkedni a györkönyi életbe. A mi házasságunkat mindegyik szülő ellenezte. Akkor még az is számított, ki milyen vallású. Ugye a férjem katolikus, én evangélikus vagyok.

Fink Péterné: Szűsz nagymamám azt mondta, egy baj volt csak apukámmal, hogy nem sváb, hanem felvidéki. Nem az volt a baj, mintha lusta vagy dologkerülő lett volna. Egy sváb lány miatt felvidéki fiút keres (és talál) magának? Apai nagyszüleim katolikusok voltak, anyuék evangélikusok. Hol esküdjenek meg a fiatalok? Erősebb volt a katolikus fél, így a szüleim a katolikus templomban esküdtek. Mi, gyerekek is katolikusok lettünk. Nagymamámmal és édesapámmal minden vasárnap együtt mentünk templomba, nem voltunk többen tíz-tizenkét főnél, de nagyon jó volt a baráti légkör, a közvetlenség. Anyu ment az evangélikusba. Pál nagypapáék házában tartották a hittant négy-öt katolikus gyereknek. Az iskolában nem lehetett, az igazgató párttitkár volt. Az evangélikusok a saját parókiájukon jöttek össze. Ha belépek egy katolikus templomba, abban a pillanatban a nagyszülők jutnak eszembe. Ezt az örökséget hagyták

ránk. Egy szenteltvíztartó és egy kereszt meg két gyertyatartó is az én nagyszülői örökségem. Nyolcvanháromban esküdtünk férjemmel az evangélikus templomban. Édesapám szerette volna, ha a katolikusban is megesküszünk. 2010-ben volt a szüleink 50. házassági évfordulója. Meglepetést szerveztünk nekik. Mindent megbeszéltünk a katolikus pappal, az evangélikus lelkész asszonnyal, ígét választottunk, kiválogattuk az énekeket. A férjem akkor is presbiter volt már, feldíszítettük az oltárt, gyertyát gyújtottunk..., a fiunk kántor, ő orgonált. Az útkereszteződésnél meg kellett állnunk valamiért, akkor anyu meglátta (november 5-én tartottuk az ünnepséget), hogy az evangélikus templomban ég a villany. Sejtette, hogy oda megyünk. Édesapám (akkor már mozgásában korlátozott volt) csak annyit mondott: „Ötven éve is erre jöttünk, csak egy kicsit tovább mentünk.” Megható és gyönyörű alkalom volt nemcsak nekünk, hanem a szüleinknek is.

Pál Józsefné: A kitelepítésről sokat nem tudok mondani. Aki magyarnak vallotta magát, azt nem vitték el, aki németnek, azt kitelepítették. Aki tudott, elbujdosott. Anyám a sok bujkálást megunta: „Nem baj, elmegyünk mi is.” Csak apám nem akarta. Egyszer, emlékszem – már nem voltam olyan kislány –, a hátukon vittek, a dorogi szőlőben valakinek a tanyájában töltöttük az éjszakát. Szüleimet azután csak nagyon ritkán láttam, csak apám szokott hazajárni, ő is csak éjjel. Egy paksi család fogadta be őket, amiért dolgozni kellett nekik.

Fink Péter: Édesanyám 1933-ban született, tíznapos volt, amikor az édesanyja (Rohn Katalin) meghalt. Nagyapám (Szellmann Ádám) újra megnősült. Második házasságából két lánya született. Szegények voltak, ezért az édesanyámat a nagyapám nővére nevelte föl, mert nekik nem volt gyerekük, és jó módon éltek. Velük együtt telepítették ki édesanyámat is, tizenkét éves korában. Györkönyből három ciklusban történt a kitelepítés. Az első búcsúhétfőn volt, anyámékat a második transzporttal vitték. (Ezt is két hete tudtuk meg, a régi szomszédjkkal találkoztunk a temetőben.) Két évig voltak Zwikauban, egy ottani család másfél-kétéves gyerekének, Günthernek lett anyám a dajkája. A honvágy miatt hazaszöktek. Kétszer visszadobták őket, harmadszorra sikerült. Nagy szegénység várta itthon őket. Nem is maradtak a faluban, hanem elmentek Lajoskomáromba, ahol már laktak györkönyiek, ott olcsóbban kaptak egy kis házat. Gyerekkoromban egy-két hetet nálunk nyaraltam. Édesanyám a hazatérés után féltestvéreivel és a mostohaanyjával élt Györkönyben. Dolgoznia kellett. Szezonban cséplőgépnél, és gyapotot is szedett. Korán hozzáédződött a munkához. Nagyapám nővéréék öregségükig Lajoskomáromban éltek, meghalni jöttek haza. Anyám gondozta őket, a nagynénjének a férje itt halt meg minálunk, innen temették. A hetvenes évek elején anyám nagynénje a harkányi fürdőben találkozott németekkel, akik arról a vidékről valók voltak, ahova őket telepítették. Érdeklődött tőlük: „Létezik-e még az a család, ahol két évet eltöltöttek?” Létezett! Ezáltal kerültek újra kapcsolatba. Leveleztek, később, amikor itt is bevezették, telefonon beszéltek egymással, és évi rendszerességgel jöttek. Huszonöt évig semmi nem tudtak egymásról! 1900-as születésű anyai nagyapámat

is kivitték Oroszországba málenkij robotra. Sajnos, ott is maradt. Györkönyiekkal volt együtt, közülük ketten hazajöttek, akik eltemették. A fiatalabb „örökölte” a ruháját és a bakancsát. A templom melletti emléktáblán rajta van az ő neve is.

Pál Józsefné: Apám fiatal korában cseléd volt. Utána vett földet, nem tudom, hány holdat, és gazdálkodott. Parasztember lett. Belépett az első téeszbe, ott dolgozott, amíg ötvenhatban szét nem ment. Ötvenkilencben belépett a másikkba is. Aki csak tehetett, nem lett téesz-tag. Később, amikor már jobban ment, csak-csak visszaszállingóztak. Arra nem emlékszem, hogy fiatal koromban éhezünk volna. Játékra, ruhára, édességre olyan sok nem jutott, mint a mai gyerekeknek. Igaz, nem fürdőszobás, összkomfortos lakásban laktunk, hanem szoba-konyhásban vagy kétszoba-konyhásban fürdőszoba nélkül, de mindig volt mit enni. Tizenhét éve dolgozom, a nagyapának is, nekem is volt háztájim, abból meglett az etetni való, egy kis tápot vettem még hozzá. Évente tíz hízót is leadtam. Persze akkor csak egy műszakban dolgoztam. Reggel és este a munkámat el tudtam végezni itthon, és meg tudtam etetni. Amikor a lányok megnőttek, ők is szorgalmasan kijártak a szőlőbe, kötözték, hurultak... Az egyik lányunk Bonyhádra ment gimnáziumba, nagyon nehezen szokott meg. Akárhányszor mentem hozzá, azzal fogadott: „Anyu, én hazamegyek!” Paksra akart bejárni a barátnőivel. Nem volt olyan jó tanuló, de elvégezte. Az érettségije elég jól sikerül. A másik lányom Lengyelben tanult, abból hentes lett. Szerződést kötött a szekszárdi húskombináttal, ott is dolgozott, amíg férjhez nem ment. A vejem Kaposváron tanult hentesnek, utána Pesten dolgozott egy vágóhídon. Az idén augusztus óta itthon dolgozik. Addig a tanácsé volt a vágóhíd, aztán átvette a téesz.

Fink Péter: Én 59-ben születtem. Titokban kereszteltek, nehogy katolikus, hanem evangélikus legyek. Édesanyám ragaszkodott ehhez. A katolikus paksi nagyszülőknak ez nem tetszett. (Szüleim házasságot is Lajoskomáromban kötötték. Édesanyám huszonnégy éves volt akkor. Ketten elmentek megesküdni család, rokonok nélkül.) Hétéves koromig nem tudtam magyarul. Anyám velem csak svábul beszélt. (Édesapám paksi sváb, értett mindent, de sohasem németül válaszolt, ha szóltunk hozzá.) Általános iskolába Györkönyben jártam, itt már akkor is volt német nyelvű oktatás. Kaposváron elvégeztem a húsipari szakiskolát, utána szekszárdi húskombinátban dolgoztam, közben mestervizsgát tettem. Aztán az itthoni kényszervágóban vállaltam munkát, tizenhét évig voltam a téesz alkalmazottja. Amikor beléptünk az unióba, ennek a vágóhídnak meg kellett szűnnie, mert nem voltak meg az előírt feltételek. A téesz állatállományát fölszámolták, és fölszámolták a téeszt is. A fiam akkor végezte el a húsipari technikumot, neki se lett munkahelye. Valakinek valahova menni kellett! Őt akartam kiküldeni Ausztriába, a kollégáim már kint voltak. Azt mondták: „A gyerekeknek most kell még megtanulni dolgozni, inkább gyere te!” (Tizenhét évesen ki akartam menni Németországba, de akkor még mindenholnán támogató nyilatkozat, párttitkári javaslat kellett, nem engedtek. Amikor meg nem akartam, kénytelen voltam menni. A lányunk akkor kezdte az egyetemét.) Tizennégy-

tizenöt évet lehúztam Ausztriában. Jelenleg nyugdíjas időmet töltöm, leszázalékoltak. Kint műtöttek, Villachban voltam rehabon.

Pál József: Minden évben Igalba szoktunk menni a vállalat üdülőjébe. Két kollégával, családdal együtt egy hétre. Voltunk társasutazáson is a Magas-Tátrában, Erdélyben. Rossz érzés fogott el, amikor megállt a buszunk, mindjárt odajöttek a magyarok: „Hoztak valami? Cukrot, ezt, azt?” Kolozsváron szálltunk meg. Este kimentünk a Szamos partjára, láttuk, kisszékkel mennek valahova az emberek. Kérdeztük, hova mennek? „Hús lesz holnap reggel!” Ez nyolcvankettőben volt. Jártunk Olaszországban is: a gyönyörű Velencében, Padovában, Triesztben, hazafelé megálltunk Jugoszláviában is.

Pál Józsefné: Amikor Erzsébet lányunk lakodalma volt (háromszáz személyes), sokat gondolkodtam azon, hogyan fognak összeférni majd a vendégek

Pál József: A nászasszonyék is idegeskedtek: Hát ennyiféle nép!

Fink Péterné: Jól megfértek egymással a paksi, györkönyi svábok, a felvidéki magyarok, a bonyhádi, pesti, németországi rokonok. A faluban is – egyik korábbi polgármesterünket idézve – a svábok, a felvidékiek, a derecskeiek megtanultak egymás mellett élni.

JEGYZETEK

1. László Péter: *Fehérlaposok*. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményhez (Bonyhád, 2003) című könyvében az 1947–1948-ban Tolna megyébe telepített felvidéki családok adatait tartalmazó kimutatásban Pál Gyula nem a györkönyi, hanem a bikácsi táblázatban szerepel (167).
2. László Péter könyvében idézi a *Keletmagyarországi Néplap* 1946. október 6-ai számát: „Derecskéről 220 család települt Tolna megyébe idén tavasszal. Reményeket fűztek az új honfoglaláshoz, hitték, hogy eddigi nehéz, küzdelmes életük után megélhetést, lakást, kenyert biztosíthatnak maguknak és családjuknak. Azonban ebből semmi sem lett, mert hosszú hónapok után visszajöttek, nem bírván a veszekedést, marakodást az ottmaradt svábokkal... A svábok a telepéseket agyonveréssel, agyonlövéssel ijesztgették, ha azonnal el nem hurcolkodnak...’ (121) A felvidékiek „megérkezése” – állapítja meg László Péter – ingerültséget váltott ki mind a németek, mind a már letelepített székely és más juttatottak körében (123). A telepítési bizottságok mért nem a rászorulóknak igényeit elégítik ki – szóltak a panaszos bejelentések –, „miért a felvidéki »kulák telepések« kedvében járnak”? Az MKP megyei titkára 1947 szeptemberében jelenti, hogy „a felvidékiek a telephelyek között válogathatnak... Nem lehet célunk, hogy a felvidéki kulákokat és módos gazdákat itt az új telephelyükön, rövid időn belül a község kapitalistáivá fejlesszük” (124). A felvidéki magyarság politikai hovatartozásának kiderítése utána megyei pártbizottság javaslatára megvonták tőlük a szavazati jogot az 1947-es választásokon. (Uo.)
3. TSZCS (termelőszövetkezeti csoport) jellemzője, hogy a tagok a legfontosabb talajelőkészítési munkákat együttesen, egyéni munkával, közös táblán, vetésforgóval végezték el. (*Magyar Néprajzi Lexikon*. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó.)
4. Takács Istvánné dombóvári helytörténész 2006. január 16-án interjút készített a Gábor Áron tüzérlaktanya egyik akkori katonájával, Gál Jánossal. (Kézirat.)
(November 4-én ügyeletes volt a nyilatkozó.)
„...az oroszok akkor már ott voltak a kerítés mellett. Harckocsikkal meg páncélosokkal.
[...]
- Az volt helyzet, hogy $\frac{3}{4}$ 4-kor szólítottak fel bennünket.

- Hajnali ¾ 4-kor?

- ¾ 4-kor, hogy 4 óráig várnak, ha fel akarjuk venni a tűzharcot, akkor vegyük föl.

- Ezt ki mondta?

- Az oroszok.

- Önökkel így beszéltek?

- A tisztekkel, velünk nem, közlegényekkel. Hát hogy' mertük volna felvenni velük? Négy páncéltörőnk volt, abból is kettő rossz. És akkor a Révfalvi jött, és azt mondta, szó sem lehet róla. „Emberek, mindenki nyugodtan menjen fel, várja a további intézkedést, senki ne menjen sehova.” És akkor az oroszok bejöttek a laktanyába, a kerítést összetörve. Nem nézték, hogy mi van, mi nincs. És akkor ezek már el voltak készülve... Minden páncélkocsiból emberek szálltak le, és több ládát vittek föl, és az összes fegyverből kivették a súlyzárát. És elvitték, föltették a kocsira, és kész. Ez majdnem a lefegyverzéssel azonos. A fegyver már csak annyit ért, hogy botozni lehetett vele.

[...]

- És akkor meddig maradhattak ott?

- Amikor november 4-én ez reggel 4 órakor megtörtént, akkor az oroszok ott maradtak a laktanyában végeredményben. Ott voltak a harcok körül, ott jöttek-mentek...

- Nem beszélgettek orosz katonákkal?

- Orosz katonákkal nem tudunk beszélni, mert mi oroszul nem tudunk, ők meg nem tudtak [magyarul]. Egy tisztt, egy százados nagyon jó beszélt magyarul, egy vörös képű gyerek volt. Mentünk le ebédezni, úgy mentünk le, mint a libák, és azt mondta: menjetek haza, nincs rátok most egyelőre semmi szükség. Menjetek haza mamához, papához, semmi szükség rátok. Aztán én mondom a gyerekeknek, nem kellene hazamenni. De akkor már nekem gyanús volt, mert öreg katonát csak itt-ott lehetett látni.

- És a tisztek?

- A tisztek szédelegtek, mint a...

- Magukra hagyták aztán őket?

- Egy-két tisztt volt, de...

- És a Révfalvi hol volt ilyenkor? Elvitték már?

- Akkor a Révfalvit már leváltották. Amikor az oroszok bejöttek, abban a pillanatban. A Kovácsnak volt összeköttetése, szerintem. Fölmentek, az őrt elzavarták, és a Kovács jött le. Jött be a parancsnoki épületbe, a Révfalvit már elvitték. De hát akkor már a Kovács se tudott dirigálni, csak a hangos híradóba kiabálták be, valaki tisztt, vagy mit tudom én, vagy fölvelt szalagról, hogy mindenki maradjon a helyén, a katonák nem menjenek haza, az egyéves katonák abszolút ne menjenek haza, semmi értelme. Az öreg katonák várják meg, mindenki kap egy papírt, mert itt a leszerelés ideje, és akkor avval mehetnek haza. De hát egyik katona se várta meg, az öreg katonák mind eltűntek. Este már nem volt egy sem. Az a négyszázvalahány fő."

Ezután Gál János is negyedmagával hazagyalogolt. Kovács János százados volt a dombóvári Gábor Áron tüzérlaktanya parancsnoka. Gál János kíméletlen embernek tartotta az interjúban. Tüzérlövészeti szaktól nem tudott levizsgázni (Takács Istvánné kézirata, 2). Október 26-28-a körül ezredgyűlésen leváltották Kovácsot, és Révfalvi lett az ezredparancsnok, Kovácsot pedig házi őrizetre ítélték (Kézirat, 6). Révfalvi (Rafaisz) Zsigmond a Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottságának az 1956-os forradalom dombóvári eseményire visszaemlékező levelének részlete alapján: (Közreadta Takács Istvánné) 1940 szeptemberében az erdélyi, 1941 áprilisában a délvidéki bevonulás részese, 1942 júliusától november végéig az orosz fronton teljesített szolgálatot, 1944 februárjában Barcs-Somogytarnóca védelmében vett részt. Augusztusban ütegparancsnokként a Mikulicin-Tatarovka-Körösmező-Tatárhágó fronton küzdött bajtársaival, megsebesült, majd félig gyógyultan visszakerült ütegéhez, ahol 1945. február 12-én szovjet fogságba esett. 1947. október 5-én került haza, még abban a hónapban tisztii igazoláson vett részt. 1948-tól Szekszárdon, Pécsen, Tolnán, Tabon, Rétságon teljesített szolgálatot. 52-ben őrnaggyá léptették elő. 54-ben beiskolázták a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia levelező tagozatára, és áthelyezték törzsfőnöknek a dombóvári 47. hdt. közv.tü. e-hez, hogy egy hatelemis tü. szds. epk-ot gyámolítson.

Külhoni magyarok helyzete és jövője száz esztendővel Trianon után

Eltelt kerek száz esztendő a világtörténelem egyik legaljasabb békediktátumának aláírása óta. (Hasonló csak 1815-ben történt, amikor a nagyhatalmi önkény, az úgynevezett Szent Szövetség nevében, három részre osztotta és megszállta Lengyelországot.) 1920. június 4-én a Párizs melletti Trianon kastélyban Magyarország elveszítette területének kétharmadát, és minden harmadik magyar az új határokon kívülre rekedt. Több mint két évtizeden át a területi revízió bűvöletében éltünk, ezt romba döntötte a második világháború, majd jött a kommunista diktatúra, ezt követően pedig a rendszerváltozások óta eltelt harminc év. Hogyan állunk nemzeti létünk megőrzésével az elcsatolt területeken a 21. század harmadik évtizedének elején?

Kiindulásként megállapítható, minden egyes régió különböző történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai folyamaton ment keresztül Trianon óta. Az összehasonlításokban azonban most csak nyolcvan évet menjünk vissza. Három terület többé-kevésbé problémamentes. Magyarország nyugati vármegyéiből lecsípett, „Burgenland” névvel egyesített új osztrák tartományban kevés számú magyar él, Trianon idején már túlnyomó többségében német ajkúak lakták. A „sógorok” kettős mércével mérik az idegen fennhatóság alá, számbeli kisebbségbe került őshonos nemzeti kisebbségek kérdését. Míg oroszládként harcoltak Dél-Tirol autonómiájáért, nagyon helyesen, addig a területtel ölükbe pottyant magyar, horvát és szlovén közösségeket nem ismerik el nemzeti közösségként, népcsoportoknak nevezik őket, és nem adnak nekik európai szintű kollektív jogokat. Az ő helyzetüket az szépíti, hogy békében és jólétben élnek legalább nyolc évtizede, és származásuk miatt nem bántják őket.

Ezen a helyen azonban nem tudom megállni, hogy ne osszam meg személyes véleményemet a gyalázatos trianoni békediktátumról. „Burgenland” létrehozása a magyar nemzet arcul csapása, súlyos megalázása volt. Itt, a nyugati határszélen ugyanis figyelembe vették az etnikai határokat, e területen túlnyomórészt német ajkúak éltek, ilyen szempontból jogos volt az odacsatolás. Ugyanakkor

CSÓTI GYÖRGY (1940) volt országgyűlési képviselő és zágrábi nagykövet, 2015-től a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója.

körben, a csonka ország többi határszakasza mentén több mint másfél millió magyart egy tömbben idegen fennhatóság alá kényszerítettek. Mi okozta ezt a részrehajlást, felfoghatatlan, hiszen a háborúba lépés fő felelőse a Monarchián belül Bécs volt, nem Budapest.

A jelenleg Horvátországhoz tartozó Drávaszög és a Szlovéniában található Muravidék helyzete egymáshoz hasonló, bár történelmileg vannak jelentős különbségek is. A Duna és a Dráva háromszögében mind a második világháború alatt, mind pedig a kilencvenes évek elején, a bácskai, nyugat-bánsági és szerémségi (együttesen ma Vajdaság) sorstársaikhoz hasonlóan, sokat szenvedtek az ott élő magyarok. Muravidéken kicsit szerencsésebb sors volt osztályrészük. Ma azonban mindkét területen államalkotó tényezők alkotmányba foglaltan, nincs igazán mitől félniük. Persze az ő életük sem fenéig tejfel, magyarságuk megtartásához erkölcsi, politikai és anyagi támogatásra szorulnak. De nagyon fontos körülmény: nem kell félniük. Tárnyilagosan, bántó szándék nélkül, hozzáteszem, azért nem, mert csekély létszámuk miatt semmiféle „veszélyt” nem jelentenek a többségi nemzetek számára.

Alapvetően más a helyzet a többi négy régióban. De itt is van egy nagy különbség a 19. század közepe óta, a Habsburg „oszd meg és uralkodj” elv alapján Vajdaságnak nevezett terület és a többi három régió között. A második világháború vége felé a szerb csetnikek vérengzései, tömeggyilkosságai, majd a kilencvenes évek elején Slobodan Milošević rémuralma, véres háborúi, sok szenvedést okoztak itt élő nemzettársainknak. A kettő között volt egy, a többi kommunista országhoz képest, viszonylag kedvező időszak. Jugoszlávia többnemzetiségű ország volt, hat tagköztársaságból, és ezeken belül két autonóm tartományból, Vajdaságból és Koszovóból állt. A nemzeti sokszínűséget felmutató országban a magyarok többé-kevésbé békében éltek, de azért voltak gondjaik is bőven. Ma viszont a négy nagy magyarlakta elcsatolt régió közül itt a legjobb a helyzet. Szerbia az Európai Unióba igyekszik, minden területen jó tanuló kíván lenni, kisebbségi kérdésekben, a magyar támogatásra számítva, jelentős engedményeket tesz. Ennek eredményeként a Vajdaságban kikeltek a kulturális autonómia csírái, kezdenek már szárba szökkenni, de óvatosaknak kell lennünk. Mindez csak a tagság eléréséig tart. Amit addig elérünk, arra jó eséllyel számíthatunk, többre nem. Persze e mellett még az Európai Unió jövője is kérdéses...

Romániában él a külhoni magyarok több mint fele. Amikor ezt a régiót vizsgáljuk, tisztában kell lennünk azzal, hogy Erdély eredetileg történelmi és földrajzi fogalom, ma politikai meghatározás. Egyszerűség kedvéért Erdélynek nevezzük Dél-Máramarost, Partiumot és Kelet-Bánságot is, tehát az összes Romániához csatolt területet. A magyarok a második világháború alatt Dél-Erdélyben, közvetlen utána az ismét Romániához csatolt Észak-Erdélyben szörnyű atrocitásoknak voltak kitéve. Szerencsénkre 1945-ben a magyarbarát Petru Groza lett a miniszterelnök délkeleti szomszédunknál, aki magyar iskolákba járt,

és kedvenc költője haláláig Arany János volt. Neki és az Erdélyben élő befolyásos magyar kommunistáknak volt köszönhető a kezdeti elviselhető helyzet. Székelyföldön – szovjet nyomásra, amit Groza ígért meg Sztálinnak Észak-Erdélyért cserébe – még Magyar Autonóm Tartomány is létrejött, igaz, többnyire formális tartalommal. Aztán jött Gheorghiu-Dej és Nicolae Ceaușescu, a magyarok élete nehezzé vált. Az 1989-es temesvári forradalom utáni eufóriát az 1990 márciusában a Securitate által szervezett marosvásárhelyi pogrom nagyon gyorsan lehűtötte. A rendszerváltozás eredményeként Romániában léteznek ugyan mérsékelt kisebbségi jogok, de ezek képmutató, kétszínű, hazug jogszabályok. Egyszerűen azért, mert nem tartják be őket a hatóságok, és akik érvényt akarnak szerezni ezeknek, azokat képtelen ürügyekkel megbüntetik, üldözik. Magyarán dül a mértéktelen sovinizmus. Az autonómia kérdését fessegető magyarok megfélemlítése érdekében a kommunista diktatúrát idéző koncepciók perektől sem riadnak vissza.

Kárpátalján történelmileg leginkább frusztrált a magyar közösség. Száz év impérium-változásai: magyar, csehszlovák, magyar, szovjet, ukrán. Idegen impérium alatt soha nem voltak jó helyzetben, de a Szovjetunió összeomlása óta folyamatosan tovább romlik a sorsuk, az elmúlt öt-hat évben pedig már katasztrofálissá vált. Az ukrán sovinizmus fizikai létükben is veszélyezteti őket. Mégis, a szülőföldhöz ragaszkodás náluk volt a legerősebb a Kárpát-medencében, csak az elmúlt években indult meg ott nagyobb kivándorlás.

A Kárpát-medence politikailag leginkább megfélemlített magyar közössége a Felvidéken van, melyet ma Szlovákiának neveznek. A Felvidék szó is politikai fogalomná vált, hiszen eredetileg ez a Nyugati Kárpátoktól a Máramarosig terjedő hegyláncot jelentette, például a Kisalföld északi területe, a Csallóköz és a Mátyusföld vagy a Bodrogköz északi fele, soha nem volt a része. Az 1938 és 1945 közötti boldogabb időszak után, legalábbis ami a visszacsatolt területeket illeti, kegyetlen és mérhetetlenül igazságtalan, az „Új Európa” ígéretét meghazudtoló sors várt a magyarokra. Beneš Londonból és Gottwald Moszkvából ugyanazzal az ördögi tervvel tért vissza Csehszlovákiába: színtiszta szláv államot létrehozni, a németeket és magyarokat kitelepíteni. A nagyhatalmak végül megakadályozták ezt, de így is 200 000 magyart űztek el szülőföldjéről egy-két év alatt. Józan ésszel fel nem fogható, és becsületes fejjel el nem fogadható, hogy Szlovákiában ma is érvényben vannak a kollektív bűnösséget kimondó Beneš-dekrétumok. Ehhez jött a 2010-es években a Fico-féle alkotmányellenes kettős állampolgárságot tiltó törvény. Közben 2003-ban kizárták az elüldözött Beneš-károsultakat az elkobzott mezőgazdasági ingatlanok kárpótlásából. A Kisebbségi Jogvédő Intézet évek óta perlekedik az Európai Bizottsággal ez ügyben, mert az 503/2003. számú kárpótlási jogszabály ellentétes az európai uniós joggal. Ez is egy elképesztő történet a 21. század Európájában. Brüsszel írásban (!) elismerte a szlovák jogsértést, politikai okból mégsem indít eljárást északi szomszédunk ellen. Formális indok: kevés embert érint! Biztosra vehető potenciálisan több tízezer ember érintettsége. Az Intézet jelenleg több ezer károsult adatait

őrzi, akik felhívásukra jelentkeztek kárpótlási igényükkel. Természetesen a Kisebbségi Jogvédő Intézet harcol tovább, a konkrét ügyeket viszik a luxembourgi székhelyű Európai Unió Bírósága elé. Ellentmondásos módon egyébként informálisan az Európai Bizottság szakemberei is erre ösztökélik a magyar jogvédőket.

Alapvető probléma a magyar-szlovák viszonyban, hogy északi barátainknak nincs saját, önálló történelmük. Históriajuk egyszerűen a magyar történelem része egészen 1920-ig, utána kis megszakítással a csehekkel közösködtek egészen 1993-ig. Identitásukat a magyarokkal szemben határozzák meg, ez számukra a „hivatkozási alap”. Történelmi fejtegetés túlfeszítené írásom kereteit, elég legyen csak annyit megállapítanom, hogy a szlovákok a 19. század végéig békés, törvényiszteelő polgárai voltak a Magyar Királyságnak. Néppé, majd nemzetté formálódásuk az elmúlt évszázadok alatt ment végbe, és semmi közük a Nagymorva Birodalomhoz. De ettől még szerethetnénk és tisztelhetnénk egymást, büszkék lehetnénk közös történelmünkre, királyainkra, tudományos, művészeti és egyéb eredményeinkre.

Az előbb felsorolt problémákhoz hozzájárul még az elszakított magyar nemzetrészek évek óta tartó önpusztító megosztottsága. Mindezek alapján érthető a manapság tapasztalható félelem, a kiábrándultság, a politikai passzivitás – de ez nem elfogadható. Elfogadásuk ugyanis a pusztuláshoz vezet.

Fentiekből megállapítható, hogy vannak hasonlóságok és jelentős különbségek is a Kárpát-medencei elszakított magyar nemzeti közösségek életkörülményei között. Legkedvezőbb helyzetben Ausztria, Szlovénia és Horvátország magyarjai vannak. Szerbiában, bár nem államalkotó tényezők, de elismerik kollektív jogait, a Vajdaságban pedig többé-kevésbé egyenrangúak. A többi három országban kisméltott másodrangú állampolgárok, európai szintű jogállásukért élet-halál harcot kell folytatniuk. Bizonyos szempontból a felvidékiek vannak a legsúlyosabb helyzetben, a kárpátaljaiak a legveszélyeztetettebbek, az erdélyiek meg a legellentmondásosabb viszonyok között élnek.

Mi lenne a ma elképzelhető megoldás az elszakított nemzetrészek megőrzésére? Annak biztosítására, hogy szülőföldjükön magyarként teljes életet élhessenek?

A jelenleg egyetlen reális megoldás az autonómia, a tényleges és teljes körű autonómia. Teljes körű, tehát személyi elvű, kulturális, valamint területi autonómia, illetve ezek kombinációja. Megvalósításának három feltétele van:

- az adott nemzeti közösség elszánt akarata, készsége bármely áldozatra;
- megfelelő helyi jogalap és/vagy vonatkozó nemzetközi gyakorlat;
- a többségi nemzet önkéntes vagy külső kényszerítő erő hatására történő beleegyezése.

Sajnos az első feltétel a négy kritikus régió közül egyikben sem teljesül. Történelmi megfélemlítések sorozata, a Beneš-dekrétumok, Mečiar és Slota – magyar szempontból – rémuralma, Fico állampolgársági törvénye, az ukrán sovinizmus

évtizedes tombolása, Antonescu és Ceaușescu Romániája, marosvásárhelyi, büntetlenül maradt pogrom 1990 márciusában, délvidéki vérengzések 1944–45 táján, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Véget nem érő csalódások a rendszerváltozásokat követően, a nemzetközi közösség kettős mércéje a kisebbségi kérdésben, teljes érdektelensége, illetve számos esetben ellenérdekeltsége az őshonos nemzeti közösségeket illetően, megalkuvásra, beletörődésbe kergette külhoni magyar nemzettársainkat. Ez sajnos érthető, de nem elfogadható.

A második feltétel azonban teljes mértékben megvalósul. Ismereteim szerint egyik országban sem ütközik alkotmányba az autonómia intézménye. Ha azonban mégis ez lenne a helyzet, a vagylagos feltétel, a vonatkozó nemzetközi gyakorlat minden bizonnyal megvan. Dél-Tiroltól kezdve Skóciáig, Katalóniától a belgiumi németeken keresztül egészen az Åland-szigetekig számos hivatkozási alap van az Európai Unión belül. A hivatkozásokkal azonban ügyesen kell operálni. Az Unión belüli területi autonómiaformák különböző korokban és módon alakultak ki. Erről külön tanulmányt lehetne írni. Itt csupán azt kell most kiemelni, számunkra legjobb hivatkozási alap Dél-Tirol. Elsősorban azért, mert az egységesülő Európa időszakában jött létre alig fél évszázaddal ezelőtt.

A harmadik feltétel sajnos három területen egyáltalán nem, egy régióban pedig csak részlegesen teljesül. Ez a három szomszédunk Szlovákia, Ukrajna és Románia. Magyarország kormányának nincs meg a politikai és/vagy katonai ereje ahhoz, hogy egyedül keresztülvigye az autonómia megvalósítását az egyes régiókban. A külhoni magyar nemzetrészeknek sokkal intenzívebben, elszántabban, ha kell áldozatokat is vállalva kellene küzdeniük az önrendelkezésért. Budapest ezután könnyebben talál majd támogatókat, segítő társakat a nemzetközi térben. Ebben az esetben nem fordulhat elő, hogy regionális politikai érdekek háttérbe szorítsák az elszakított magyar nemzetrészek politikai érdekeinek kemény támogatását.

Mit kell tenni?

Elsőként fel kell ismerni, hogy egységben az erő. Csak a legteljesebb összefogással lehet eséllyel fellépni a többségi nemzetek politikai erőivel szemben. Be kell látni, hogy a kis lépések politikája – amit régebben „magyar modellnek” neveztem – nem működik, nem hoz számottevő eredményt. Szlovákiában és Romániában mindent lesöpörnek az asztalról a nacionalista–soviniszta erők, Ukrajnában meg oda sem figyelnek. Egész életemben szívügyem volt az elszakított nemzetrészek sorsa. Már a Kádár-rendszerben is segítettem a magam szerény eszközeivel. Az elmúlt harminc esztendő meg egyenesen külhoni nemzettársaink támogatásának szenteltem. (Lásd *Magyar autonómia a Kárpát-medencében tanulmányomat, 25 év a nemzetpolitika szolgálatában, Magyarok Európában és Trianon után száz esztendővel* című könyveimet.) Ez nem öndicséret, nem is mártíromság akar lenni, csupán ténymegállapítás, ami – úgy érzem – feljogosít a következő drámai kijelentésekre. Mindezt a változatlan szeretet és a József Attila-i „érted haragszom, nem ellened” mondatja velem. *Áldozatok nélkül nincs győzelem. Gyáva népnek nincs hazája.*

Én azonban hiszem, hogy ennyi csalódás, megcsalattatás, mások megértésébe vetett hiábavaló, terméketlen hit, a rádöbbenés, hogy csak mi segíthetünk magunkon, visszaadja a bátorságot a nemzet elszakított részeibe. Megrázza magát, kilép rezignáltságából, és fegyver nélkül, de végső elszántsággal harcba indul mindegyik nemzetrészt. Világossá kell tenni: *Trianonra válasz ma csak az autonómia lehet.* Teljes körű és tényleges autonómia minden magyar lakta elcsatolt területen, személyi elvű, kulturális és területi autonómia, illetve ezek kombinációja, hol mire van szükség. Ezért küzdeni kell a parlamentekben és az utcán egyaránt. Százvezres demonstrációkra van szükség, polgári elégedetlenségi mozgalmakra; a többségi nemzeteknek és a világnak tudomást kell szereznie a nemzeti létünk megtartásához szükséges feltételekről. Legyen előttünk példa, és akár állandó hivatkozási alap az első világháború után 215 000 német és 16 000 olasz lakossal Ausztriától Olaszországhoz csatolt Dél-Tirol esete. A mintaszerű autonómia a második világháború utáni új világrendben úgy jött létre, hogy a tartomány németajkú őshonos lakosai elszánt harcba kezdtek, robbantásokat, szabotázs akciókat szerveztek a hatvanas években, miközben vigyáztak arra, emberéletben ne essen kár. Ausztria az ENSZ-hez fordult, végül nemzetközi nyomásra 1972-ben létrejött a nemzetiségi kérdés megoldásának mintaterülete. Azt nem mondom, hogy nekünk is robbantani kell, de legalább olyan akciókra van szükség az egész Kárpát-medencében, mint a Székelyek Nagy Menetelése 2013-ban. (A nemzeti önrendelkezés áldozatokkal járó kivívásának példája lehetne Koszovó is, de ez a mi esetünkben nem időszzerű.) Ezzel együtt a béke és a szeretet üzenetét kell küldeni a szomszédos népeknek, velük együtt képzeljük el jövőnket, de egyenrangú félként, államalkotó tényezőként szülőföldünkön, melyet több mint ezer esztendőn át építettünk és védelmeztünk. Ha mindezt megteszik külhoni nemzettársaink, a mai Magyarország is többet tud segíteni, és a nemzetközi támogatás sem maradhat el. Akkor Árpád népe tovább él az egész Kárpát-medencében!

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42**

Kónya-Hamar Sándor

In Memoriam Sz.G..., Sursum corda!

Ha meghal a barátod,
ajtódon lángol a rézkilincs –

Két fény között növényi türelemmel
lapul Ama Pillanat s mindegy,
melyik szobor köldökébe költözöl –
Korszerűtlen széllé válhatsz,
szívedig ér a harangkötél –

Hideg kenyérhég a valamikori hold,
felhők folyosóján dobogva gurul
és félrebeszél a tűz –
Tű fokába szorult angyal jajongása,
akár csecsemők szemébe futó lövészárók –

De így lep meg párálló friss kenyérben
a fáradó sókereszt,
s könnyed illatával havazni kezd
ózonpajzsra emelt élete –

2020. november 5.

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, közíró, szerkesztő, politikus.

Áldott húsvét ünnepe

Így nevezte a keresztények legnagyobb ünnepét Illyés István csíki székely születésű, esztergomi főegyházmegyés pap, egyházi író, választott püspök 1691-ből ránk maradt prédikációjában: „Amely lélek valóban szereti az Üdvözítő Jézust, s minden reménségét benne helyezteti, nem tart nagyobb és gyönyörűseges napot annál, mely a Krisztus feltámadását hirdeti, azaz az áldott húsvét ünnepe, melyben a Krisztus feltámadását nemcsak a templomban hirdetik, hanem az utcákon is éneklük, a szívekben forgatják a hívek, mert a Krisztus feltámadásával nemcsak magának él, hanem az ő híveinek is, hogy azokat oltalmazza, igazgassa és végeztetse az örök boldogságnak dicsőséges koronájával feltisztelje.” (Szigethy 2013, 64.) A húsvét *mozgó ünnep*, minden esztendőben más időpontra esik: a tavaszi napéjegyenlőséget, március 21-ét követő holdtölte utáni vasárnapon tartjuk, legkorábban március 22-én, legkésőbb április 25-én. Húsvétkor ér véget a nagyünnepet előkészítő negyvennapos nagyböjt, a húsételektől való tartózkodás. Innen származik az ünnep magyar elnevezése, amely a farsangot lezáró húshagyókedd ellenpontját jelöli. Húsvéthoz számos népszokás kapcsolódik, egy részük egyházi eredetű, elterjedésük időben és térben messze követhető.

A bűvös tojás

A húsvéti népszokásokban számos olyan elem is fellelhető, amely a kereszténységénél jóval régebbi eredetű. Ilyen húsvéti jelkép a tojás, aminek az őskor óta mágikus erőt tulajdonítanak. Finn nyelvrokonaink népi eposza, a *Kalevala* a világ keletkezését tojásból eredezteti:

*Tojáshéj alsó feléből idelelt az anyaföld lett,
tojáshéj felső feléből magos mennybolt lett odafent,*

*sárgájából a tojásnak sziporkázó nap született,
fehérjéből a tojásnak halavány hold keletkezett,
tojás tarka foltjaiból csupa csillag lett az égen,
tojás fekete foltjából felleg lett a levegőben.*

(Rác István fordítása)

A keresztény szimbolikában a tojás a feltámadó Krisztust jelképezi, de már korábban is hittek bűvös erejében: a magyar honfoglalás előtti avar sírokban tojást, sőt díszített tojánhéjat is találtak.

A húsvéti tojás leggyakrabban piros: a piros színnek mágikus erőt tulajdonítottak ősidők óta, a vér, az élet, a tűz, a nap, sőt a szerelem színe. Bajelhárító, az ártó erőket távol tartó színnek tartották. A húsvéti piros tojás színe a Megváltó Krisztusnak az emberiségért kiontott véreire is emlékeztet. Egészségvarázsoló erejében hittek: húsvétkor a mosdóvízbe piros tojást tettek, arról mosakodtak, hogy egész évben egészségesek legyenek. Talán ez okból Székesfehérvár-Felsővárosban egy szentelt piros tojást pohárban a tisztaszoba szekrényének tetejére tettek. Ott maradt a jövő évi húsvétig. Jótékony hatású szentelménynek tekintették (Bálint 1973, 307).

Korábban növényi részek főzetével, forrázásával festették a húsvéti tojást. Székesfehérvár-Felsővárosban vöröshagyma héjának főzetével festették pirosra és sárgára. Szalonnabőrrel kenték be, így szép fényes lett. Sárga színt nyertek a vadalmafa héjából, zöldet a bürökből, kéket a lencse levéből. Viaszolással és karcolással is díszítettek. Előbbinél a mintákat viasszal rajzolták a főtt tojásra, ezt a festék nem fogja be, végül a viaszt letörölték, lekapták. Karcoláskor a megfestett tojásra karcolták a mintát. Szép formájú egreslevelet is ragaszthattak a tojásra, amivel a levél erezte adta a festékben a tojás mintázatát.

A húsvéti tojás díszítésének legtöbb ügyességet kívánó módja a patkolt tojás készítése. Ezt az ügyességi játék számba menő munkát elsősorban a kovácslegények ismerték. A törekeny tojánhéj szabályos megpatkolásával azt bizonyították, hogy a kovácsműhelyben végzett nehéz testi munka ellenére is megmaradt kézügyességük, kezük még erre az aprólékos, virtuóz munkára is alkalmas. Közülük leghíresebb volt az 1912-ben született Sallay László sárosi kovácsmester, akinek munkája adta az ötletet a Magyar Televízió 1976–77-ben megrendezett *Tojáspatkoló* című hétfordulós népművészeti vetélkedőjéhez. Minket, a vetélkedőn szereplő székesfehérvári csapat tagjait megtanított a tojáspatkolásra. Ekkor említette, hogy 1939-ben részt vett a Magyar Királyi Honvédség kárpátaljai bevonulásában. Egy kárpátukrán családnak szállásolták be, ahol a háziasszonytól kért egy tojást, amit rövidesen megpatkolva adott neki vissza. A babonás asszony felkapta a seprűt, és körbekerítette vele a házat: mágikus körrel védte a boszorkánynak tartott magyar katonakovácsból. Sallay László 1984-ben ajándékozott a székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményének patkolt tojásokat. Életében több mint 300 tojást patkolt meg. Egészen idős korában is egy lúdtojásra 113 patkót tett, amihez a tojánhéjra 1356 lyukat

fúrt, és 678 lágy, könnyen hajlítható ónból készült szeget használt fel. Székesfehérváron ma is él és dolgozik Koszpek József tojáspatkoló kovács, aki 1995-ben bekerült a Guinness rekordok könyvébe: egy óriási strucctojásra 1119 apró patkót „vert”. Keze nyomán egy kacsatojásán 146, egy papagáj kicsiny tojásán 34, egy galambén 89 patkó fért el. Vas megyében jó tojáspatkoló kovácsok éltek Pósfán, Csákánydoroszlón, Hosszúperesztegen és Kemenespálán (Lórántfy 2004, 20).

A tojás számos húsvéti népszokás szereplője: az ételszentelés, a komatálküldés, locsolás, korbácsolás és a tojásjátékok során találkozunk vele.

Komatálat hoztam...

Húsvétvasárnap Székesfehérvár-Felsővárosban a reggeli misére az asszonyok fehér szakajtóban kistányéron sonkát, főtt tojást, üres kalácsot, sőt, piros paprikát vittek a Szent Sebestyén-templomba, ahol a pap megszentelte. Húsvéti reggelinél minden családtag első falatja a szentelt ételből volt. Morzsáját a tűzbe dobták. Fehérvárurgói adatközlőnk emlékezete így őrizte meg az ételszentelést: „Eső innep regge’ aki akart szentőtetnyi, vitte a templomba hét órára. Kosárba, egy szakajtóruhába. Egy darab sunkát má’ előtte megfőztünk, aszt tettük bele, meg annyi szem tojást, ahányan vótunk. De azt mondta az anyósom, nem ez az igazi, csak fél tojás járna mindenkinek. Ekészítettük a tojást megpucóva, asztán a vizeskalácsot, meg egy kis söt papirba... Az oltárná a pap megszentöte. Addig nem ettünk, míg nem hozták meg a szentöttet a templombú. A szakajtót, amibe be vót csomagúva, leterítettük az asztalra, még a morzsát se vót szabad a földre leejtenyi, csak azon a szakajtóruhán ettünk. Azt meg az anyósom öszszefogta, asztán a tűzbe öntötte, hogy arra nem szabad rátaposnyi.” A Móri-völgy községeiben a szentelt tojás bűvös erejében hittek. Fehérvárurgón azért járt fél tojás, hogy az azt elfogyasztó családtag, ha életében eltévedt, eszébe jusson, kivel felezte meg a szentelt tojást. Így megtalálta a helyes utat. Magyaralmáson és Csókakőn ugyanezért felezték meg a tojást. Csókakőn a morzsával együtt a tojáshéjat is eltüzelték, hiszen szentelt volt (Gelencsér-Lukács 1991, 332).

Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című jeles műben a magyar népszokásokról Baksay Sándor református püspök írt: „Húsvét másodnapján cserélik ki a különben kevés vidéken szokásos mátka-tálat is, melyet a jó ismerősök vagy ismerkedni akarók süteménnyel és palaczk borral megrakva, küldenek valahova, a hol a kiszedett tárgyakat kicserélik, s ez által a küldővel össze-mátkásodnak.” (Baksay 1891, 126.)

A komatálküldés elsősorban lányok, ritkábban legények vagy lányok és legények barátságkötésének ajándékcserevel történő kinyilvánítása. Az így kötött barátság felnőtt korokban keresztomaság vagy házasság alapjául szolgálhattott. A komatálba tett húsvéti szentelt ételek küldéséről a 16. század első negyedében keletkezett *Sándor-kódex* lapjain ezt olvashatjuk: „az kókonnyához, avagy az húsvéti kenyérhöz sajt, tej, tikmony, tiszta tészta, környül tésztaból koszorú

módra kell csinálni, meg kell sütni, meg kell szentelni, egymásnak kell benne küldözni...” (Korompay 1987, 29). A kókonnya, másként kókonya Szegeden és a Székelyföldön ma is használt szó: a húsvéti szentelt ételleket, elsősorban a tojást jelenti (B. Lőrinczy 1992, III, 431, Bálint 1957, I, 795). Virág Benedek 1804. július 30-án Kazinczy Ferenchez írt levelében a lejegyzésre javasolt népszokások sorában említette a mátkatálat (Kazinczy 1892, III. 208). Általában a húsvétot követő fehérvasárnapon, több helyen húsvéthétfőn, esetleg pünkösdkor vagy május elsején küldték a komatálat. A szokást eddig Dél-Dunántúlról, főként Tolna, Somogy, Zala megyéből, a mátraalji palócoktól és a moldvai magyaroktól ismertük (Bálint 1973, 317–321, Lévainé Gábor 1963, 230–260).

Fehérvasárnap Nagyatádon (Somogy m.) a lányok szép fehér tányérra tettek egy üveg bort, köré egy-két hímes tojást és perezet. A fehér kendővel letakart komatálat a leány ünneplőbe öltözve vitte annak a leánynak, akivel komálni akart. A következő mondóka kíséretében nyújtotta át:

*Komatálat hoztam,
Föl is aranyoztam,
Koma küldi komának,
Koma váltsa magának.
Ha nem váltja magának,
Küldje vissza komának.*

Az a leány, akinek a mondóka szól, ugyanilyen komatállal kedveskedett barátnőjének. Az ajándékváltáskor összecsókolóztak, és ezután komámasszonynak szólították egymást. A komatálküldéssel megpecsételt barátság a sírig tartó (Kertész 1900, 422, Róheim 1925, 256–257).

Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvében a Mezőföld déli részéről, Felső-Rácegrespusztáról írta le a komatálküldés egyik formáját: „Komatállal kis testvérnéném engem majdnem minden héten, majdnem minden kalács- vagy lángossütéskor elküldött valamelyik barátnőjéhez. Az örök barátság fogadásának ez a módja már csak a lányok között divatozott, de a szokás neve s a vers, melyet a tányéért fedő kendő föllibbentése előtt el kellett hadarnom, azt bizonyítja, hogy valaha férfiak, vagy családtagok közt járta.” (Illyés 1936, 142.)

A húsvéti komatálküldés Fejér megyei előfordulását Prepeliczay Elődné Korponay Aranka a *Székesfehérvár és Vidéke* című lap 1913. évi húsvéti számában így mutatta be: „A régi Bogárd-Tinódon szokásos volt a komatál. Húsvét első ünnepén a leányok rózsás tálakra piros tojást, sonkát, friss kalácsot szelnek. Cukros perecekkal, mézescsókokkal, habcukor babákkal és zászlós báránnyakkal rakják körül. Közepére hosszú nyakú üveget, tele vörösborral, állítanak, mit orgonavirággal és kék liliummal zárnak le. Az egészet szélesen hímzett patyolat kendőbe fogják, és nemzeti színű szalaggal kötik át. Mise után, mikor kijönnek a templomból, leány barátnőjüknek vagy legény ismerősüknek küldik el, hogy ‘komámasszonynak’ vagy ‘komámuramnak’ szólíthassák egymást.

Mentől többet cserél az illető a komatáלבól, annál szívesebben veszi a komaságot. A komatálvívő így köszönti az illetőt:

*Tisztességes, böcsületes komatálat hoztam.
Koma küldi komának, koma váltsa komának.
Ha nem váltja koma, komától komának,
Visszaviszem komától komának.
Szív küldi szívtől, szívnek szívesen.
Szív váltsa szívtől, szívnek szívesen.
Ha nem váltja szív szívtől, szívnek szívesen,
Visszaviszem szívtől, szívnek szívesen.*

Vagy:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma küldte komának.
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.
Szív küldte szívnek,
Szív szerelemnek.
Ha nem váltja szívnek,
Visszaviszem tisztességes szív szerelemnek.*

Amelyik úri családot a nép meg akarja tisztelni, oda küld komatálat. Ezt ugyanaz nap több családhoz elviszik. Mindenhol cserélnek ki a süteményekből, az úri házaknál keveset vesznek ki, és sokat tesznek be. Így aztán egy ilyen komatálla sok süteményt, bort visznek haza, pedig kevéssel indultak körútjukra. Ha nem cserélnek a tálból, az halálos sértést jelent.” (Korponay 1913, 1–2.) A *Székesfehérvár és Vidéke* 1913. április 12-ei számában a sárbogárdi születésű Mészöly Győző alsúti református lelkész szól hozzá Korponay Aranka cikkéhez, aki a komatáلكüldés szokását saját, gyermekkori emlékei alapján elevenítette fel. Mészöly Győző szerint a komatálvívő verse így hangzott:

*Tisztességes, becsületes komatálat hoztam.
Koma küldi komának, koma váltsa magának.
Ha nem váltja koma, komától komának,
Visszaviszem komától komának.*

*Szív küldi szívtől szívnek szívesen,
Szív váltsa szívtől szívnek szívesen.
Ha nem váltja szív, szívtől szívnek szívesen,
Visszaviszem szívtől szívnek szívesen.*

(Mészöly 1913, 6.)

E korai közlések nyomán a komatálküldéssel kapcsolatban Sárbogárdon igyekeztünk adatokat gyűjteni. A szokásra az 1890–1914 között született adatközlők még jól emlékeztek. 1979-ben a 83 éves tinódi Torda Józsefné elmondta, hogy Sárbogárdon a komatálra süteményt, kalácsot, cukrot csokoládét, egy üveg bort tettek, fehér kendőbe kötötték. Húsvéthétfőn három lány vitte a kiválasztott lánynak. Átadáskor ezt a verset mondták:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma küldi komának,
Koma váltsa magának.
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.*

Aki a komatálat kapta az másikat küldött helyette. 1987-ben a 81 éves Boros Lajos is arra emlékezett, hogy a komatálat húsvéthétfőn vitték egymásnak a lányok. A versnek már csak három sorát tudta fölidézni:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma viszi komának...*

Balogh Balázs 1987-ben Sárbogárdon a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívének gyűjtése során a kapott válaszok alapján a komatálküldés szokását így írta le: „A komatálvívés olyan szokás volt, amely a serdülő lányok tartós barátságát pecsételte meg. Az egyik barátsághöz húsvéthétfőn süteményt, bort és egyéb finomságokat visz saját maga ahhoz a lányhoz, akivel barátságot szeretne kötni. A barátsághöz komaasszonynak szólítják egymást a lányok. Az ajándékvívő verset is mondott az ajándék átadásakor, de erre már egy adatközlő sem emlékezett. Csak arra emlékeznek, hogy a vers így kezdődött: Komatálat hoztam, meg is aranyoztam... Az ajándék vívőjét a megajándékozott házban megkínálják borral és süteménnyel.” (Balogh 1987)

Sárbogárdtól délre, Vajtán is szokásban volt a húsvéthétfői komatálküldés (Abkarovics–Dénes 1975). Egy üveg bort és négy piros tojást tettek a komatálra, kendővel takarták be. Vajtán is főként fiatal lányok küldték egymásnak a komatálat a következő vers kíséretében:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Szív küldte szívnek,
Koma küldte komának.*

A komatálat kapó leány kivett egy tojást, és kettőt tett a helyébe, vagy kicserélte az egész tál tartalmát. Ha leány küldött komatálat egy legénynek, s a legény

a tál tartalmát kicserélve visszaküldte a leánynak, ezt szerelmi vallomásnak tekintették.

Tácon 1959-ben Diószegi Vilmos néprajzkutató gyűjtött a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívével. A gyűjtés során kiderült, hogy Tácon csak a katolikus legények gyakorolták a komatálküldést, a reformátusok nem. Húsvétvasárnap küldték egymásnak a piros tojást, kalácsot, sonkát tartalmazó tálal. „Mindegyiknek küldöttje volt, akivel elég jóban volt, azt választotta.” A küldött ezzel a verssel adta át a komatálal:

*Szív küldte szívnek,
Szív szerelemnek.
Koma küldte komának,
Koma váltsa magának,
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.*

A komatál vivőjét a megajándékozott házban süteménnyel, kávéval kínálták meg. Komatálküldéssel megpecsételt barátságkötés után a lányok komámaszszonynak szólították egymást. Tácon e barátságkötést komálásnak, húsvéti komaságnak nevezték (Diószegi 1959).

Adj tojást a korbácsért!

Baksay Sándor a húsvétról kiemelte: „A húsvét mértékletesebb. Piros tojásai, szentelt sódarjai mosolyognak a terített asztalon, de a látogató már ritkább, mint karácsonyban. Annál zajosabb a húsvét másodnapja, melyen az ifjúság locsolni jár, s a kutak mellett vödörrel öntik nyakon vagy éppen dézsába mártják a vigyázatlan leányt, aki maga kereste magának a veszedelmet, de nem haragszik érte; sőt másnap aztán visszaadja kamatostul, mert az az ő napja.” (Baksay 1891, 126.)

Baksay Sándor leírása összecseng felsővárosi adatközlőnk, Gyurkovics Ilona visszaemlékezésével: „Húsvét másnapján jöttek a locsolófiúk... Volt, aki vödörrel, ki szódásüveggel, leánykoromban az még újdonság volt. Hiába bújtunk el, volt, hogy négyezer is át kellett öltöznünk aznap. A fiúk ezt kedden kapták vissza, akkor a leányok locsolták a fiúkat.” A fiúk locsolóvers kíséretében öntözik meg a lányokat. Csákváron így köszöntöttek:

*Ennek a ház udvarába
Szép kis bimbót láttam.
Vizet hoztam a tövére,
Szájjon áldás a fejére!
Szabad-e locsónyi?*

(Gelencsér-Lukács 1991, 334.)

A locsolásért festett tojás járt, amit Csákváron a lány, utalva mágikus erejére, közeli ismerősének e szavakkal nyújtotta: „Ezt azért adom, hogy el ne tévedj.”
Tojást követel a legény a háromszéki locsolóversben:

*Ajtó megett állok,
Piros tojást várok,
Ha nem adtok lányok,
Mind a kutba hánylak.*

Jakabffy Péter (1877-1973) küsmödi (Udvarhely m.) református földműves locsolóversei húsvét vallási jellegére utalnak:

*Jézusunk szerezte ezen szép innepet,
A Golgota hegyén, a cédrusfák mellett.
Én mint kertészlegény emlékezem rája,
Felírta a nevét szép piros tojásra.
Legyen ez az innep öröm szíveteknek,
Én mint kis öntöző, kívánom ezeket!*

*

*Elmondom versemet, nem mondom nevemet
Húsvét szép reggelén ezzel tisztellek.
Mert ma feltámadott Krisztus a halálból.
Azért van emléküink a piros tojásról.
Mint cédruserdőben zöldellik a pálma,
Tündököljön szépen a család rózsája.*

Egy korondi (Udvarhely m.) nyugdíjas patikus locsolóversében viszont a nemiség kerül gyújtópontba:

*Magból lesz a kender,
Kenderből a pendely.
Szép asszonynak lába között
Hervad el az ember.
Szabad-e locsolni?*

(Szőcs 1994, 13-15, 46.)

Az autós locsolók verse így hangzik:

*Ferrarival érkeztem,
nyolcvan métert fékeztem.
Jenő vagyok, szép és laza.
Locsoljak vagy húzzak haza?*
(Szigethy 2013, 301.)

Ide kíváncsoznak Illyés Gyula naplójegyzetének sorai 1979 húsvétjáról: „Diákoromban lemosolyogtam a húsvéti sonkafőzést, tojásfestést, locsolást. Le is fitymáltam (egy cecei vita során); babonacsökevények, vallási fossziliák. De ahogy a még hároméves sincs Bálint is boldogan locsolkodni akar, s még boldogabban keresi a kertben a nyuszitójást, ahogy mi a sózott sonkához (egyszer egy évben) cukros kalácsot eszünk: igen, ennek mindnek köze van a lélekhez; de nem vallási, hanem annál is ősbibb közösségi csatornán át.” (Szigethy 2013, 273.) Nagy László valami hasonlót fogalmazott meg *Pirosodik húsvét* című versében:

*Nagyszombat sugároz
a feltámadáshoz,
selyem-zászlók akadoznak
bimbózó faághoz.*

*Alkonyatkor festek
piros tojást, kéket,
borozgatva megköszönünk
égi üdvösséget.*

*Tél veszíti ingét,
pirosodik Húsvét,
hamarosan hazamegyek,
boldog leszek ismét.*

A húsvéti korbácsolás (*sibálás*) Dunántúl egykor szlovák telepítésű falvaiban: Komárom, Pest, Fejér és Veszprém megyében ma is él. Legfontosabb eszköze egy fűzfavesszőből font korbács, a *siba*. Pázmándon húsvéthétfő reggelén a legények csoportosan végigjárják a házakat, a rokonoknál szomszédoknál, jó ismerősöknél, a korban hozzájuk illő lányoknál nem maradhat el a korbácsolás. A csoport betér a lányos házhoz, először a lányt korbácsolják meg. Mögé állnak, és az első legény kezdi a rigmust:

*Sibiribi tojásos
Keléses, bolhásos
Eszteendőre friss légy
Ne olyan lusta, mint most!*

*

*Sibiribi zsíros halak
Adj tojást a korbácsért!
Még azt a darab kalácsot
Azon fekszik egy garas
Még abból is eleget.*

A verset szinte szótagolva, az egyes szavak között kis szünetet tartva mondják, és minden szótagra ütnek egyet a leányra. Megkorbácsolják a lány édesanyját, nagyanyját is. Ha lányt korbácsolnak, akkor a rigmushoz hozzáteszik: „Minél előbb menyasszony légy!” A korbácsolásért ugyanúgy festett tojás és ital jár, mint a locsolásért. Jó egészséget, erőt és frissességet kívánó funkcióját szépen kifejezik a korbácsoló rigmusok (Lukács 1981, 374–382).

Nem törött el!

Bod Péter, magyarigeni református prédikátor, a 18. századi haladó erdélyi művelődés egyik legkiválóbb képviselője a keresztények között előforduló ünnepekről szóló, *Szent Heortokrátés* című, 1757-ben megjelent művében olvashatjuk, hogy húsvétkor „a’ gyermekek sok Tojásokat koldulnak egybe, s azokkal mutatják magokat” (Bod 1757, 76).

A burgenlandi magyarok a húsvéthétfői tojásütést még az 1960-as években is gyakorolták. Szombathelyhez közel, a csajtai majorban a mise után két fiú játszott. Az egyik a tenyerében tartott vagy a földre tett egy piros tojást, amibe a másikkal egy pénzdarabot kellett belevágni. Ha a pénz első dobásra élével beleállt, akkor a dobó elnyerte a tojást (Gaál 1985, 53).

Lórántfy János, a Székesfehérváron működő Vasi Baráti Kör elnöke *Vas megyei népszokások* című munkájában szülőfalujából, Kissomlyóról, az 1930-as évekből írta le a húsvéti tojásjátékokat: „A gyermekek, főleg a kislányok kedvenc játéka volt a tojásgurítás a kisebbeknél, illetve a tojás dobálása, elkapása az ügyesebbeknél. Nálunk a Szentegyház dombon játszottak így a gyermekek, a selymes fű és homokos talaj előnye miatt. Amikor játék közben „baleset” történt, az eddigi játékszert jóízűen elfogyasztották. A fiúk játéka lényegesen különbözött a lányokétól... A tojásvágást, vágatást üzték. A kisebb fiúknál volt a piros tojás, a nagyobbak, szinte már legénykéek a vágók, akik néha a zsebükben megzörgettek a pénz érméket, ezzel is nyomatékot adva tehetőségüknek. Megkezdődhetett az alku, hány kakaslépésről engedsz vágni, ötről? Nem, neked hatról, mert hosszú kezed van. Jó, legyen hat. Ezután a vágató letette a tojást a talajra, és elkezdett lépegetni a vágó felé, cipőjét egymáshoz érintve, és számolt: egy, kettő, három, négy, öt és hat, majd itt egy vonalat húzott, a tojás irányára merőlegesen. A vonal mögé állt a vágó, terpesztett lábakkal előrehajolva a tojás felé, és az érmével igyekezett a tojást eltalálni. Amennyiben nem találta el a tojást, a pénz a vágatóé lett, ha érintette a tojást, mondták »csetszta«, azzal az érmével még egyszer vágatott. Valahányadik esetre csak eltalálta, beleállt a pénz a tojásba, ekkor övé lett a tojás. A pénz pedig kié? Ha egy-két vágás után eltalálta, akkor a vágatóé lett a pénz, míg többszöri próbálkozás után a pénz a vágót illetve a tojással együtt. A tojást jóízűen elfogyasztották.” (Lórántfy 2004, 20–21.)

Gróf Nádasdy Borbála emlékiratának tanúsága szerint a Bakonybánához tartozó Alsóperere pusztán gyakorolta a tojásjátékokat: „Emlékeimben a háború

előtti húsvét úgy él, hogy a réten rohanva minden virágot meg akarok csokolni. Piros tojások a bokrok közé dugva, és „tojásdobálás” a réten. A „tojásdobálás” nálunk abból állt, hogy a kertben eldugott és megtalált tojásokat a gyereksereg kivitte a rétre, és az ég felé hajigálta. Aki úgy kapta el, hogy nem törött össze, az nyerte a legtöbb tojást. Néha mohát kötöttünk a tenyerünkre, hogy puhább legyen, amire esik” (Nádasdy 2008, I, 84).

Somogyszobról 1892-ben Trencsény Lajos küldte be a húsvéti tojásjátékok figyelemre méltó leírását a Magyarországi Néprajzi Társaság *Ethnographia* folyóiratának: „A falu közelében van egy nagy rét, Kerékarasz, mely húsvétkor a délutáni istenitisztelet után csakhamar megélénkül, s kezdetét veszi a játék. A leányok himös tojásaikat magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá, s ügyesen elkapják. Más helyen a legények lapdázhatnak s ugyancsak járja a kifutós, sintéres, várbaállós vagy sugós, némelyek a leányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajított tojást. A gyermekek szélteben kókányónak, összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással kókányónak s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot, s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják. Szobban reformátusok és katolikusok feles számmal vannak, s megosztóznak a Kerékarasz két felében; egyik helyről nem mennek át a másikra, hanem megvan mindenki a maga helyén békekességben, s nincs rá eset, hogy egymással bárminemű viszályba elegyednének” (Trencsény 1892, 128).

Fekete István (1900–1970) író somogyi szülőfalujából, Gölléből írta le a húsvéti tojásjátékokat: a kókányolást, a likbavágást és a görgözést. A likbavágásnál a tojástulajdonos markába szorítva a tojást, akkora kör alakú nyílást hagyott csak, amelybe egy krajcárost élével így belevághatott egy másik legény. A görgözést így mutatta be Fekete István: „A játékosok egy-egy tojást tesznek a földre, egy vonalba egymástól jó arasz távolságra, és négy lépésről gördítenek valami nagyobb régi pénzt (kivet az eke néha ilyeneket) a tojások elé. A gördítés alapja egy deszkalap, amelyen a pénz irányt és lendületet kap, s aki eltalál egy tojást, az az övé” (Fekete 1989, 83–84).

Budán a Gellért-hegyen, a Citadella környékén az 1850-es években minden húsvéthétfőn búcsút, népiünnepélyt rendeztek, ahol narancs- és tojáshajítást is játszottak (Hunfalvy 1859, 117). Barabás Miklós 1845-ben életkép-litográfiáján örökítette meg az eseményt. A budaiak tojásticcseléséről Hathalmi Gabnay Ferenc adott hírt a régi századfordulón: „A keményre főtt húsvéti színes tojást összeverik, a kié behorpad, azt a nyertesnek (a horpasztónak) tartozik odaadni. Persze nagy csalfintassággal járnak el, hogy a tojás hegye ellenállóbb a többi részeknél, s ezzel igyekeznek a másét oldalba érni.” (Hathalmi Gabnay 1903, 236.)

Kodolányi János *Sülyledő világ* című önéletrajzi művében gyermekkoraának helyszínéről, az ormánsági Vajszlóról említette a húsvéti tojásba dobást: „Ünnepen piros tojást kókányolnak a gyerekek – azaz krajcárt meg hatost ütnek a tojásba, aki bele tudja ütni: nyert.” (Kodolányi 1965, 211.) Ugyancsak Baranyából, a *Völgységi tájszótár* kókányol címszava szerint: „Húsvéti festett tojást tojással

összeüt... A gyermekek húsvéti játéka volt régen a festett tojások összeütögetése. Akinek a tojása „betörött”, az átadta tojását a pajtásának. Voltak olyan furfangos gyerekek, akik titokban fatojást használtak kókányolásra. Egészen addig, amíg a turpisságuk le nem lepleződött” (Pesti-Máté 2018, 276).

Erdélyben is előfordulnak a húsvéti tojásjátékok. Horváth István *Magyarózdí toronyalja* című írói falurajzában olvashatjuk: „Az öntözőedésért piros tojás járt az öntöző gyermeknek, aki a tojás gyűjtése után törekezni kezdett valamelyik társával, vagyis összecsapta a két tojás végét, s akinek a tojása eltörte a másikat, az elnyerte és megette az eltörött tojást” (Horváth 1980, 139).

Ma is él a húsvéthétfői *tojásgurítás* szokása Bakonykútiban, ahol az iskoláskorú fiúk és lányok a falu melletti, játszásra alkalmas területen, a Nagyhegy oldalán gurítják le a piros tojásokat. A verseny annak eldöntéséért folyik, hogy kié bírja tovább, kié törik össze később. Figyelik, megjegyzik egymás eredményeit. Sikeres gurítás után a lejtő aljából kiabálják egymásnak: „Nem törött el!” A sikeres gurítás titka, hogy a tojást a tenyérből a hegyével kell elindítani, az oldala ugyanis hamarabb bereped. Szüleik a régi szokásnak megfelelően fentről figyelik a játékot. Ők említették, hogy korábban 40–50 gyerek is részt vett a Baglyas hegy oldalán folyó versenyzésben. Győztesnek akkor az számított, akinek a piros tojása nem törött el, és a legmesszebbre gurult (Gelencsér 1986, 8). A tojásgurítás szokását a Bakonykútival szomszédos Isztiméren és a mezőföldi Lajoskomáromban is gyakorolják, korábban Lovasberényben és Martonvásáron is élt.

Elevenen él a húsvéti tojásgurítás szokása Komárom megye német nemzetiségi településein. Alsógallán húsvéthétfő délutánján a Kálvária-dombról gurítják le a tojást. Gondosan mérik a gurítások távolságát: 1995-ben a győztes gyermek 42,65 méter távolsáig gurította el épségben a piros tojását. Vértessomlón az utóbbi években idegenforgalmi látványossággá volt a húsvét vasárnapi litániát követő és a húsvét hétfő délutáni tojásgurítás, amelyen 120–130 felnőtt és gyermek is részt vesz. Helye a Tojásgurító vagy Tojás-domb, ahol télen szánkáznak. Agostyánban a falu felett elhelyezkedő szőlőhegy és a pincék szomszédságában a Tojásgurítódomb a húsvéthétfői szokás helyszíne (Kemecei 2000, 36–38).

A Dunántúlról és Erdélyből bemutatott adataink jelzik, hogy a húsvéti tojásjátékok néhány fő típusáról (összeütés, gurítás, feldobás, ércpénzzel való dobálás) beszélhetünk. Közülük az összeütés mindkét területen, a feldobás a Dunántúlon és Erdélyben elterjedt.

A Fejér Megyei Népművészeti Egyesület Székesfehérvár-Palotavárosban a Királypark Királydombján rendez tojásgurító versenyeket. 2012 húsvétjára tojásgurításra invitálták a gyerekeket és szüleiket a *Fejér Megyei Hírlap* április 5-ei számában: „Április 9-én 14 órától a hagyományos húsvéti játékokat elevenítik fel a palotavárosi Királyparkban. [...] A Királydombon a fiúknak tojásgurító verseny lesz, és – egyebek mellett – azt is kipróbálják, sikerül-e pénzzel eltalálniuk a tojást. A lányok komajátékokat tanulhatnak, emellett nekik a feldobott tojásokat kell ügyesen elkapniuk.” Pákozdton is zajlik a tojásgurítás a Bogárhalmon, a helyi művelődési ház kezdeményezésére.

Felmerül a kérdés, hogy a húsvéti tojásjátékok egy részében (gurítás, feldobás) hogyan nyerhette a törékeny tojás a labda szerepét? Tudjuk, hogy a keleti német területeken a 19. század első felében még élt a húsvéti labdázás szokása. Húsvétkor a falu főterén összegyűlt fiatalság a bőrlabdát (*Brautball*) fából készült koronggal (*Schiebel*) ütötte. A 19. században még Észak-Németország és Anglia számos helységében élt a húsvéti labdázás (Reinsberg-Düringsfeld 1898, 149–150). A középkorban a húsvéti öröm kifejezéseként egyházi személyek, püspökök, papok, a templomokban is labdáztak. Elképzelhető, hogy a húsvéti tojásjátékok egy része a középkori húsvéti labdázás maradványa, ahol a bőrlabdát a húsvéti tojás, esetleg a narancs váltotta fel (Brunner, 1925, 220–221, Gugitz 1949, 180). A csehországi németeknél Eger (Cheb) városában a 17. század elején legények, mesterlegények a piactéren, az utcákon, a templomudvaron, sőt a harangházban is, húsvéti mise közben tojásjátékokat űztek. Piros tojások hangos összeütésével (*Dippen der Jugend mit Roten eyern*) zavarták a prédikációt, a misehallgatást. Eger város tanácsa ezért 1615-ben szigorú büntetés kilátásba helyezésével a húsvéti tojásjátékokat betiltotta. A rendelkezés ellen vétőket a városi őrség köteles volt letartóztatni, rájuk további büntetés várt (John 1897, 392).

Szépen írta le a húsvéti tojásjátékokat Clemens Brentano (1778–1842) német író, költő, népdalgyűjtő, a heidelbergi romantika jeles képviselője *Das Märchen von Gockel und Hinkel*/Kakas mester és Tik anyó meséjében (1838). A húsvéti ünnep Castellovóban, a tojásvárban zajlott, ahol aznap igen sok ember verődött össze: „A réten táncoltak, s kockát vetettek tojásért. Mert húsvét volt éppen, s a hímestojásrend nagy ünnepe. Versenyfutás és ugrás is volt, s a győztes jutalma tojás lett. Tojást gurítottak tojások ellen, tojást koccantottak össze tojással, s akié behorpadt, veszített. A hercegi titkos fő húsvéti nyúltojásokat rejtett a magas fűbe, s a mohóházi gyerekek nagy hujahóval keresték. Egyszóval mindenfelé nagy volt az öröm. Közben a városi nép tágas körbe állt. Ezen belül művészi szőnyeget terítettek le. A szőnyegen tíz sorban száz aranyozott páva-tojást rendeztek el. Az udvari muzsikusok és a városi trombitások remek táncnótára gyűjtöttek. A tojástánc nótáját fújták, s ezt a fejedelmi család és a grófi család saját táncával akarta megkezdeni.” Selyem keszkenővel bekötötték egymás szemét. „Az udvarmester sorban a szőnyegre vezette őket. A tojások között kellett válogatott mozdulatokkal ugrálniuk és táncolniuk, de közben egyetlen tojást sem volt szabad összetörniük. A nézők lélegzet-visszafojtva lesték a táncot, és ugyancsak megcsodálták az uraságok egyes mozdulatait” (Brentano 1838/2020).

IRODALOM

- Abkarovics József – Dénes Zoltán: *Hétköznapok és ünnepek Vajtán*. Kézirat. Székesfehérvár, 1975, Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára. Lelt. sz.: IKMNA. 75.11.
- Baksay Sándor: *Magyar népszokások. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, II. Budapest, 1891, 73–148.

- Balogh Balázs: *Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíves gyűjtés, Sárbogárd*. Székesfehérvár, 1987, Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára. Lelt. sz.: IKMNA. 87.27.
- Bálint Sándor: *Szegedi szótár*, I-II. Budapest, 1957.
- Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest, 1973.
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.): *Új magyar tájszótár*, III. Budapest, 1992.
- Bod Péter: *Szent Heortokrátés. Avagy A' Keresztyének között elő-forduló innepeknek és a' rendes Kalendáriomban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok*. Oppenheim, 1757.
- Brentano, Clemens Wenzeslaus: *Kakas mester és Tik anyó meséje*. Elhangzott a Magyar Katolikus Rádióban 2020. október 14-én. 1838/2020.
- Brunner, Karl: *Ostdeutsche Volkskunde*. Leipzig, 1925.
- Diószegi Vilmos: *A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve. 152. kérdés: Mátkálás*. Tác-Budapest, 1959, Néprajzi Kutatóintézet Adattára.
- Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához*. Szombathely, 1985.
- Gelencsér József: *Húsvéti szokások*. *Fejér Megyei Hírlap*, 1986, XLII, 75 (március 29.), 8.
- Gelencsér József-Lukács László: *Szép napunk támadt*. A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár, 1991.
- Gugitz, Gustav: *Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs*, I. Wien, 1949.
- Hathalmi Gabnay Ferenc: *Gyermekjátékok*. *Néprajzi Értesítő*, 1903, IV, 233-257.
- Horváth István: *Magyarózdi toronyaljja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Budapest, 1980.
- Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. Pest, 1859.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest, 1936.
- John, Alois: *Alte Sitten und Bräuche im Egerland*. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, VII, 303-306, 392-396. Berlin, 1897.
- Kazinczy Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*, III. Budapest, 1892.
- Kemecsi Lajos: *Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében*. *Honismeret*, 2000, XXVIII, 2, 36-38.
- Kertész József: *Mátkáló vasárnap*. *Ethnographia*, 1900, XI, 422.
- Kodolányi János: *Süüljedő világ*. Budapest, 1965.
- Korompay Klára: *Sándor-kódex*. Budapest, 1987.
- Korponay Aranka: *Húsvét. Székesfehérvár és Vidéke*, 1913, XLI, 56 (március 22.), 1-2.
- Lévainé Gábor Judit: *Komatál*. *Ethnographia*, 1963, LXXIV, 230-260.
- Lórántfy János: *Vas megyei népszokások*. Székesfehérvár, 2004.
- Lukács László: *Húsvéti korbácsolás*. *Ethnographia*, 1981, XCII, 374-399.
- Lukács László: *A húsvéti komatálküldés emlékei a Mezőföldről. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére*. Szerk. Liszka József. Komárom-Dunaszerdahely, 1993, 131-137.
- Lukács László: *Húsvéti tojásjátékok*. Tárgyak, életformák, népszokások. Tematikus néprajzi tanulmányok. Székesfehérvár, 2013, 389-401.
- Mészöly Győző: *Visszhang Korponay Aranka húsvéti cikkére*. *Székesfehérvár és Vidéke*, 1913, XLI, 69 (április 12.), 6.
- Nádasdy Borbála: *Zagolni szabad?* Budapest, 2008.
- Pesti János-Máté Gábor: *Völgyégi tájszótár*. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége. Pécs, 2018.
- Reinsberg-Düringsfed, Otto: *Das festliche Jahr in Sitten, Gebräuchen, Aberglauben und Festen der germanischen Völker*. Leipzig, 1898.
- Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Budapest, 1925.
- Szigethy Gábor (vál., szerk.): *Magyar Húsvét*. Budapest, 213.
- Szöcs Lajos: *Húsvéti locsolkodó szokások és locsolóversek a Firtos vidékén*. Kiskunfélegyháza, 1994.
- Trencsény Lajos: *Szobi húsvéti népmulatság*. *Ethnographia*, 1892, III, 128.

Hiszem, hogy a világ szakrális

Interjú Kő Boldizsár szobrásszal az abai stációk ügyében

Csak a szemfüles olvasó értesült arról, hogy 2020 augusztusában leszerelték helyükről az abai stációkat.¹ A 2006-ban felállított kálváriát 2019-ben restaurálták, s ez alatt az idő alatt sokak kedvelt helyévé vált a szobrokkal díszített stációkert. Az alkotást a 2019 őszétől hivatalban levő városi vezetőség szereltette le – műemlékekhez méltatlan, a szobrokat károsító módon, elfűrészelve azok tartóoszlopait. Azóta egy raktárban várják, hogy eldőljön sorsuk: az önkormányzat felajánlotta a szobrásznak, hogy vásárolja vissza az alkotást, eredeti árának többszöröséért, felszámolva a járdaépítés, a világítás, a tóépítés és a növényültetés költségeit is.

A szobrász – aki illusztrátor, zenész és bábkészítő –, Kő Boldizsár (1969) a Magyar Képzőművészeti Főiskolán végzett képgrafika–vizuális nevelés tanári szakot. Könyvillusztrációi és bábszínházi díszlettervei mellett sokan jellegzetes mese játszótereiről, játszóparkjairól ismerik, amelyek mára egy tucatnyi helyszínen élvezhetők, a teljesség igénye nélkül: Kispesten (1999), a Millenáris Parkban (2000), Kelenföldön (2001), Farkasréten (2003), Kelenvölgyben (2004), Zsámbékon (2005), Villányban (2007), a budapesti Feneketlen tónál (2008), Hódmezővásárhelyen (2009), Pécsen (2009), Visegrádon (2010), Szigligeten (2011), Nagycenken (2011) – igen, Magyarország legismertebb játszóterei hozzá kötődnek (de már a katalán Montblanc is büszkélkedhet művével), s ugyanez a stílus és szemlélet jelenik meg számunkra már ismerős „hangként” az abai stációkon is.

A számos díjat elnyert művész őszintén ír életéről, a művészetének gyökereiről (és halálról, vallásról, politikáról, alkoholizmusról) *Belső tárlat* (Pomáz, 2015, Kráter Kiadó) című könyvében. Ő maga így vall művészetéről: „Édesapám azt mondta, amikor látja, hogy én hogyan gondolkozom térben, tipikusan egy grafikus térszemléletét tapasztalja. Vagyis kitüremkedéseket készítek a térbeli síkokra. Ezek inkább olyanok, mintha háromdimenziós domborművek volnának, az akadémista szobrászati irányhoz, a pontos anatómiához nem sok közük van. Inkább egy kicsit illuzionista dolog ez, hogy az orról el lehessen hinni,

1 2020-ban nem egyetlen szobor eltávolítási ügyről értesülhetett a nagyközönség. Szmrecsányi Boldizsár Csillagnézó című alkotása a szobrász műhelyébe visszakérülve várja új helyét.

hogy az, még ha nem is úgy néz ki. Papíron megtervezem, pontosan lerajzolom, és aztán már úgy követem, mint egy szabásmintát. Leginkább a leporellóhoz lehet hasonlítani, a háromdimenziós könyvekhez kihajtogatott formában. Kicsit ilyen az én képi gondolkodásom is." Most, öt évvel a könyv megjelenése után, az abai stációk meghurcoltatása kapcsán kérdeztük a művészt.

ISO M. EMESE: *Milyen megélni egy szobor elbontását?*

KŐ BOLDIZSÁR: Nagyon megrendítő és nagyon fájó volt ezt az egészet végigélni. Megtetézve azzal, hogy a szüleimet is ezzel egy időben veszítettem el. Olyan volt, mintha a közös történetük volna. Ehhez hozzátartozik az az érdekesség a stációk kapcsán, hogy 2006-ban, amikor készítettem, akkor a szüleimet is belefarahtam a jelenetekbe. Így készítettem el, ilyen személyes jelleggel, eddigi életem egyetlen stációját. A szoborcsoportot egy éven keresztül, végig nagyon elmélyülve és imádkozva faragtam. Egyébként református vagyok, így bele kellett helyezkednem ebbe a világba, nekem ez nem volt ismerős. Viszont megtanultam, hogy csodálatos világ, és nagyon nagy alázattal álltam a feladathoz.

- *Miért kerülhetett sor a stációk elbontására?*

- Tudtam róla, hogy a mostani polgármester már sokkal korábban is a terület elé vitte az ügyet, hogy szerinte közszeméremsertő ez az alkotás, ő a gyerekeket nem vinné a közelébe. Mindezt arra alapozta, hogy én az utolsó fülkében, ahol Krisztus testét a sírba helyezik, ott nem barlangszájat, hanem mandorlát ábrázoltam, amely keresztény szimbólumot ő nem ismerte, másra gondolt... A négy evangélistát is ábrázoltam a mandorla körül, s a kompozícióval tulajdonképpen azt szerettem volna hangsúlyozni, hogy Krisztus halálával a történet nem ért véget. A klasszikus stációk mellett általában ott szokott lenni, ott áll mellette a templom a hívekkel, gyülekezettel, amelyek mutatják, hogy ez a történet tovább él [„Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai.” (1Kor 12,27) - A szerk.], míg itt egy piac áll mellette.

- *Milyen szándékkal, milyen körülmények között készültek el az abai stációk?*

- Igazából nem egyházi megrendelésre, hanem az önkormányzat felkérésére készült. Az arra járó emberek számára, a stációkért részeként, amivel elsősorban II. János Pál pápára és az ő gondolataira akarta a régi polgármester felhívni a figyelmet.

- *Hogy értesült a bontásról?*

- Az egészet úgy bontották le, hogy én nem tudtam róla, én éppen a Fehérlófia játszóteret készítettem az erdőben, Zemplénben. Füzér vára mellett dolgoztunk a csapatommal, és facebookon (!) láttam a híreket, hogy - gyakorlatilag - többől levágták a fa létrákat, amik be voltak a földbe ásva, pedig a bontáshoz nem kellett volna kivágni őket, elég lett volna kiásni - de engem nem kerestek, nem kérdeztek meg, hanem önhatalmúlag, tulajdonjogi helyzetre hivatkozva bontották el őket, miszerint három ember magántulajdonában áll ez a (köz)terület. Ami már önmagában is elég érdekes helyzet, hiszen egy járdáról beszélünk, ami az úttest mellett megy - hogy lehet magánember kezében, nem értem.

Tudtommal a tulajdonosokat sem értesítették a bontásról, akik közül háromból ketten kifejezetten sajnálták a történeteket. Mindenesetre a polgármester lebontatta (szerintem bízva a járványügyi helyzetben, hogy *most* lehet ilyeneket véghezvinni), majd az ottaniak küldtek képeket, és tájékoztattak szomorúan az áldatlan helyzetről.

- *Hogyan reagált a kialakult körülményekre?*

- Én jóhiszeműen próbáltam a polgármesterhez közeledni. Ő először biztosított arról, hogy valóban a tulajdonjogi helyzet rendezése miatt bontották le jogsértő módon a stációkat, de tervezik, hogy új helyen ismét felállítják a kálváriát. Mindehhez egyébként az alkotó beleegyezése szükséges. Ráadásul felszentelt stációról beszélünk! Spányi Antal megyés püspök szentelte fel, akinek máig a honlapján láthatók ezek az alkotások, tehát ő büszke volt erre.² Az egyeztetés ellenére másnap a polgármester facebook-bejegyzésében megjegyezte, hogy Károly atyával arra jutottak, inkább új stációkat rendelnek egyházi katalógusból. (Egyéb hírekből arról lehet értesülni, hogy az önkormányzat kikérte a katolikus pap véleményét a kálvária ügyében, azzal is megkeresve őket, hogy tudnak-e az egyház tulajdonában álló területet biztosítani az újrafelállításhoz, s erre mondott nemet a helyi gyülekezet. - A szerk.).

- *Hogyan illeszkednek eddigi munkásságába az abai stációk, hiszen az egyetlen ilyen jellegű alkotás eddigi életművében.*

- Minden húsvétkor családommal, illetve képzőművész barátainkkal lementünk Abára, és ott ünnepeltük a húsvétot. Végigjártuk az összes állomást, zenével kísérve a menetet, s minden alkalommal hívtuk az abaiakat is, a régi polgármester többször el is jött, a katolikus pap viszont nem tartott velünk. Mindenesetre nagy fájdalommal vettem tudomásul a bontás hírét, mert pont a régi polgármester hívta föl rá a figyelmemet, hogy ez tulajdonképpen a kálvária kálváriája, mert ahogy Krisztust feláldozta a nép, úgy az én kálváriám története is az áldozathozatalról mesél.

- *Egy szobrásznak mindig együtt kell gondolkoznia a megrendelővel, figyelembe vennie a helyszínt, ami jelen esetben ugyancsak izgalmas, szimbolikus választás eredménye. Mi volt a megrendelő kérése és a kész mű fogadtatása a felállítás idején?*

- Az egész úgy jött létre, hogy a helyszínen, a járda mellett álló százéves hársfákat az elektromos művek megcsonkította, így, mielőtt egytől egyig elpusztulnak, azok törzsébe kellett volna a stációkat belefარagni. A munkálatok megkezdésével párhuzamosan kiderült, hogy a fák új életre keltek, kizöldültek, és ennek öröme nem bántottuk őket. A fülkéket melléjük állítottuk, mintegy emlékezve erre a csodára, ami ott és velük történt.

- *Hogyan látja a stációk jövőjét?*

- Jelenleg egy traktorhangárban a falnak támasztva porosodnak, és várják a feltámadást, ha mondhatom így. Az a szép örömhír, hogy valóban egy ilyen pusztító barbárság sokszor az isteni terv része is lehet, s én most így tekintek

2 <https://www.szfvar.katolikus.hu/keresztut-megaldasa-es-bermalas-aban-beszamolo-20070421>

erre a polgármesterre, mint aki az isteni terv részeként – maga se tudta, de – így cselekedett. Jelenleg úgy áll a helyzet, hogy esetleg az én választott szülőfalumba, Balatonkenesére kerülnek. Nagy a figyelem a település részéről, de Hollókő, Nagymaros és még sok más település érdeklődött, nem is tudom most felsorolni őket. Nagyon sok követője van a történetnek. Igazából ennek köszönhető, hogy sokkal több ember ismert meg, mint ahány eddig valaha is látta a munkáimat vagy hallott róla. Kiáradt a dolog, ez olyan, mint amikor egy virágból szét-szóródnak a magocskák.

– *Átadja az önkormányzat a kálváriát?*

– Próbálok higgadtan állni az ügyhöz, és próbálok velük levelezni. Az önkormányzatnál nem találják a szerződést, így nem tudják, hogy mennyibe került számukra a szoborcsoport – a valóságban 4,5 millió forint volt. Van valami halvány nyilvántartásuk arról, hogy 17 millió forintba került, és ennyiért próbálják meg árulni, ennyiért ajánlották fel nekem is visszavásárlásra, ami nonszensz: jogsértő módon lebontottak egy műalkotást, és most megpróbálják kiárusítani. Ráadásul a szakszerűtlen bontás révén értékcsökkenést is szenvedett.

– *Hogy lehet egy ilyen ajánlatra reagálni?*

– Én belenyugszom abba, hogy ez a fajta magatartás ne kapjon büntetést – bár ha ez elharapózik, és mintává válik, hogy elbontsanak (és eladjanak) közterületi szobrokat, mert nem ért vele egyet az adott önkormányzat (az önkormányzat, nem a közösség!), az jogsértő világot teremt. Én nem bosszúra szomjazom, azt szeretném, hogy ne történhessen ez meg más művész kollégámmal. Nekem az volna most a vágyam, hogy vegyék el ettől az önkormányzattól a szobrokat, és ne kapjon semmilyen kártérítést ezért az alkotásért, nehogy precedenst teremtsen szobrok elszállítására. Másrészt az új, a befogadó önkormányzat további költségeket is vállal a felállítás érdekében, hiszen egyrészt nem oda készült eredetileg az alkotás, másrészt megrongálták, így javítások is szükségesek. A pénzkövetelés pedig szerintem jogsértő helyzet, ezzel nem értek egyet: értem, hogy nekik pénzükből került, de nekem megvan a szerződés, én 4,5 millió forint plusz áfáért dolgoztam egy éven keresztül a stációkon és a helyszínen való felállításán, ennek ennyi volt az eredeti ára.

– *Hogy jött ki nekik a közel négyszeres ár?*

– Beleszámították, hogy díszjárdát építettek, díszkivilágítást készítettek, növényzetet telepítettek, tavat létesítettek, ami körül II. János Pál pápa gondolatai voltak feltüntetve faragott fatáblákon, tehát nagy beruházás volt valóban, de ennek egy töredéke volt az én alkotásom és a rá kiadott összeg. A legutóbbi levelükben már azt kérték, hogy a szerződésemet küldjem el nekik, hogy lássák a költséget. Ők arra hivatkoznak, hogy a műalkotások értéke az idővel folyamatosan nő – de akkor miért bontották le, és miért nem állították újra fel? Tizenhárom éve meglevő műalkotásról beszélünk, amely egy park részeként született. Ráadásul a szerzői jog szerint, ha bizonyos helyszínre készül egy alkotás, direkt oda komponálva, megrendelésre, és az öt évnél tovább fennáll,

akkor már az én engedélyemre is szükség van a szoborral kapcsolatos bármilyen eljáráshoz. Sajnos általános jelenség, hogy a szerzői jogot nem sikerül betartatni.

(A szerzői jogok a szerző életében és halálától számított hetven éven át részesülnek védelemben. Az áthelyezéssel/elbontással a szerző kiállítási joga sérülhet abban az esetben, ha a felhasználási szerződés egy konkrétan meghatározott helyre vonatkozik, illetve a szerző személyhez fűződő jogát sérti művének mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása vagy a mű más olyan megváltoztatása, vagy a művel kapcsolatos más olyan visszaélés, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes. – A szerk.)

– *A szobrok magántelken álltak, így különös, ahogy találkozik a történetben az önkormányzati igény, a katolikus fél meglátása és a magánérdek – miközben a közvélemény, a közösség mintha kimaradt volna a szobrokkal kapcsolatos megkésett (lebontás utáni) vitából, miközben a közösség számára szimbolikus értékű helyszínről van szó, amely akár a lakók identitásának kifejező eszköze is lehetett volna...*

– A helyszín közelében épült fel egy fantasztikus gimnázium és művészeti iskola (az iskolabezárások idején), a régi polgármester Szent István-szobrot is állíttatott, zászló készült, amely célja a helyi identitás erősítése is volt, de talán azzal, hogy a világ elkezdett felfigyelni Abára, akkor már nem volt hiábavaló semmi, s nem folytatódik a település deszakralizálódása, hiszen így egy teljes közösség gondolkodását, önkifejezését lehet szétverni. A választások előtt, 2019-ben kért minket az akkori vezetőség, hogy újítsuk fel a stációkat, alig több mint egy éve...

– *Milyen lesz az idei húsvét?*

– Most speciális a helyzet a karantén miatt. Idén biztos, hogy lemegyünk Balatonkenesére, ahol édesanyám élt, s az ottani polgármesterrel vannak most óriási terveink. Lehet, hogy létrehozunk egy családi udvart, illetve a Mese Terek Műhely lehet, hogy leköltözik. Az az üzenete Istennek számomra, hogy mindig az elmúlásban, vagy amikor úgy tűnik, hogy valami összeomlik, elpusztul, akkor abban a halomban új reménységek nőnek ki.

– *Hogyan illeszkedik eddigi munkásságába? Mennyire jellemzőek a keresztény vonatkozású alkotások az életművére?*

– Eddig ez az egyetlen stációm, de épp a botrány kapcsán megkeresett egy település a Felvidékről, hogy ők újat rendelnének tőlem. Nem a mostanit akarják megvásárolni, hanem szeretnék, ha kifejezetten a számukra terveznék egyet. Így végeredményben sokat köszönhetek ennek a polgármesternek, aki rosszat cselekedett velem.

– *Hogyan közeledett reformátusként a témához? Mi volt a művészi szándék/konceptió? Művészettörténészként kifejezetten izgalmasnak találom, hogy eltért a megszokott ikonográfiai típustól, sajátos – de érthető – megoldásokat látok az egyes stációkon: miért pont ezeket választotta?*

– Sokat olvastam a keresztutakról, s az, hogy a Szentföldre való elzarándokolás lehetősége elzáródik a hívő elől, ami helyett a stációk bejárása elérhető

lelki élmény, az szerintem nagyon szép. Van egy nagyon komoly katolikus barátom, aki tapasztalt, hívő katolikus, ő nagyon sokat segített nekem, Liszt Ferenc *Via crucis* című passióját hallgattam sokat, ami pontról pontra végigmegegy a tizennégy állomáson, illetve Barsi Balázs atya, ferences szerzetes magyarázatai segítették (*Húsvéti stációk. Találkozások a Feltámadottal; illetve Xantus Géza: Új Ember. Bp., 2000*). Számos tervet készítettem, amelyeket megmutattam az akkori polgármester úrnak, aki egyébként szintén református – mégis az ő gondolata volt, hogy Abának szüksége van egy keresztútra, egy szakrális helyszínre. Abának nincs dombja, ezért is készültek hétfokú létrák a fülkékhez, hogy szimbolikusan éreztesse, a földtől el kell emelkedni az égi felé, hogy jobban átéljük Krisztus szenvedését. Kell bizonyos lelki emelkedettség, hogy megértsük, hogyan járulhatott hozzá a halála ahhoz, hogy mi üdvözüljünk. A mű készítése közben kétségtelen, hogy én magam is mélyen átéltem a történetet, ahogy haladtam a faragással, egyre inkább elkeseredtem. Fülkéről fülkére haladtam, minden hónapban elkészítettem egyet. Nem használtam föl hozzá semmilyen csavart vagy fémes kapcsolódást, mert fontosnak tartottam, hogy mindegyik fülke hétféle fából készüljön el, így mindet csapoltam, csak az üveg jelenik meg plusz anyagként. A készítés folyamata során pedig átéltem magam is, hogy *valakit* kivégzésre visznek. Próbáltam minden egyes stációt egyedi karakterű állomásként elkészíteni, és beletettem olyan motívumokat, amelyek szokatlanok: belekomponáltam egy anyabárányt, amely a kisbárányt szoptatja, egy csacsit, amely el van szomorodva, mert az ő hátán vonult be Krisztus Jeruzsálembé mint dicső király, most pedig a kivégzését kell látnia. Ezeket a plusz elemeket azért alkalmaztam, hogy az arra járó gyerekek, gyerekes családok, ha látják, érzelmileg tudjanak azonosulni, kötődni a jelenetekhez. Igyekeztem mélyen oldani, az én szemléletemhez egyébként is hozzátartozik a játékoság, amit nyilván itt is beletettem. Krisztust mindig diófából faragtam. Édesapámtól kaptam egy nagyon régi diófaanyagot, ami csodálatosan kiszáradt, jó anyag. Használtam a stációkhoz tölgyet, cseresznyét, szilvát. Amikor Krisztust keresztre feszítik, akkor inkább mosolyog, mert azt akartam hangsúlyozni, hogy ez a küldetésének egy fontos pillanata, győzedelmeskedik a halál felett. S ahogy a kezei fel vannak feszítve, gondoltam egyet, és kivágtam mögüle a keresztet, így tulajdonképpen majdhogynem áldást oszt, így egy másik ábrázolás típusú és tartalmat is megidéz. A sebek természetesen ott vannak, jelezve, hogy meghalt, de tőle ered a kegyelem. A stációkat lehet, hogy nem így készítették, ezt belátom, de 21. században élő művészként – aki komolyan is gondolja ezt, beleéli magát a mélységeibe – nem követtem el hibát. Ebben pedig megerősítettek a visszajelzések is. Édesapám a középkori emberre és művészetre is jellemző átéltséget tanította nekem.

– *Megjelenik a vallásossága más munkáin is?*

– Szinte alig van olyan játszóterem, ahol a személyes hitvallásom ne jelenne meg. Azt gondolom, hogy a játszótér is csak egy műfaj, ami olyan, mint egy gyerekvers: meg lehet tölteni nevelői céllal is, s nem válik senki hátrányává.

Sokszor írom ki munkáimon, hogy „hit, remény, szeretet”, s ha ezt elolvashatja bárki, talán elgondolkodik rajta, hogy milyen szép kapcsolatban állnak egymással ezek a dolgok. S felismeri, milyen nagy segítség, ha ilyenekre gondolva élheti az ember az életét. A visegrádi játszótérre – úgy, hogy a költségvetésnek nem is volt része – készítettem egy kis Mária-kápolnát, mert nekem ez fontos volt. Hiszem, hogy a világ szakrális, sokkal szakrálisabb, mint ahogy a kapitalizmus ezt próbálja velünk elhitetni. S ha a szakralitás átjárja, főleg egy kisebb közösségben, az óriási erőt képviselhet. Bízom benne, hogy ezt segítheti a közteri szobrászat, a közösségi terek és ünnepek. S azt is remélem, hogy amit Abának adott a régi vezetőség, az nem vész el, és valami hasonló indul el Balatonkenesén is.

Végezetül idézzük fel Spányi Antal megyés püspök szavait, aki a stációk megszentelésekor a következőket mondta: „Imádkozva kérjük most, hogy miként az emberi életet az Isten áldása teszi tartalmassá és széppé, Isten áldása óvja és védje ezt az alkotást, és értesse meg minden emberrel, az abaiakkal és az ide látogatókkal ennek a helynek az üzeneteit és életet jobbító szándékát” – ma sem kérhetünk kevesebbet, s bízunk abban, hogy a kálvária életének méltó állomása következik.

Isó M. Emese

Bíró József

Nincs visszaút

csupáncsak

...

:

szétpereg

:

hajdanán

:

egyszerű gránátkősor

:

anyám

nyakán

...

:

immáron

-----

elvéthetetlen

bármely' – *fájdalom*

...

BÍRÓ JÓZSEF (1951) költő, író, performer. Legutóbbi kötete: *TIZENKETTŐ (+1)* (Napkút, 2020).

Ajándék varázsütésre

eztán
:
...
:
napra nap
:
láthatom
:
éltető
boldogság
:
keresés
nélkül
:
...
:
megmutatkozik
-----
elvéthetetlen
bármely' - *álom*
...

Istentől karnyújtásnyira

itáliai nyár

:

...

szenteltvíz

:

ima

:

gyertyagyújtás

:

hála mindenért

:

...

:

hiszem

-----

elvéthetetlen

bármely' – *menedék*

...

A színi élet (m) dzsi pi-esze

I. „Luzsnyánszky Róbert”

A 90 éve született Sík Ferenc emlékére

„AKASZD FEL!...” – még köszönni se volt időm a hökkenetes szólításra, amikor beléptem a *Népszabadság* kulturális rovatának titkárságára. Az ajtóval szemközti ablaknál a fotelben terpeszkedő sötétszemüveges úr látván zavart némaságot, vigyorodva folytatta: „A kabátodat, ne magadat!” Többen ismeretlenek ácsorogtak, beszélgettek, de csak őt ismertem fel: Molnár Gál Péter!

(Egyszeri emlék villant elő. 1968, tavaszutóján Kaposváron, a Kapos szálló halljában a Dunántúli Színházak találkozóján a rendelt szállására gyülekezett a népség; magam pénztelen rajongóként, ötforintos turistaszállásra várva, a portás leültetett. Majd ha elintézi a hivatalosokat, megnézni, tud-e ágygal szolgálni. Spektákulum nézőjeként ámultam a híresek; a szakma felvonulását kívülről, alkalmi zsöllyéből figyeltem elvtársakkal és a lapok ítézseregével. Erős pillanatként rögzült, amikor a magas, szemüveges úr egy hölgy társaságában a pulthoz lépett, és nyakát meresztve, száját csücsörítő finomkodással szólította a hotel kulcsárját: „Népszabadság: Molnár Gál Péter és Vonyecz Mária.” A portás naplójába pillantott, s hogy a vaccsoló vendég nevét nem találta, tapintatosan ismételni kérte az urat. Aki újólag nyaktornászva, kitarzott artikulációval ismételt: „Moolnár Gál Péter és Voonyecz Máávia.” A hotel őre bólintott, a kulcsért nyúlt, s a pár a lifthez vonult. A hölgy: Ronyecz Mária egy esztendeje a Nemzeti Színház tagja.)

1970. OKTÓBER 2-án, pénteken délre szólított a távirat, miszerint Pándi Pál, a *Népszabadság* kulturális rovatának vezetője találkozóra invitál. Talány és szorongás kísért, fel a Blaha téri agykombinát azt se tudom hányadik emeletének titkárságára, ahová alantról irányítottak. Néhány nappal előtte érkeztem a fővárosba, ahol jó, ha tucatnyi személyt ismertem és ismert engem, hogyhogy a *Népszabadság* már értesült albérleti helyemről? Az akasztási szívesség után leültettek, várjak, mert Pándi még tárgyalt. Alkalmi páholyban: mintha ott se lettem volna, a szerkesztők Czine Mihályról elméskedtek: átellenben, a Rákóczi úti Fényes Adolf teremben Diószegi Balázs tárlatát Czine ittasan nyitotta meg – így a kedély alapotívuma, ezt variálták. Az alig egy órája történekről ugyan

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

honnan értesültek? – tűnődtem, s a pesti elvtársak hétköznapiságán ámultam: milyen otthoniasan listázzák mások, a nem tetszők perceit!

(Azidótt feszült napokat élt a honi bolsevik élcsapat, mert a novemberi X. kongresszusra készültek, s úgy hírlett, Kádár elvtárs holnapja megroppan. Brezsnyev el se jön, jelezvén: „Janosom Kadarom” főtítkársága bizonytalan. Jelének mutatkozott, hogy Kádárt nem a mozgalmi család, Angyalföld, hanem Csepel jelölte küldöttnek. Csepeli beszédének átírata pedig négy napot késett, mert Pullai Árpád utólag újraírta. Minden rezdülés tehát politikai jelnek mutatkozott a hadak útján; még tán az is hogy névtelen senki magamat munkára szervezik? Mert fél évre Csepelre szólított az újságírói ösztöndíj. Kártyázott Aczél-klubja, örök ellenfélnek tekintették Czine Mihályt, akinek tárlatnyitóját Pándi három hétre rá [X. 24-én], a zárást követően közölte.)

Rezzenetlen hallgattam a belterjes derút. Ám...

VÁRATLAN FORDULAT elnémította a csevelty: kirobbant a szoba egyik oldalsó ajtaja – mint később értesültem: E. Fehér Pál –, s hevülten szólította ácsorgó, lézengő társait: a vasárnapi melléklet anyagait indítsák nyomdába! Mire egyikőjük ünnepélyesen körbetekintett, és közölte: romlatlan műveket közlünk! Szürreális jelenet következett: kinyitotta a hűtőszekrény ajtaját, ahonnan kiemelt egy pakk kéziratot. És társai karéjában vigyorogva lapozni kezdte az anyagot. Dermedten néztem a cinikus szcénát, idegen voltom sem zavarta őket. Ha tekintetem a velük-derülést jelzi, hihettem volna, nekem, az idegennek játszszák a színházat, de nem: a közönyös észrevétlenülben ücsörögtem. Ötven év múltán a fridzsideri leleteket böngészem az *Arcanumban*. Amit akkor nyomdába indítottak: Illyés Gyula írása Váci Mihályról, Moldova György a komlói hitélet-ről tudósított, Agárdi Péter Pázmány Pétert idézte, Hajnal Anna verse mellett Benjámin László az obsitba küldött forradalmárról kesergett. Gyurkó Lászlóval is ünnepelték Major Tamás *Luzitán szörny* című előadását (A szörny csodája). Aztán: Z. Nagy Lajos klapanciája Szentgyörgyi Albertnek ajánlva... – szocialista-népfrontos elegy. Kovászát pedig bizonyára nem a mélyhűtőből, hanem majd lapzárta után gépéből húzta ki E. Fehér a szocialista kultúra világméretes látomásáról (XI. 4.). Még tanakodtak a kéziratok fölött, amikor Pándi szólított; bementem, röpké találkozónk lényege: kritikákat kért. S már mondta is: a Pesti, a szolnoki Szigligeti Színház és Madách Stúdió bemutatóiról 1,5-2 flekkes anyagokat igényel. Tudósításokat inkább, amiről illetett hírt adni, vélhetően Molnár Gálnak már strapás és érdektelen színi estének ígérkeztek. Hamarost elköszön-tem, kabátomat leakasztottam, és távoztam. Lefelé ballagva az elvi magosból, s majd a körúton bandukolva Pándi sejtetése ködlött előttem: próbairatokat kérnek, s ha kedvükre dolgozom, még gyakornoknak invitálnak. Borzadály ütött belém:

Közéjük?!

De hogyan jutottam eszükbe?

(Netán Pándi olvasta volna az Alföldben közölt szerény beszámolóimat Illyés és Németh László-bemutatókról, avagy a Csokonai Színházról és Horváth Árpádról írott dolgozataimat? Debreceni illetékessége okán meglehet, Pándi az ifjak táborába [Koltai

Tamás, Hajdu Ráfis Gábor, Alexa Károly] reménylett gyűjteni? Utóbbi cáfolta egy közeli esemény. Április 17-én a debreceni egyetemi kollégium diáksága beszélgetésre invitálta Pándit, aki faxon előre kérte a kérdéseket, ám a találkozás mégse a remélt rend szerint alakult. Mert a házigazda, Pálffy G. István indításként emlékeztetett, szomorú napot élünk: Váci Mihály és Veres Péter elhunyt. Búcsúztatók hangozzanak el; előbb Cs. Nagy Ibolya poétikus írását olvasta fel Váci Mihályról, majd idézve Gulyás Pál versét a Naplóban megjelent Veres Péter-nekrológom következett. Mire Pándi így indított: „Én a Kardosok Debrecenébe jöttem...” – azonmód nyilvánvalóvá lett: leszázalékolta búcsúztatómat. Vele az Ady Társaság több évtizedes vitájának gyűjtőzinórját lobbantotta, vagyis a „népi–urbánus” viszályt. Éles jónapot: ezek szerint Gulyás Pál és Veres Péter Debrecenét képoiseljük. Pándi nem feledett, véltem, s most próbatétel elé állítja debreceniségemet? Avagy ínség mutatkozik színházi ítésekben, ha rám fanyalodott?... Molnár Gálnak orcám tán rémlett, s ezért is ő szólított belépésemet észlelve. 1967 júniusában a debreceni filmklubban, egykor Mensáros és Latinovits játszóhelyén [az „Ady”-ban] az országos színi találkozóhoz kapcsolva a hazai drámáról rendeztek „szakmai” eszmecserét, ahova hívatlanul beültem. Jó időn át hallgattam él-nevesek fecsegését, főképp az új magyar művekről mondták a semmit. Szót kértem ismeretlenül, néhány tényrt említettem a mulasztások dolgában. S egy kérdéssel zártam: a Nemzeti Színház miért a Fáklyalángot újítja fel, amikor a Kegyenc ősbemutatóját Párizsban jegyezték 1965 novemberében, de magyar színpadon még azóta sem láthattuk?! És a Különcöt sem. Valami hasaló-válasszal, talán Both Béla, a Nemzeti igazgatója elintézt. Néhány nap múltán ebédnél anyám kérdezi: mit mondtál azon a színházi beszélgetésen? Mert Demeter Lajos, a Filharmónia debreceni vezetője megállította az utcán, mondván: fia szólására nagy volt a horkanás! Alighanem Molnár Gál emlékezett az elvi-matinéra, és orcámra, tán vigyorgta is a szcénát, miszerint az eszmecsere végkiárúsítása bevégeztetett. Vélhető, már hatvannyolcas ébredésben, esztendő múlva a debrecenire is utalva összegezte hasonló gyülekezések hiábavalóságát: „Leginkább udvarias közhelyek hangzanak el ilyenkor, gondolattalan vesszőparipák kocognak, a torokpróba felszólalások nem vezetnek sehova.” [Népszabadság, 1968. IV. 30.]

CIKK-RÖPPENTYŰIMET a Hírlapkiadó portáján leadtam, megjelentek, majd jött egy titkársági üzenet: újabb feladatok dolgában keressem E. Fehér Pált! Megbeszélrt időre érkeztem, az akasztatás most elmaradt, a vasárnapi mellékletet sem szerkesztették. Néhány percig időztem Pándi helyettesénél, aki főnöke nevében is közölte: elégedettek írásaimmal, s már rendelte az újabbakat. Felbátorodva én is kértem: Tatabányán amatőr színi fesztivált rendeznek, s írnrk róla. Azon a pesti ősön kevésbé a nagyszínházak hevítettek, sokkal inkább az amatőr csoportok. Amelyek komoly, igényes munkával közügyi feszültségek gerjedelmében új gondolatokkal és stílusváltozatokkal kísérleteztek. E. Fehér gyanútlanul elfogadta ajánlatomat. Sejtelmem igazolódott: Tatabányán a két legjobb csoportot, a Bucz Hunor rendezte Békaegérharcot (Csokonai) és Halász Péter együttesének Mindenki csak ül meg áll és nem csinál semmit című előadását nem engedték a döntőbe. A kongresszusi ájer is áthatotta még az amatőrös eseményeket is. A fiatal együttesek élesen és játékos iróniával a jelen feszültségeit,

országos légkörét jelenítették meg a színpadon. A cikket közölték. A verseny alakulását nem tudattam, de a két társulatra mint minőségi-alkotó példára hívatkoztam. A továbbiakról már távolról és töredékesen értesültem.

(Ha két debreceni találkozik...: Bata Imre, aki Bucz Hunort debreceni egyetemistaként is már becsülte, együttesének híve, cikkem megjelenésének délelőttjén villamoson találkozott valami sötét családi ügy okán Debrecenből emigrált Bőgel Józseffel. Aki évtizedeken át éber színistrapásként a minisztérium küldöttéként működött, ajkán szokott fénylő nyálcsorgással szidta Batának a harmadik debrecenit, vagyis tévelygő írásomat. Mire szóváltásukat Bata összegezvén hatalmas pofont lekevert Bőgelnek. A villamos pedig tovább zötyögött. Békaegérharc? ...! És ha nem előbb, a csattanó svungja Bőgelt a Népszabadságig röpihette, hogy a műkedvelés kondícióját szocialista-realista dimenzióba terelje. Nyoma nincs a belügyi levéltárban, de gyanítható az elvtársi és az éberségi szakosztály is működhetett; vagy az aczéli magosból telefonozhattak Pándiéknek, mert a spiclitagozat is pirosra állíthatta a szemafort. Iratok igazolják: ezidőt Buczot és Halászt a belügy már a látókörébe vonta. Bár az is valószínűsíthető, hogy Molnár Gál örök jólétesültként vigyorosan jelezte Pándiéknek az amatőr-találkozó eredményét és cikkem kontráját.)

Ám az én sorsom égi megváltása is ezekben decemberi napokban következett. 1970. december 16-án este Bucz Hunor próbáját néztem, a Csepeli Munkásotthonban Zrínyi-előadásukkal gyötrődtek; *Befed ez a kék* címmel a fiatalok néhez versek, óidők veretes magyar nyelvét, ritmusát kemény elmélyültséggel ízelették. Sokadik ismétlést unva, valami elevenséget keresve, hátranéztem, s dermedt ámulat csapott belém: egy elegáns, hosszú hajú, szőke, csoda-sugárzóan szép leányka rezzenetlenül figyelte a színi eseményeket. Meredtem rá, de akárhogy is bűvöltem, tekintete nem ernyed felém. Próba után megszólítottam; először jár itt, mondta, érdeklődőként köszönt be a társasághoz. A buszmegállóig kísértem, közben nevemet, társulati illetékességemet kérdezte, mire közölte: cikkeimért ő számfejt a *Népszabadság* utalásait. Merthogy elvtársi családja híján, 19 pontja se volt elég a magyar-francia szakra, egy ismerőse a Hírlapkiadó Vállalat pénzügyi osztályára segítette, s remélte, újra és sikerrel próbálkozhat. Nyugtattam, velem már aligha bajmóldik a jövőben; a *Népszabadság*ból eltűnök hirtelen... Jól gondoltam: a rendelt anyagok sorában Simon Zsuzsa harsány cigányrevüjéről jámbor méltatásom még megjelent, de a Vidám Színpad Alfonzóval spékelt, izlésficamos gyermekkabaréjáról írott cikkem a *Népszabadság* hűtőjébe fagyott. Ezzel bevezgettnek tekintetem légyottomat az MSZMP lapjával. Tanonc-pestiségem első próbatételén ép lélekkel túljutottam.

(Örökös megváltásként pedig égi és földi gyarapodás: Magda immár félszázada szívbéli szeretetben és hűséggel, gazdasági ügyeink felelőseként is viseli páros összetartozásunk gondjait. Ami pedig Magda egyetemi polgárságát illeti: Czine Mihály a felvételi bizottság tagjaként óvta, nehogy újra jelentkezzen, mert magas pontszáma továbbra is érvényes. Szavát igazolva cselekedett is: Magda 1971 őszén elkezdhette tanulmányait. S a következő szeptemberben majd Mihály hívására utaztunk Farkaslakára Tamási Áron emlékművének avatására [1972. szeptember]. Kereken sorsos az élete: tanügyi évtized,

a strasbourgi és a párizsi évek sodrásából a Nemzetiben végezve, utóbb Magda a Tamási Kuratórium elnökeként újra Farkaslakára érkezett, hogy szülötte nagy fia végrendeletes ügyeit szolgálja.)

A Népszabadság szerkesztőségében pedig soha többet nem jártam, Pándi Pállal és E. Fehér Pállal nem találkoztam. Molnár Gál Péternek köszöntem, ha láttam, de vele is az akasztási blüett volt az első és utolsó jelenésem. Ami pedig „Luzsnyánszky Róbert”...

A RIVALDAFÉNY ÁRNYÉKÁBAN címmel III/III-as jelentéseinek gyűjteményét illeti (szerkesztő: Fonyódi Péter. *Kapu*, 2004), mint érintett tudatom: bennem semmi felháborodás nem él. Elismerésbe csomagolt kritikája pedig méltányos: az ő látószögében és pártos spicliként igazán szeretettel minősített: „nem mentes bizonyos nacionalista eltúlzásoktól sem”. Árnyalt és tapintatos fogalmazás. „Luzsnyánszky” főnökei a pártlapban az osztályharcot zsidó-népi viszályra váltva, az időben fáradhatatlanul háborúztak, s vezércikkekben narodnyikoztak. Ahogy „Luzsnyánszky” jelentését olvasom, időleges tartója, Csiha László rendőrfőhadnagy ügyemben trehányan adatolta találkáját a „Százraz” fedőnevű T lakás eseményéről. Mert iratának homlokán 1974. március 6-ára jegyezte a randevút, de a jelentésben „Luzsnyánszky” közlése már 1975. március 13-ai dátumozással olvasható. Utóbbi a hiteles, mert a spicliszervezet nevében két küldött 75. június végén volt szíves hozzám látogatni. Oka pedig: kölcsönös baráti szövetséget ajánlottak. Csábakciójukra készülniük kellett, vélem én, kései bölcselőként, ehhez igényelték „Luzsnyánszky” eszét, ám kevésre juthattak. „Luzsnyánszki” ugyanis tájékoztatatlannak mutatkozott felőlem. „Színikritikusnaknak” minősít, holott akkor már a *Magyar Hírlap*nál oszlóban voltam. Alexa Károly rovatvezetőnek, akivel egyetértő cimboraságban némiképp áthangoltuk a belterjesek uralmát, így programos lett a határon túli ügyek képviselője is, az Agárdi Péter vezette pártvizsgálat nyomán távoznia kellett 75 januárjában. Amúgy magyarhírlapos négy évemben jó, ha öt kritikát írtam, azt is Alexa idejében, mert előtte nagybetűztem az MTI telexeit, és kisriportozni jártam az országot. Kritikus voltam nagyzó tévedés. Mondhatom úgyis: MGP hasalt. Jelentését olvasva igazolódik: „Luzsnyánszky” voltaképp semmi értesüléssel nem szolgált rólam, másutt (*Alföld*, *Forrás*, *Tiszatáj*) közölt írásaimat nem ismerte. Így szűk szakmai rajzolata az *Alföld*ből ihletett, 1974 júliusában közölt színházi dolgozatomról fellengzős becsüléssel nyilatkozott. Tények, cáfolatok híján és hivatkozás nélkül jelzőzött, pontosabban: blöffölt. Hónapok múltán cikkem már csak sejlett előtte, így rutinnal imitálta mindentudását. Írásomra is csak azért emlékezhetett, mert jó időn át parazslott a hangulat: ellene Várkonyi Zoltán, a Vig igazgatója és a Főiskola rektora az *ÉS*-ben háborgott, pártos feddés is érkezett az *Alföld*höz: Kerényi Imre ügyészkedett még az őszön. „Luzsnyánszky” megkésve szakvéleményezett; „értékes és pontos megállapításokat” észlelt színi iratomban. Ami szerint: „Jó kezelés és nevelés mellett rendkívül hasznos kritikus egyéniséggé nőheti ki magát.” Ám pedagógiai javaslata nem érdekelte a Csiha-kommandót, amikor 75 júniusa végén kísértetni jöttek. Kevés munícióval

érkeztek; „Luzsnyánszky” nem szolgált semmi zsarolható ténnyel. Csiha éberfőnök irata tudatja feletteseit: a III/III-4-c alosztály „a III/III-4-a alosztály kérésére írtam le vele, aki egyik célszemélyük aktív kapcsolata. A jelentés ellenőrzöttnek mondható, mert tartalmában megegyezik technikai úton szerzett ismeretekkel.” A „Luzsnyánszky”-irat szerint a megbízás egy „kapcsolat” közelítését igényelte, de a júniusi vendégségre társaságomban már kettőre változott. Minthogy otthon telefont nem birtokoltam, a „technikai út” a szerkesztőségi készülék lehallgatása művészi-szakmai fordulatának tekintendő. Ma is tűnődöm: márciusban Csoóri Sándort, avagy Sütő Andrást célozták-e, mert június végén már mindkettejük közeli tudósítását igényelték. Alighanem előbb (március) Csoórirra gondoltak. Sütő aztán következett: 75 áprilisában Harag György Kolozsvárott a *Lócsiszárral* elkezdte Sütő-sorozatát. Elmentem a bemutatóra, majd júniusban átcsempészttem a *Csillag a máglyán* kéziratát, amit a szerző kérésére Szakolczay Lajosnak adtam át *Kortárs*-közlésre. Tehát széles irodalmi nyilvánosság értesülhetett a Kálvin-dráma sorsáról, s hozzá a kortársi társaság és az *ÉS* gárdája között némi szimbiózis is mutatkozott. Valaki illetékes, lapok közeli személy tudósíthatta a szervet. Miszerint erdélyi futárságom bizalmas kapcsolatot tételez Sütő Andrással, így a június végi kísértők őt is a kívánságlistára helyezték. Hiábavalóan. Őszön a fülesszakosztály más orcában, Aczél-közleléből újra feltűnt, de ez már egy másik történet.

DERŰS UNDORRAL olvasom és lapozgatom „Luzsnyánszky” jelentéseit. Az elmúlt másfél évtizedben több százezer iratlap nehézkes, izzadmányos, bikkfaszáraz hivatalos és magán szövege után valósággal üdítő iromány. Amiről azért kitűnik: gyakran lustaságból s rutinból hallomás- és pletykaanyagait fércelgette egybe. Találók például, ahogy a Jancsó Miklós körül alakuló „karrierista klubot” jellemzi. Amely hosszú életűnek bizonyult, mert a közelmúltig kegyük döntött az új alkotásokról, melynek síbolási tétele meghaladta a hétmilliárdot, s 2010 után Andy Vajna úgy elsikálta, hogy a tékozlási hadművelet bíróságra se került. Olykor tájékozatlan Molnár Gál, amit pökhendi fölényvel leplez. Amikor például Haudiquet-et (Philippe) „szorgalmas filmográfusnak”, sértően „a francia Ábel Péternek” jellemzi (1969. III. 13.). Miközben a francia alkotó dél-franciaországi falvak múltjáról, hagyományairól sorozatot forgatott. Molnár Gál jellemzését követően egy évtizeddel pedig a magyar film iránti komoly ismeretét a *Le cinéma hongrois* című kötetben igazolta, amely a Pompidou Központ film-történeti kiállításának kísérő köteteként jelent meg (1979). Éltetője a pletyka, MGP ahhoz férceli bölcsködéseit, mint például Latinovits Zoltánról (1966. május 20-án). Aki „megsértődve visszaadta a szerepet”. Időzített érdeklődés. Mert a Víg-színház közölte a lapokban: a *Filmet forgatunk* május 13-ára hirdetett bemutatóját 18-ára halasztották. Szovjet darab esetében ez politikai kérdés, tán a KGB is tájékozódott?! A Moszkvai Komszomol Színház „hatalmas sikerű darabja” – ahogy majd Molnár Gál moszkvai tudósításában olvasható (*Népszabadság*, 1966. VI. 26.) – ugyan mi az oka a pesti zavarnak? A máskor oly magas igényű kritikus „Luzsnyánszkyként” nem közli: Latinovits egy rossz szovjet darab,

rossz szerepét nem óhajtotta eljátszani. Nyilván a rendező, Horvai István is kínlódott a darabbal, amit a színész megelégelt, és más háborúságokat is összegezve, istenhozzádot mondott a Vígnak. Molnár Gál ismerte Latinovitsot Debrecenből, ahová előadást nézni főiskolásként látogatott 57 őszétől. Király bácsi művészi csapszékében, a klubban az ifjú színészek körében MGP már kifejezte sajátos ambícióját, amikor a feszes ifjú combokat kezdte simogatni, ám grombában lehűtötték, mint harminc év múlva Deák B. Ferenc elbeszélte. Molnár Gál nem kereste Latinovitsot, tehát nem őt súgta, így Víg-szakítását hallomásból formálta jelentéssé. A színészi kötelezettség megszegését hangsúlyozta, és szava sincs a szovjet szerzőről, mert már készülhetett moszkvai útjára. Ahonnan hazatérve a szovjet előadást dicsérte.

FEJEZETEKRE is tagolhatjuk „Luzsnyánszky” életművének másfél évtizedes titkos opusát. Hogy nyilvános színházi vagy filmes megbeszélésekről jelentést miért kértek? Aligha az adatokat igényelték, hiszen azt jegyzőkönyvek is rögzítették, amúgy a szövetségekben és a rendezvények helyszínein, például a Fészekben is ügynökök működtek. „Luzsnyánszky” esztét, értelmezéseit igényelték, hogy sorvezetővel rendezzék a begyűjtött adatokat. Ne áltassuk magunkat; a belügyi-posta felfelé folyamatosan működött. Aczél György arra is kíváncsi volt Molnár Gál-eszéből, amit nem írt, nem írhatott meg a *Népszabadságban* vagy a *Tükörben*. Olykor stilisztikailag is érzékelhető: „Luzsnyánszky” fölé beszél felügyelőjének, netán üzen... – a magosba. Főként a színi állapotok dolgában. Hazai neves és ismeretlen személyek mellett a nyugati magyarok (Pál Sándor, Sipos Gyula) után is érdeklődtek. A rendtartás szerint szovjet művészekről magyar ügynök nem jelenthetett. „Luzsnyánszky” dossziéjának utolsó tétele: Jurij Ljubimovról tudósít (1978. II. 3.). Amelynek alján megjegyzés áll: az irat a szovjet biztonsági szervekhez készülő anyaghoz csatolandó. Ezidőben Ljubimov és Tagankája a KGB első számú gondja.

(Jurij Ljubimov felesége, Koncz Katalin kolléganőm volt. Virtuálisan. Csaknem velem egy időben lett a Film Színház Muzsika „munkatársa”. Idézőjelesen írom, mert lapbeli évtizedemben egyszer se láttam. Oka pedig: Ljubimov 77 végén, 78 elején a Vígszínházban rendezett, s a Magyar–Szovjet Baráti Társaság munkatársa (csak?), Koncz Katalin tolmácsolt, s a művészi vajúdás a Bűn és bűnhődés mellett házasságukat is megszülte. Igen ám, de Ljubimovné civilként oly könnyen nem utazhatott Moszkvába. Aczél György gépezete megoldotta. Délelőtt a Magyar Újságíró Szövetség tagja lett, délután Siklósi Norbert, a Lapkiadó Vállalat igazgatója lapunk munkatársává avatta, s egyúttal moszkvai tudósítónak nevezték ki Ljubimovnéét. Túlzok, ha ötször írt cikklevelet a következő évtizedben. Hogy kit s hogyan szervezett a KGB jelentőként Ljubimov köré, végső és bizonyos listát úgyse tudhatunk. De az a szerkesztőségi emlékem, amikor a Ljubimov-pár Firenzében ragadt, s a szovjet vezetés hiába hívta, itthon Bors Jenőt, a hanglemezzgyár hírhedett igazgatóját valakik megbízták, hogy utazzon Firenzébe a szovjet rendező visszacsábítására. Aminek jeleként egy délelőtt a szomszéd szobából Gách Marianne, a mindentudó kolléga sioító parancsát hallom: „Nehogy visszagyertek! Bors a KGB embere!” Marianne Ljubimovéknak vészjelzéseként előre telefonált...)

Kérdésként is tűnődhetünk: Molnár Gál 78 nyarán, mikrofilmen csempézett kézirattal lebukott Ferihegyen, a *Népszabadságtól* kipenderítve, jogi eljárásból kimentve, mégis: 1983 januárjában mint a hazai szövetség küldöttjét (!) a KGB beengedi Ljubimov színházának látására? Honi fedett megbízás is (?); már újra hivatalosan is Aczél a Párt ideológiai vezére. S ebben a bizalomban, már „Luzsnyánszkytlanként” előbb vagy utóbb a KGB miért ne kérhette volna őt egyszer vagy többször baráti társalgásra? MGP(U?) Amiről nyugodtan hallgathat emlékiratában is, tudván: a szovjet belügyi aktákat az orosz titkosok örökre mélyhűtötték.

A folytatásban érdekes egymásutánosság: a betiltott moszkvai Viszockij-estről MGP beszámolt az *ÉS* 1983. február 4-ei számában. Feltűnő: nincs értesülésünk arról, hogy a szovjetek tiltakoztak volna. Sőt, visszakerül az állandóságba: április 2-án tartós szerződést köthetett a Lapkiadó Vállalattal. Hírlapkiadó helyett tehát a Lapkiadó az irány, s majd 88-ban újra a Hírlapkiadó–Népszabadság.

KEZDJÜK AZ ELEJÉN, de a velejét – 1965 januárjában. Terjedelmes kanadai beszámolója szokatlan határontúli magyar tudósítás. Egykor a Néphadsereg Színház párttikára, Kertész Sándor torontói színháza mint küldetéstudat: a műkedvelés és a pénzkereset elegyes ambíciójában zenés darabok és Pestről importált népszerű színészek bonyolítása. Közvetlen híradás a távoli honfiak igénytelenségéről; a párt lapjában aligha közölhette volna. „Luzsnyánszky” szakmafőlenülyesen ítélkezik. Más alkalmak dokumentációja: képek, jelenetek villannak fel Budapest belső ruhatári életéről. Vagyis a Muskátli presszó, a Semmelweis utca magánzóinak portréival a belvárosiak szociológiáját is adatolja főként a hatvanas években; egy-két lesbikus szimat dolgában is vélekedik, s az Orfeo Együttes kommunájának ügye is visszatér „Luzsnyánszky” jelentéseiben. Valójában nem tekinti időnyúzó megbízásnak a hírek szerzését. Jobbára előadások szünetében felszedett értesülésekből, premierek után bárban, lakások nyágyúldéjében vadász-szerző ambícióját érvényesíthette. Élmények és pletykák nyomán töredék-egy-két-ötperces jelentésekből áll össze az erősen hiányosnak tűnő gyűjtemény.

A MADÁCH SZÍNHÁZ 1966. májusi moszkvai vendégjátékáról szólva kevésbé a művészeti eseményekben merült el, azt megírta a párt lapjában. Inkább egy testes passzus a javuló szovjet életet dicséri, s még inkább a szellemi erjedést, amit már inkább cinikus odahazudásnak mondhatunk. Mi okból? Újabb utazások reményében, gondolva arra, hogy iratát a szovjet szolgálatok is iktatják. Molière *Scapin*jét játszotta (?), ilyenképp moszkvai jelentésében a brezsnyevi szellemi légkörről ámulhattak a tisztelvtársak és Aczél György: „A legakadémikusabb és a legavantgárdabb művészet (és ami köztük van) mind elfér és megvívhatja a maga csatáját, beleavatkozás nélkül. Ezeknek a szélsőségeknek a jelenléte valami kellemes egyensúlyt, harmóniát eredményez” – közölte a haza illetékeseivel a szovjet példát (1966. VI. 8.).

Ebben a 66-os évben, októberben a Madách együttesét Olaszországba is elkísérte. Mindkét utazás voltaképp lovagias nászútnak is tekinthető; mert MGP

emlékiratából (*Coming out*) kitűnik: Moszkvába előretazott, hogy a statisztaként a társulattal érkező Ronyecz Máriának már virággal imponálhasson a repülőtéren. Firenzébe pedig csak a hivatalos útlevelét igényelte lapjától, így kedvesének napidíjából éltek az itáliai napokat. Moszkvai tudósításából kitűnik: „Nagy sikerrel” fogadták a *Hamletet* (*Népszabadság*, 1966. V. 27.). Leleményesen tömörítve neves szovjet művészek egy-egy mondatos idézetével is erősítette Gábor Miklós alakításának és Vámos László rendezésének érdemét. Magyar prózai színház először szerepelt a Szovjetunióban; a sikert így összegezte a *Népszabadság*ban: „Beigazolódott, hogy a magyar színházi kultúra, a tehetséges színészek és jelentős produkciók »exportképesek«.” Frappánsan megállapította: a nyelvi nehézségtől sem kell félni, mert: „a tehetség és költészet áthidalja”.

Molnár Gál Péter tudósítása „Luzsnyánszky” jelentésétől abban különbözik, hogy utóbbi a művészi szempontokat kevésbé említi. Felügyelőjének inkább a szovjet szellemi élet, az ellátás javulását, a hazai előkészítő propaganda hibáit, a társulat, a követségi fogadás jó hangulatát ismertette. Lapjában csak finoman pendítette, hogy a *Kispolgárok* nagyon ismert dráma, „Luzsnyánszky” már „elbizakodottsággal” közölte: Gorkij darabját is bemutatták Moszkvában. A *Magyar Elektra* és a *Kocsonya Mihály házasságát* lényegteleníti a tudósításban, de III/III-as mivoltában már tárgyyszerűbb: „színházi ingyencségnek” mondott darabok helyett bölcsebbnek vélte volna zenés mű vagy mai magyar dráma előadását. „Luzsnyánszky” az őszi olasz út háttérét, a szervezés gondjait, a Lengyel Menyhérttel való találkozás részleteit beszélte el, s mint zárta: „komoly sikerként könyvelhető el a vendégjáték” (XI. 22.). Amit a *Népszabadság*ban a *Koldusopera* és az *Egy szerelem három éjszakája* előadásának olasz lapszemléjében idézett mondatokkal is igazolt. A pártlap Itália-járó színi emberének hírlapírói volta már szükösnek mondható. Mert hazaérkezésének óráiban pusztító áradat szakadt a városra; három emelet magasán hömpölygött a víz Firenze utcáin. És MGP hallgatott. Szava sincs az olasz kultúra, az egyetemes művészet értékeinek pusztulásáról. Képzetele és lelkiismerete se moccan, hogy írásban sirassa azokat a templomi kincsek, szellemi értékek sebesülését, elmúlását, amit néhány nappal korábban még Ronyecz Máriával csodáltak. Stílusa jól tempózik, de hírlapíróként szükös a láthatára. Cikkez, olykor glosszát is jegyez, de interjúra egész életében alig vette rá magát. Oka? Mással a nyilvános társalgás, ellentmondó dramaturgiai építkezést igényel. Mert ő fölényes, bajos stíl-küzdelem az arányos szellemi léggörcs hitelesen fűteni, amíg egy cikk, magánbeszély, monológ játszi könnyedséggel megírható. (1982 őszén a tévé *Mestersége: színész* sorozatában néhány idős művészt faggatott. Cinizmusát kantározva, sűrített tudakossága affektált, raccsoló dallamossággal mosolyosan hangzott, miközben a kamera gyakran és tapintatosan arcát elkerülte.)

A „Luzsnyánszky”-játék új szcénája is előtűnik a 66-os évben: a két vendégjáték között a „Színházakról” tárgykörben összefoglaló jelentéssel szolgált Gál Ferencnek (1966. VII. 18). Sűrű, koncentrált írás, mely előbb általánosít: koncepciószegénység jellemzi a hazai előadásokat. S mint mondja, két „nagy kérdésben”

kimerül a színi gondolat: „a háború rossz dolog”, továbbá: „a hatalom kérdése: a lehetőséghez képest ezt is történelmi közegen, elidegenítve jelentkezik, és másodlagos felbűfögésben, kávéházi szinten elsopánkodva a sopánkodni valókat a hatalomról és az egyén korlátozott lehetőségeiről”. Fölényes és sunyi bölcselet, hiszen jól tudja, hogy például Illyés három történelmi darabja s több Németh László-dráma, nem kávéházi rangon, hiába várja feltámadását. Tárgyasítani se meri, hogy 1956 és a forradalom kérdése az igazmondás erejében is tiltott, tehát a jelenbe hasító kérdések helyett persze hogy a dadogás, elnémuló párbeszédek színeképe; a Jelentő magasztos képével szólva: „böfögés” észlelhető az új darabokban. Névre és címre utalóan a Madách Színházzal kezdte: „Hogyan kerül össze egy színházban az operaián látványos Vámos és a bensőségesen lírai Ádám Ottó?” Egy hónappal korábban a Madách művészi erejének igazolását tudatta Moszkvából, itt pedig esztétikai ütemzavarról elmélkedik. Ám óvatos háborgó, mert arról szava sincs, hogy Ruttkai Ottó irányítása miként züllesztí az alkotói légkört, melynek majd eredménye: 1969-ben Pártos Géza elhagyta a hazát, Vámos László az Operettbe távozik. Abban persze igaza van, hogy nagyvégre a 67/68-as keleti és nyugati erjedési folyamat kikényszeríti a *Kegyenc* előadását a Madáchban, de Vámos klasszicizáló stílje eltávolítja a jelentőt az előadást (1968. VII. 29.). „Az éltető aktualitás elszökkent” – mondja „Luzsnyászký”, utalva *A nagy Romulusra* is. Minthogy az előadásokat értékelve hajlandósága soha nem mutatkozott arra, hogy ügynök úr sorsunkba vágóan egy elismerő gondolatot kipréseljen magából. Amikor pedig a nemzeti kérdéssel szembesül, „Luzsnyászký” egy hitvány pártmunkás színvonalán okoskodik. *A Tisztákról* így vélekedett: a példázat „hamis elemzésen alapszik. Antidialektikus és nacionalista” (1970. I. 8.).

A NEMZETI ÜGYE több rétegű és társadalmi kérdés is. 1964. június végén bezárt a színház, elkezdődött a hurcolkodás, a kibelezés, majd 1965. március 15-én a robbantási hadművelettel a végjáték indult. Talán egy pillanatra MGP elgyöngült. A *Népszabadságban* anatóma, de a *Tükörben* mellőzve a történelmi tényeket, megvallja: „A színház temetésére nem mentem el.” Mert a Nemzeti: „A Színház volt számomra, 10 éven keresztül minden darabot láttam itt... egy Shakespeare-előadás alatt jöttem rá, hogy akivel a premiért nézem, abba rettenetes szerelmes vagyok” (1964/19). A forradalmat követően az első nagy, a politika magasáig ható felháborodás, mely itthon és Marosvásárhelytől Los Angelesig a világ magyarságát is mozdította, a Nemzeti Színház megsemmisítése. Zsákszámra érkeztek a tiltakozó levelek a Kádár-irodára. Elképzelhető, hogy a Nemzeti tárgyában „Luzsnyászký” jelentését, jelentéseit nem igényelték? Képtelenség. A hiány mindennél erősebben igazolja: „Luzsnyászký” dossziéját is vágták, szabták, herélték.

Maradékot lapogtatunk.

Feltűnő, hogy színházi jelentésekben sok a „Törlés az eredeti iraton” jelzés; vajon: személyi célzatosság okán csonkultak? Netán elvi élességét sokallta valaki felettes? Ítélezésének szempontja is világos; a bulvár előadások kritikája:

„Nem aktivizálnak, hanem lefegyvereznek. Elálmosítanak. Elzsongítanak. (Törlés az eredeti iraton!) Elterelik a figyelmet nemcsak a problémákról, hanem a gondolkodás szükségességéről is” (1968. VII. 29.). Ideológiai-esztétikai irányból kérdezi a Nemzeti ügyét: „Hogyan [fér meg egy színházban] a részletezően gondolati kommunista Major és a nagyvonalúan mechanizált látványos, a polgári színház képviselője Marton Endre?” (1966. VII. 15.) Kérdése hamis. Mert: nem a stílusösszhang a Nemzeti központi gondja, főként azért nem, mert a Nemzeti Színház összefogó hivatása folytán, a magyar dráma kitüntetett képviselője és a világ klasszikusainak honi értelmezése különféle hangoltságot enged és igényel. Mellesleg: Marton is az MSZMP tagja, de hogyan rendezhetné kommunista módon a *Czillei és Hunyadiakat*, avagy a *Mózeset*? Az csak Major Tamás mániás dogmája, hogy a harmincas években látott néhány szavalatos Comédie-előadást, s még haldoklóként is a dikciómániáért gyalázta Molière házát, holott jó korszakaiban éppen az jellemezte és jellemzi, hogy változatos stílus mestereit hívja Racine-, Labiche-, Jarry-darabok rendezésére. „Luzsnyánszky” hiteles kérdése pedig így szólhatna: a felsőbbek, vagyis Aczél György hogyan tűri a két alkotó társulatmegosztó, hatalmi viaskodását? Amely már csaknem egy évtizede nyíltan pusztítja az együttest és a színházat? És még folytatódott egy jó évtizedig... Molnár Gál Péter, alias „Luzsnyánszky” ezt nagyon jól tudta, már csak azért is, mert anyja, Gál Irénke, a színház gépirója, s jóvoltából családi bennfentes a Nemzeti mindennapjaiban. Anyuka jelentéktelen irodista, de ötvenhat után az alakuló MSZMP kevés pártosának gyűlésein hangoskodott a művészek politikai szelektálásában. Helyzetjelentésében „Luzsnyánszky” így összegez: „A magyar színházi kultúra fennállása óta – kivéve az exportdráma, két világháború közötti periódusát – utánjátszó kultúra volt. És az ma is. Ennek az oka, hogy a színházak és az irodalom között semmi kapcsolat nincs.” (1966. VII. 15.)

NYEGLE ÉS VALÓTLAN állítás. Azért például, mert Németh Antal 1935–1944 között nem exportirodalmat szervezett, hanem változatos sikerrel az új magyar írók sorát avatta szerzővé (Németh László, Illés Endre, Márai Sándor, Hubay Miklós, Zilahy Lajos, Tamási Áron, Kodolányi János). Az 56-os forradalom bukása után, a hatalommal viaskodó írók folytonos tilalmában, húzd meg, ereszd meg játékokat kényszerítettek a színházakra is. Sarkadi úgy halt meg (1961. április), hogy két darabja lapult a Madách Színház dramaturgiáján, öngyilkosságának másnapján Aczél telefonja megszólalt: kezdhetik próbálni az *Elveszett paradicsomot!* De az *Oszlopos Simeont* még akkor is anatómia sújtotta, amikor „Luzsnyánszky” a színházak közönyén háborogott. Hasonló sorsot élt Csurka is; már évekkel korábban átadta Várkonyi Zoltánnak a *Ki lesz a bálányát*, de a Vig-színház főrendezője szelídebbre hangolt játékokat rendelt az írótól. Tamási úgy halt meg (1966), hogy a *Hegyi patak* (1958) a Néphadsereg Színházban és a Madáchban se érdemesült előadásra, és a forradalmi írói kollégium a Nemzetiben 1957 januárjában hiába szerződött az *Ördögölő Józsiásra*, színpadra nem juthatott. Mesterházi, Dobozi az ideológiaszínvonal, vagy Debrecenben az Írószövetség

párttitkárának, a dilettáns Molnár Gézának a darabjait játsszák. Az 56-ért halálra ítélt, majd a külföldi tiltakozásra börtönnel büntetett, később szabadult Gáli József, a *Szabadsághegy* (bemutatója: Rajk temetésének estéjén, október 6-án) írója csak gyerekdarab szerzőjeként kerülhetett színpadra. Mészöly Miklós *Az ablakmosó* című darabjáért repült a *Jelenkor* főszerkesztője, Tüskés Tibor, majd a miskolci színházban is betiltották. És éppen „Luzsnyánszky” ne értesült volna arról, hogy Aczél a Nemzeti és a Madách között éveken át labdázott Illyés *Kegyencével*? Cáfolatnak ennyi is elég „Luzsnyánszky” vádjára, mert új előadások dolgában folytonos a vita, huzakodás a minisztériummal, valójában Aczél Györggyel. Ami voltaképp a szabadság, a szuverenitás kérdése, a társadalom drámája. De a régiek is olykor fogságban maradtak; Katona József *Ziskáját* se engedték bemutatni Kecskeméten a lázas cseh események okán. Ahogy 1813-ban a cenzor dolgozott Katona darabjával, úgy azt elvtársi, belátó szolidaritásnak nevezték 1968-ban.

SZABAD MŰHELYKÉNT a színházak nem dolgozhattak. A leltár elmaradt, a végösszegzéshez már nem óhajt eljutni „Luzsnyánszky”, mert gyaníthatja: Aczél is olvassa jelentéseit. Voltaképp így is célzottan írja; felügyelő tisztjének „Luzsnyánszky” érvei magasak. Dörzsölten fogalmaz, hogy a szabadság kérdését ne feszegetse. Mert kettős státusa Aczélnál összeért; végleges igazmondása, végzetes látélet a felelősnek, „a miniszter első felettesének”, ahogy Aczélt ironizálták művészi körökben. Latinovits Zoltán *Ködszurkáló* címmel főként jeles színháziak írásaiból összefűzött „Bűn-böngészde és tüskemozaik a színház felelősségéről” gondolataival először jelezte nyugtalanságát (*Új Írás*, 1966/11).

S még valamit: a „reform” érlelődött. „Luzsnyánszky” önvédelmes helyzetkritikáját pontosan időzítette a politikai-gazdasági változások széljárásához. Pártos „szamizdat”? Molnár Gál, a *Népszabadság* cikkezője illemtudó, „Luzsnyánszkyként” pedig hallgatott a felső felelősökről, helyettük is szívósan a színházi vezetőket feddte a tespedésért. Ebben a forgatókönyvben veszélytelen a lázítás, s ami fontosabb: pontatlan. Mert tehetsége válogatja, de az alkotó a szabadság verembe vergődésének állapotát szenvedte. Molnár Gál-„Luzsnyánszky” vörös könyvecske nélkül is a párt hitbizományosa, lemezlovasaként működött. Igazolja 1966. július 15-ei jelentésének zárógondolata, miszerint Beckett *Godot-ra várva* című darabját a Thália Stúdió bemutatta, de: „nem lett társadalmi esemény, csak intellektuális ingyencség. Sznobcsemege.” Mi a valóság? 1956 augusztusában Major Tamás Párizsból hazatérve lelkesen ígerte: „feltétlenül sort kerítünk Beckett nagyszerű »Godot«-jának bemutatására is új színpadunkon” (*Esti Budapest*, 1956. IX. 10.). A Nemzeti stúdióhoz nem jutott, a magyar közönség még tíz évig várhatott *Godot*-ra. Magam Debrecenből igyekeztem, hogy láthassam, nem sznobságból, hanem a megismerés, a tájékozódás igényében. „Luzsnyánszky” hivatalos útlevéllal, világot járva nyegle műlovarként lenézte a kései premiert, de azért a pesti, belterjes sznob is okoskodik benne; ugyan miért kellett volna társadalmi eseménynek lennie? Amúgy pedig árulkodó az igény; kedvező időkben a színház szabadon lélegzik, ott az „esemény”, ahol

csökkent, zsarnokian szűkös a szellem. Avagy egy premier küllemi, önmutogató hajlandóság. Godot pedig oly későn érkezett, hogy már senki sem várta. Molnár Gál pedig már egy későbbi Beckett-darab ismeretében is fölényes: az *Ó, azok a boldog, szép napokat*, Madeleine Renaud és Jean-Louis Barrault előadását a párizsi Odéonban évekkal korábban láthatta.

FELTÚNÓ, hogy a Madách két sikeres vendégszínházi előadásáról tudósító Molnár Gál „Luzsnyánszky” minőségében 1967. IV. 15-én a színházi élet művészi krízisét elemző dolgozatával ajándékozta meg felügyelőjét. Miért e célzatosság? Érzékelhető: nem a politikai jelentést ambicionálja, hanem szaklapba való elemzéssel szolgál Ádám Ottó és Vámos László közti feszültségről. Némileg adatolva a két alkotó „művészi csődjét”. Korábban hiányoltuk, hogy a feszültség okozójaként a direktort nem említette, de itt már olvasható „Luzsnyánszky” viszályérve: Ruttkai Ottó igazgató Vámos-pártisága! A szerkesztő titokzatos tudatalattija folytán a *Kapu* kiadványa kétszer közli „Luzsnyánszky” vádiratát, amely csak nyomatékolja kérdésünket, miért éppen a Madáchra pikkel a publicista, aki előző évben önkaratából külföldi útra kísérte a színházat?

Dereng egy válaszváltozat: Cherchez la femme! Molnár Gál Péter *Coming out* című könyvében felidézi a firenzei vendégszínház (1966. ősz) szabad óráit „a szállodahallban magányosan ténfergett Ruttkai Ottó, a színház igazgatója. Megesett rajta a szívem. Magunkkal vittük. Alkudtam a Mercantón gyermekének ajándéokra. Vittük ebédelni, vittük múzeumba...” Innen a direktor Aczélhoz vezető pletyka történetére fut a történet, de most „Luzsnyánszky” célzatos ambícióját keressük. Ronyecz Mária végzős hallgatóként a Madách Színházba vágyott. Hiteles személytől tudom: Molnár Gál beszélt a színház direktoriájával, így Ádám Ottóval is (1967 kora tavasza). A szerződtetések március második felében bonyolódtak. Ronyeczet nem igényelték, és nem tehetségtelensége okán. Vele Molnár Gál Pétert is beengedték volna a színházba, márpedig bármily viszályok is lobbantak a vezetésben, abban egyetértettek: a *Népszabadság* ártott szellemét feleségével nem szabadítják magukra. 1967. április 15-én „Luzsnyánszky” már célzottan lőtt a Madách Színházra, amit Gál Ferenc rendőr őrnagy május 2-án jelentésként továbbított.

NEM TUDHATÓ, miért szakadozott a Tiszt és a Jelentő találkozási pontjának dokumentációja. Nyaranta szüneteltek, ezt MGP emlékirata is említi. Am olykor hónapokig szünetelt íródeákása a rivaldafény árnyékában. Molnár Gál ha külföldre kísért társulatot, vagy színháznézőben járja is a világot, távolléte napokban mérhető. Am fél éves a hiátus, például: 1967. XII. 12-én a színházak műsorpolitikájáról futó ismertetésében, amikor újólag téma a Madách is. A következő „Luzsnyánszky”-irat pedig 1968. július 29-én dátumozott. Az 1967/68-as színi évről szóló terjedelmes dolgozata szerint az értékes művek és a sekélyes bulvár irány élesen szétválak. A tudathasadásos körlelet így szól: „Szocialista színház nincs ma Magyarországon.” Pontosíthatjuk: magyar színház nincs, mert magyar nyelvű színjátszás bonyolódott, hogy Németh László észleletét a prózáról a teátrumi állapotra fordítsuk. A Madách Színház kitüntetett; MGP potyolása

itt is fáradhatatlan. Általánosságban pedig: „a színházvezetők szellemi impotenciája” okozza a bulváraradatot, a nyugati sikerdarabok sietős utánjátszását. S hogy mit tekint „Luzsnyánszky” szocialista színháznak, azt nem körvonalazza, csak sejtjük: Major Brecht-színházának utánzatát. Moszkva a másik ideológiai központja, amúgy pedig nyugatjárás, a folyamatos beavatottság-tudat éltetése. Feltűnő, hogy Varsóba, Krakkóba, a bukaresti Bulandrába nem igyekezett hasonló ambícióval. Oka gyanítható: a lengyel színházi életben különösen erős hatalom- és szovjetellenes előadások születtek. MGP és „Luzsnyánszky” óvatos táncos; Pintilie rendezését vagy a krakkói, varsói bemutatókat elemezni kockázatos. Prágával is óvatosan. Krejča, Menzel, a kis színházak gyanúsak! A testvéri-elvtársiasság viharos hétköznapiágában téves lépéssel, értelmezésével pártos szabadságát kockáztatta volna.

MAGYAROK A HATÁRON TÚL? Ott a pletyka és a jólertesültség nem valutaképes, szembesülnie kéne a sorstörténetünkkel is. S tán magával és a színház hivatásával, a Kárpátok kebelében. Múltjukat, a hagyományokat nem ismerte, a politikai gondokkal se óhajtotta fárasztani magát. Harag György kivételes európai rangú színházáról szava sincs. Ha jól nyomoztam írásai árjában, Kolozsváron 1969 decemberében Major Tamás *Téli rege* rendezését nézte meg. És írt egy Major-dicséretet a brechtizált Shakespeare jegyében. Téves kizárólagosság, hogy színészeit Major megtanította gondolkodni. Miért, Gellért Endre vagy Nádasdy nem tanította meg? Major Brecht-rendezéseiben lehet, hogy Töröcsik Mari színésszé és művésszé formálódott, de az üres házak azért azt sugallják, valami sorrendi zavar mutatkozik. Bár Major főrendezőként uralta a Nemzetit, rendezései mellett a társulattal nem törődött. Nem szerette eléggé a színészeit, ahogy Ruszt József találóan írja (*Napló*, 1962–1969). Nem nevelt, csak rendezett, s közben előjátszott legtöbb színész viszolygására, noha nem merték neki mondani. És kérdezzük: Major miért nem tanította meg Hevesi Sándorra és Németh Antalra a Nemzeti színészeit és a Főiskolán készülődő fiatalokat? Hogy a Nemzeti, és főképpen Major 1945-től a politika folytonos viharzásaihoz alkalmazkodva, társulatát és a közönségét következetesen nem nevelte, nem is nevelhette, lelkileg így nem is építkezhetett.

Képtelenség a hatvanas években is: a műsorpolitika egyenszabályozott; tematika, származási, ország, műfaj s egyéb szempontok rovataiban. Azt is jelenti ügynökünk, hogy a tunya igazgatók nem ismerik a társadalmat, a szociológiai felméréseket. Ugyan hány felmérés igazolta, merte igazolni, miszerint mélységesen hamis a szocialista brigádmozgalom színházjárásának társadalmi hitele. Hogy telt házat tudat a jelentés, és néhány tucat néző fáradtan-kénytelen mered a színpadra (Brecht: *Coriolanus*, *Vágóhidak Szent Johannája*). Mások el se mentek, vagy söröztek az átelleni ivóban, s majd előadás végén a brigádnaplót aláírták a művészekkel. A katonasággal, az iskolásokkal bélelt kénytelen-előadások sora rendszersajátos hazugság, amiről már „Luzsnyánszky” nem háborog.

VAGY-VAGY, mondja „Luzsnyánszky”; „egyik vagy másik stílus, egyik vagy másik világnézet” – de hisz a vagytalanság, azaz elegyes műsor az aczéli politika

lényege. A tárgyyszerűség igényében lássuk az 1967. decemberi elemzésének irányzatosan nyegle gondolkodását. A Thália Színház „kétszínűségét” kritizálva a politikusság „kávéházi” színvonalával elintézi a minősítést. Abban a naptári évben Goethe *Tasso*, Osztrovszkij *Vihar* című darabja mellett hazai szerzők sorában, változó színvonalon Somogyi Tóth Sándor (*Szerencse vagy halál*) Petőfi (*Tigris és hiéna*), Darvas József (*Zrínyi*) és a 20. századi magyar dráma kiemelkedő eseményére, Örkény István *Tótékjának* ősbemutatójára került sor. Az említett előadások egyikére se hivatkozik „Luzsnyánszky”, nyilván azért, nehogy teóriájának felszínes voltába gabalyodjon. A *Tótékről* is hallgat, noha a *Népszabadságban* főnöke, Pándi Pál méltatta, Molnár Gál a *Tükör* című képes lap ajánlójában névtelenül így kínálja: „új és érdekes szín a magyar dráma történetében”, a szereplők között pedig: „Latinovits Zoltán és Dajka Margit alakítása rendkívüli” (1967/10). Két számmal később pedig Latinovits színészi portréját körvonalazva, főképpen a *Tóték* őrnagyát elemzi. Dramaturg-diplomásként meglehetősen sekély célzatossággal. Miszerint az Őrnagy vendégségében „Tóték kívánják, hogy rossz legyen hozzájuk, és leigázza őket. Oly gárgyultan tisztelik ugyanis a hatalmat, hogy azt tételezik fel, a hatalom még vakációja idején is elnyomni akar” (*Tükör*, 1967/12). Hüledezik az olvasó: MGP ennyire ne akarná érteni Örkény darabját? Hogy egyensúlyos voltában elevenszik meg a Rettenet sugárhatása: Tóték fia a fronton, s az Őrnagy jóindulatának megnyerése mint tragikus-heroikus küzdelem a dráma tétje. Jámbor és gyanútlan iparkodás és végzetes hiábavalóság. Mint Ionescónál *Az orrszarvú*, de ami a román-francia írónál absztrakció, a kelet-közép-európai írónál a valóság fordul abszurdoidba, ahogy például Örkénynél vagy Rożewicz, Havel, Páskándi Géza darabjaiban.

Jelenre fordítva, MGP-változatában: Tóték kívánják a faszizmust.

S hogy miért a színi ember dzsipi eszének téves tervező hajlandósága? Mert ha nem is írja s mondja, a teóriát lappangva járhatja: tízmillió faszizta (Rákosi) országa a kádári puhított változatban: a Horthy-faszizmusban mindenki némán stasiztált a Rém-világhoz és zsidó honfitársaink bevagonírozásához. Azért ennél mélyebb és súlyosabb a tragédia, ahogy Örkény Mátra-beli sorsdrámájában megeleveníti: az érdekek, a félnivalók sokféleképp bénítják, bonyolítják-alakítják az ember lelkiismeretét s vele együttérző és cselekvő hajlandóságát.

Aki él, az kollaborál, mondta az óvilágban drága emlékezetű Pákozdy Feri bácsi, első, esendő színi írásom első dicsérője. Rettenetes állítás, de jobbára igaz. De most egy kitüntetett írástudó kegyenc történetéről beszélünk. MGP kétes virtuozitása: áttáncolta a kádári-aczéli évtizedeket. A sajátosan magyar népszocialista faszizmust. Ha meggondoljuk, ez is a hungaricum egyik változata.

(Folytatjuk)

A *Vesztett világ* 20. századi tapasztalatai és 21. századi tanulságai

Bevezetés

Számos vonatkozását nagyraértékelem mind Ayn Rand (1905–1982) munkásságának, mind az ő gondolkodói-bölcseleti esszenciáját adó *Vesztett világ* (Atlas Shrugged, 2018, [1957]) című könyvének. Egyebek mellett vitathatatlan érdeme a „népi demokratikus”, államszocialista berendezkedésű rezsimjeinek, ezen felül a kollektivizálás 20. századi történelmi tapasztalatainak, anomáliáinak, visszasságainak megsemmisítő kritikája. E tekintetben olyan szerzőkkel kerül egy sorba, mint itthonról Márai Sándor vagy Szerb Antal, a tágabb értelemben vett térségből Milan Kundera, Vaclav Havel és Danilo Kis, vagy Nyugatról Arthur Koestler és George Orwell.

Nem tisztem ezúttal mélyreható szépirodalmi kritikáját adni ennek a szóban forgó, máskülönben hol lektúrszerűen ponyva ízű, hol pedig a parádés próza szintjét kínáló, monumentális munkának. Roppant eredeti, ugyanakkor már-már gyermekien egyszerű cselekményszövése eleve nem önmagában érdekes, hanem egy óriási szellemi befolyást gyakorló filozófiai regény vázát képezi, ezért érdemes azt ekképp, a maga „helyén” kezelni. E képzeletbeli hely nemcsak a könyv történelmi vagy ideológiai síkjainak metszete, hanem azon tetemé is, ahová a mindebben rejlő kritikai potenciál hív. Ugyanis shakespeare-i Vörösmarty-fordulattal élve ezúttal „nem dicsérni jöttem” a *Vesztett világot*, „hanem temetni” azt. Vagy inkább: feltárni azon aspektusait, amelyek közösségelvű, szuverenitás- és szabadságtisztelő nézőpontból kritikával illethetők.

IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

Veszett világ és az Objektivizmus

A *Veszett világ* (1957) egy kollektivizálódó és általános káosz felé rohamléptekben tartó poszt-fordi amerikai társadalom kereteit vonultatja fel, amelynek a kérdéses folyamatokhoz asszisztálni nem kívánó, tehetséges, termelékeny és innovatív főhősei egyszer csak sorra kilépnek a közösség mindennapjaiból.

A grandiózus könyv cselekményének behatóbb áttekintése helyett fókuszáljunk ezúttal a kibontakozó bölcséleti mondanivalóra és Rand objektivizmusára. Az oroszországi születésű, az USA-ban alkotó és világhírnevet szerzett író és filozófus, Ayn Rand filozófiája azon az alapvetésen nyugszik, hogy „az öröm a célja és a veleje a létnek, illetve az anyagi javak utáni hajsza”¹; amint az a könyv két, a középszerűség és a kollektivizálás béklyójával dacoló főhőse, Dagny Taggart és Hank Rearden számos párbeszédének egyike során megállapítást nyer.

Hasonló tételmondatok megtalálhatók a nagyszabású mű egésze során, míg nem a filozófiai mondanivaló a kultikus karakter John Galt rádióbeszédében tetőzik. Így a kulcsszereplők közül Francisco D’Anconia megosztja Dagny Taggarttal, hogy „semmi más nem fontos az életben, csak az, milyen jól végzed a munkádat. Ez az emberi érték egyetlen mércéje”²; vagy, „az emberben lakozó legjobb” az, ami „az üzletet és a megélhetést lehetővé teszi”³ – hangzik el a narrátori funkciót kiterjesztő Eddie Willers részéről.

Az e felfogásokkal ellentétesen élő karakterek az elbeszélés során a „fosztogatók,” vagyis amint az a randi objektivizmus esszenciáját adó Galt-féle rádióbeszédben elhangzik, akik „arra törekszenek, hogy az »emberi« fogalma a nyápicot, bolondot, riherongyot, a hazugot, a kudarcost, a gyávát, a csalót jelentse, és hogy számúzzék az emberi fajból a hőst, a gondolkodót, a termelőt, a fentalálót, az erőt, a céltudatosot, a tisztát”⁴. Randé a teljesítmény világa, „a szabad energiáé, a korlátlan ambícióé és mozgatóerőé, amiben az ember kiélvezi jutalmát”⁵. Eszményképe „a kirobbanó energiájú és szenvedélyesen ambiciózus ember”, aki „a teljesítmény embere, akit sikereinek a lángja világít meg”. Eme szuggesztív és szubjektivistikus⁶ alapokon keletkező ideál nagyon is kézzelfogható módon

1 Rand, Ayn: *Veszett világ*. Pécs, 2018 [1957], Alexandra, 92.

2 Rand, 103.

3 Rand, 1022.

4 Rand, 922.

5 Rand, 843, 566, 857.

6 A filozófiatörténész Pais István elsődlegesen Marxszal kapcsolatban jut arra a következtetésre, hogy „sajátos történetleológiájának” kimunkálásában közrejátszik egy bizonyos spekulációra való hajlam, „s ennek okozataként Marx ténynek veszi azt, amit elvileg kigondolt, amit szeretne megvalósultat látni”. Úgy vélem, a vélt vagy valós párhuzamok láttán e kategorizálás Ayn Randra is igaz lehet. Ehhez hozzátehetjük, hogy a cseh író, Vacláv Havel szintén kritikai nézőpontból szemléli és elveti az olyan „világmegváltó szerepet”, illetve „dölyfös messiástudatot”, amely abban a hiszemben él, hogy egyedüli és legavatottabb tudója a dolgoknak, s ezért arra hivatott, hogy öntudatra ébressze az »öntudatlan« tömegeket”. Bővebben

ölt testet, ami nem más, mint a tőke, a produktivitás és az innováció Borromeo-gyűrűje. Rand víziójában az emberi szorgalom és tehetség legmagasztosabb megvalósulási formája az anyagiasság, vagyis „az acél magasba törő lépcsői”, illetve a saját „céljára kihegyezett emberi lény léptei” ténylegesen összeolvadnak, voltaképp „ez az, amiért [a főhősök] éltek: az összes ember, aki feltalálta a fényeket, az acélt, az olvasztókat, a motorokat,⁷ ők a világ, ők azok”.⁸

A tudat öntudatos abszolutizálása

Eme erőfeszítések és kvalitások azon az alapvetésen, illetve randi krédón nyugszanak, hogy „az élethez az embernek három dolgot kell az élet legmagasabb és uraló dolgának tekinteni: az észet, a célt és az önbecsülést”. Az elme pedig nem egyéb, mint „az ember egyetlen értékmérője, és tetteinek egyetlen vezérlője; az ész abszolútum, amely nem tűr megalkuvást”.⁹

Nem lehet egy általános kritikai áttekintésre irányuló tanulmány fő célja, hogy részletekbe menően mutassa ki Rand bölcséleti ismeretelméletének korlátait. E helyen éppen ezért beérem azzal, hogy e meglátások mellé odahelyezzek néhány gondolatot egyes kortárs alkotóktól és eszmékből, érzékeltetve, hogy Rand nézetei egy sor egyéb világnézeti rendszerrel, gondolatkörrrel vagy tudatformával szembehelyezkednek.

Randnál a mindenhatóság képlete a tudás. Az általa abszolutizált rangra emelt emberi elme határait és ellentmondásaira rávilágít a kortárs Déry Tibor (1894–1977) is *Ítélet nincs* című (memoár)könyvében: „nem hiszem, hogy az ember [...] tudata valaha is befogja az élet eredetét és célját, ha ugyan van célja. Leleményes műszerezéssel egyre több részletet derítünk fel égen és földön, az anyagban s a folyamatokban, s bár mélységesen tiszteltem tudományos kíváncsiságunkat s a nyomába lépő teremtő kedvet, kétlem, hogy bármikor is eljutnánk a végső kérdésig”.¹⁰ Majd így folytatja: „Semmilyen jövőbeni tudásunk, földtől a Hold túlsó feléig terjedő, a molekuláris genetikától az idegsejtek működéséig, nem fog megóvni az ismeretlentől [...] Védekezésünk talán civilizáltabb képet, elhárító mozdulataira talán ritkábban lesz szükség – bár ez is kétséges, lásd Auschwitz, Vietnam, atombomba stb.” (és ehhez tegyük mindjárt hozzá, különösen Déry életútjának ismeretében, Recsket és a Gulagot is, mely

1. Pais István: *A filozófia története*. Budapest, 2005, szerzői magánkiadás, 59 és Havel, Václav: *A kiszolgáltatottak hatalma*. 1991, Pozsony, 1991, Európa, 171–172.

7 Rand radikálisan technofil álláspontja ugyancsak problémás: „A gép az emberi intelligencia megfagyott formája, az az erő, amely növeli termelékenységét, kiterjeszti életük lehetőségét” (935). E megállapítás relatív érvényéhez bőven elegendő Madách Imre *Ember tragédiájának* XI. londoni színjéig visszatekinteni.

8 Rand, 341.

9 Rand, 894–895.

10 Déry Tibor: *Ítélet nincs*. Budapest, 1979, Magvető, 314.

helyszínek emlékezetére még a későbbiekben visszatérünk!) – „de végképp az irráció nem tessékkelhető ki az egyén, sem a társadalom életéből”.¹¹

Csakis egyetérteni lehet ugyanezen az alapon egy másik közép-európai gondolkodóval, a néhai cseh író Václav Havellel, aki *Politika és lelkiismeret* című esszéjében szintén arra biztatott, hogy „ismerjük be, hogy a lét rendjében vannak dolgok, amelyek meghaladják minden hatáskörünket”.¹²

Más nézőpontból, ám hasonló kételyeit osztja meg az emberi tudat abszolúti-zálásának ellentmondásaival összefüggésben Stanisław Lem (1926–2006) is a *Kiberiádával* azonos gyűjteménybe került *Isméltés* című elbeszélésében, amelyben a társfőszereplő Klapanciusz a következőképp világosítja fel a racionalizmus szempontjait hirdető és számonkérő Jótét királyt: „Felséged értelmes univerzumot óhajt. Minden teremtő ilyenre sóvárog, isten tudja, miért. De hát az értelem telhetetlen: ott az a rengeteg lehetőség, csak az a baj, hogy kölcsönösen kizárják egymást. Az értelem szárnyalhat, mint a sas, lehet lángész, lehet szörnyeteg, mert szabad, vagyis határtalan, mindkét irányban [...] A filozófiai művek kioktatnak: az a fő, hogy a szellem szabad legyen. De mi a szabadság? A végtelen sok esély.”¹³

Az önzőség és a teljesítményelv etikája

Itt érünk el ahhoz a ponthoz a könyv gondolatmenetében, amikor Randnál az emberi szabadság elválaszthatatlan társa a kapitalizmus¹⁴ lesz, ami nehezen védhető. Természetesen nem a munkaetika¹⁵ vagy azon tézis a vitatható, hogy a Kozmosznak az alkotó ember ad értelmet, hiszen ezekkel könnyen azonosul az ember, mégpedig egy sor okból. Hanem ideológiájának vehemenciája, az igazság ismeretének elképesztően szubjektivistikus átélése, a mértéktelen, öncélú produktivitás melletti már-már vak, fanatikus elköteleződése, végül pedig – bár arról nem tehet – szellemi öröksége is.

A teljesítményelv szélsőséges apológiájaként hat a könyv következő szakasza, amely egy Francisco és Dagny közötti párbeszéd keretében hangzik el: „a boldogság minden formája egy, minden vágyat ugyanaz a motor hajt, az egyetlen érték és létezésünk legmagasabb szintje iránti szeretetünk – és minden teljesítmény ennek a kifejeződése”.¹⁶ Vagyis a teljesítmény válik az egyéni élet sikerességének

11 Déry, 87.

12 Václav, Havel: *Politika és lelkiismeret. A kiszolgáltatottak hatalma*. Pozsony, 1991, 263.

13 Stanisław Lem: *Kiberiáda. Lem teljes science-fiction univerzuma II*. Debrecen, 1965, Szukits, 651–652.

14 Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*. Budapest, 2014, Századvég Kiadó, 326.

15 Rand 2018: 698–699. Egy további helyen (103) Francisco egyenesen azt közli Dagny-vel, hogy „semmi más nem fontos az életben, csak az, milyen jól végzed a munkádat. Ez az emberi érték egyetlen mércéje.”

16 Rand, 679.

legfontosabb, talán kizárólagos mértékévé, vagy – amint azt, ismételten, Francisco d’Anconia mondja Dagnynek – az „az ember legnagyobb erkölcsi célja”.¹⁷ E robinzonád-szerű fanfárok problematikusságának megértéséhez a mű megjelenése utáni évtizedekben kibontakozó neoliberalizmust kiterjesztett, már-már szociáldarwinista normativitásként megközelítő Pierre Dardot és Christian Laval adhat támpontot: „A neoliberális szubjektum a verseny és a teljesítmény embere. A »saját lábán álló vállalkozó« »sikerre«, »győzelemre termett«, »nyerő típus«. [...] Ez az a minta, ami – talán még inkább, mint a versenyképességről szóló közgazdasági nyelvezet – megnyitotta az utat a teljesítménykényszer »természetes« válása előtt, és ami közvetítette a tömegeknek a mindent átfogó versenyt előtérbe helyező normativitást.”¹⁸

Leszögezném, hogy vannak e tekintetben nemcsak elgondolkodtató, hanem kifejezetten értékes mozzanatok is. Mind az európai szellemtörténet, mind a magyar néphagyomány számtalanszor adja tanújelét, hogy az egyéni kiteljesedés, illetve boldogulás és a haszonszerzés összekapcsolódik, és frigyük ekképp köszön vissza a közgondolkodásban is. Ezt érzékelteti például a nyelv a maga szólásaival és közmondásaival, így az aranytojást tojó tyúk felelősségteljes megbecsülésének normája, a „jól sáfárkodik a rábízott javakkal” frazéma vagy a művészetben a boldog és szegény kategóriák szembeállítására például Vörösmarty Mihály *A szegény asszony könyve* (1847) című költeményében, hogy csak egy párat említsünk. Ugyanakkor az is igaz, hogy éppen ez a szellemtörténet ítéli el az aranyborjú imádatát/körültáncolását, vagy említhetnénk a „becsület a legdrágább” norma szellemiségének megannyi bibliai példázatát (Péld 22:1, Préd 7:1)¹⁹ vagy antik (pl. Publilius Syrus *Sententiae* című bölcsességgyűjteményében közzétett felfogások)²⁰ eseteit is. Hasonlóképp, Aquinói Szt. Tamás és I. Nagy Szent Gergely pápa utókor által kierielt tanításai nyomán a katolikus egyház a hét főbűnt valamennyi bűn forrásának tartja, melyek körébe tartoznak az irigység és torkosság anyagi ösztönzései, illetve összefüggései is, miközben Pál apostol a Lélek gyümölcseiként (Gt 5:22-23) tartja számon egyebek mellett a szíveséget és az önmegettartást is.²¹

Itt rá is térek Randnak a kereszténységhez fűződő konkrét viszonyára.

17 Rand, 552.

18 Dardot, Pierre – Laval, Christian: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest, 2013, EgyKettő Kiadó, 429.

19 „Többet ér a jó hírnév a nagy gazdagságnál, a jóindulat jobb az ezüstmél és az aranynál” (Péld 22,1), illetve „Jobb a jó név, mint a jó olaj” (Préd 7:1).

20 Az emberek jó hírve biztosabb a pénznél” (Publilius Syrus: *Sententiae*, 101. sor).

21 E szólások és eszmei háttereikről bővebben I. Bárdosi: *Szólások, közmondások eredete*. Budapest, 2015, Tinta, 47–48, 66; 81, 87–88.

Utópikus utópiakritika

A „szellem misztikusai”, vagyis egy-egy vallás hívei, „meg akarják csinálni a lét és a tudat axiómáját, amikor azt akarják, hogy a tudatuk ne a valóság felfogásának, hanem teremtésének eszköze legyen, a lét pedig ne a tárgya, hanem az alanya legyen a tudatuknak – ők akarnak lenni az isten, amit ők teremtettek képükre és hasonlatosságukra, aki az önkényes szeszély révén a semmiből teremti meg a világot – hangzik el Galt rádióbeszédében.²² Részletesebb kritikai fejtegetés helyett, tudván, hogy a hit és a bölcsélet mindenki „szíve-joga”, így ez esetben a szuverén szerző is vitán felül, álljon e helyen csupán egyetlen idézet vallás és a tudományos fundamentalizmus szembeállítására helyett Stanislaw Ignacy Witkiewicz lengyel író *Az ősz búcsúja* regényének egyik dialógusából a katolikus Restly atya és Hela Bertz karakterek között: „Mivel semmit sem remélhetünk onnan, ahol a vallást igyekeznek, ha nem is elpusztítani, de legalábbis helyettesíteni valami mással, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a vallás az emberi lélek legmagasabb szintű megnyilatkozása, a Lét Titka feletti győzelem egyetlen formája.”²³

Rand nemcsak az általa a „szellem misztikusainak” nevezett keresztények vallási meggyőződésének objektív idealizmusát²⁴ tagadja radikálisan, hanem teljesen elveti azon kulturális hagyományt és szellemiséget (pl. Apcsel 20:35; Mt 7:7-11) is a maga minden altruista, önzetlen vonásával, amelyek létrejöttében e hittételek közrejátszottak. „Minden tekintetben példát adtam nektek, hogyan kell dolgozni, s a gyengéknek támaszokra lenni, Urunk Jézus szavaira emlékezve: Nagyobb boldogság adni, mint kapni.” Az Újszövetség efféle parabolái vagy akár az irgalmas szamaritánus lukácsi példázata teljes egészében fennakad a randi etika kritikai rostélyán. Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című történelmi regényének idős Lupusz püspöke, „a koldusoknak adta mindenét. A templomi jövedelmeit is. Rongyos ruhájukat újjal cserélte meg, és gondozta őket jó tanáccsal, vigasztalással is”,²⁵ ugyancsak alapvetően elüt a Rand-féle eszményektől.

A humánus efféle megnyilvánulásai értelmezhetetlenek lennének egy randi perspektívából! Mintha figyelmen kívül akarná hagyni, hogy az önzetlenség²⁶ indítékai ezerfélék lehetnek, akár vallási, világszemléleti vagy akár egyéb, lelki okokból. Hiszen ő és hősei egy „másik erkölcsi kódex, egy másik

22 Rand 2018, 910.

23 Witkiewicz, Stanislaw Ignacy: *Az ősz búcsúja*. Pécs, 2002, Jelenkor, 77.

24 Pais István: *A filozófia története*. Budapest, 2005, szerzői magánkiadás, 40–41.

25 Gárdonyi, Géza: *A láthatatlan ember*. Budapest, 1902, Magyar Almanach Kiadó, 227.

26 Louise Deacon pszichológiai összefoglalójában szerepel, hogy „az emberek képesek az önzetlen tettekre – a többség hajlandó segíteni úgy, hogy nem vár ezért semmiféle jutalmat”. Ezzel és az altruizmus evolúciós pszichológiai megalapozottságával kapcsolatban bővebben l. Deacon, Louise: *Pszichológia. Hogyan értsük meg önmagunkat és másokat?* Scolar, 2019 [2013], 132–135.

értékrend”²⁷ hívei, akik szerint „az az ember, akinek nincsenek erényei, az a létgyűlölője”, segíteni neki pedig a benne lévő rossz” szentesítése²⁸ – hirdeti Galt. Ugyanakkor Rand elbeszélésében, ironikusan, a keresztény idealizmus és szimbólumrendszer a vallási referenciák sajátos kifordításával – tovább él. A szocializmus földre szállt mennyországával²⁹ szembehelyezkedve a szerző új Atlantiszt alkot, ahová a főhősök, ezúttal a termelékenyek és a tehetségesek, kivonulnak (vö. Móz II. Kivonulás). A Sziklás-hegység fedte paradicsoma a főhősöknek rejtve marad a „földi halandó” szemei elől, oda csak az arra érdemesek juthatnak be. A szerző hősei nem hús-vér emberek, hanem szuperhősök, világuk tulajdonképpen „nem e világból való”.³⁰ Vagyis a kommunizmus eszkatológiája és a profanizált földi Jeruzsálem (vö. Koestler³¹) nem tótágast áll Randnál, hanem megfordul a tengelye körül. Végeredményben így az utópiakritika utópiájáról van szó.

A kollektivismus elleni vádirat

Az előbbi alapokon Rand morálfilozófiája a jó és a rossz közötti különbségtételen alapul, ennyiben ismét emlékeztetve a máskülönben a szerző által bölcséleti alapokon visszautasított, kinyilatkoztatott világvallásokra. A kollektivizálók (vagy randi terminológiával élve, angolul: *looters*, a magyar fordításban „fosztogatók”), illetve általában az esélyegyenlőség pártján állók explicit a Gonosz megtestesülései,³² az egyéni önmegvalósításon munkálkodó emberek ellenben a Jóéi. E tekintetben felfogása és mondanivalója már-már manicheista, mondhatnánk. Mégis, kozmikus távlatok helyett a fentiek szerint kirajzolódó dichotómiáját lehelyezi a profán Földre.

Egy szó erejéig említettük a kollektív emberi tapasztalat fájóbb pontjait, pl. a Gulag-jelenséget fentebb. A térségünkben elgondolkodtató áthallásai vannak a könyv alábbi szakaszainak: „Az a kormány, amely erőszakot kezdeményez olyan emberek ellen, akik senkinek sem ártottak, amely fegyveres kényszer alkalmaz fegyvertelen áldozatok ellen, az egy kísérteties, pokoli gépezet, amelynek az a célja, hogy lerombolja az erkölcsöt.”³³ Amit Rand kritikái ellen-

27 Rand, 420.

28 Rand, 931.

29 Muravchik, Joshua: *Földre szállt Mennyország. A szocializmus története*. Bp., 2014, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.

30 Jn 18:36.

31 „A forradalmi elmélet dogmatikus kultusszá dermedt, melynek egyszerűsített, könnyen emészthetővé tett tanait kurta katekizmus oktatta a népnek, s az új vallásnak a Nagy Egyes volt a főpapja, aki a miséket celebrálta” – Koestler, Arthur: *Sötétség délben*. Budapest, 2011, Európa Könyvkiadó, 209.

32 Rand, 202.

33 Rand, 931.

pontból szemlél, az „egy protekció, fenyegetés, nyomás, zsarolás által működtetett gépezet – ami olyan, mint valami irracionális, ámokfutó számológép, ami a pillanat szeszélyéért bármely tetszőleges számot kiadhat”.³⁴

E probléma-megfogalmazások azonban nemcsak implicit áthallások, hanem konkrétan is utalnak a „népi demokratikus” blokk szociológiai környezetére és az író azokhoz való viszonyulására: „Nem ők [a. m. a fosztogatók értelmisége] adták át Európa összes országát olyan verőembereknek [...] Nem ők üvöltötték, hogy a munkások barátai? [...] Nem hallottátok [...], hogy azt sulykolják a sanyargatott nyomorultaknak, hogy az éhezés virágzás, a szolgaság szabadság, a kínzókamrák testvérszeretet”³⁵ – hangzik a „fosztogató” összeesküvés egyik kulcsszereplője, Fred Kinnan megkésett, orwelli önkritikája „elvtársai” előtt. Más szakaszok szintén a történelmi (hidegháborús) szembenállás referenciái: „Az európai néppállamokban [...] embermilliókat tartanak megkötve élet iránti vágyuknál fogva, energiájuk kényszermunkára történő lecsapolásával.”³⁶

Természetesen a *Veszett világ* nem *ex nihilo*, valamiféle „légüres térben” keletkezett. 1957-ben jelent meg, ennél fogva az az államszocializmus és a kollektivizmus traumáinak közvetlen vagy közvetett ismeretéből táplálkozik. A „fosztogatókkal” szembeni kritikája Randnak jóval több indultatos kirohanások füzérénel vagy egy bőbeszédű és didaktikus „egészpályás” ideológiai letámadásnál. A mű kétségbevonhatatlanul a diktatúrák és a kommunizmus elleni harc mérföldkövének számít, az orwelli *Állatfarmhoz* vagy egyéb munkákhoz hasonlóan.

Az élénk fantáziával megírt disztópia e szakaszait nagyon is komolyan kell venni, ahogyan Szerb Antal alábbi leírását is a(z olaszországi) kollektivizmus tekintetében *A Harmadik Torony* című elbeszélésében, amelyekkel egybecseng Rand, és nemcsak azért, mert mindkét esetben központi helyet foglalnak el a vasúton szerzett tapasztalatok: „Megértettem mindent: nyugtalanságomat a vonatokon, a szállodákban, a vendéglőkben, a kirándulók közt, egész úton mindenütt, ahol mint magányosnak a kollektivitással [...] kellett érintkeznem. A magányomat féltettem tőlük és az európai jövőtől, amit a számomra szimbolizáltak.”³⁷

Termelőik és fosztogatók

A dichotóm tipizálás végigkíséri a *Veszett világot*, amely lényegében a tehetséges egyének és a „fosztogatók” kibékíthetetlen küzdelmének színtere. Előbbiek azok, akik nemcsak „saját szerencséjük kovácsai”, hanem versenyképes termékek

34 Rand, 864.

35 Rand, 491.

36 Rand, 503.

37 Szerb Antal: *A harmadik torony*. Budapest, 2007, Magvető, 71–72.

létrehozói, ők a jó értelemben vett, schumpeteri³⁸ „kreatív rombolók” „szent és sérthetetlen” szellemi tulajdonjogokkal és megérdemelt haszonnal. Velük kapcsolatban vallja Galt rádióbeszédében, hogy „az az ember, aki a racionális törekvés bármely területén létrehoz egy eszmét – az ember, aki új tudást fedez fel –, az emberiség folytonos jótévője”.³⁹ Ellentétben velük „a fosztogatók” pedig azok, akik „becstelen megalkuvást kötöttek teljesíthetetlen hitvallásukkal”, illetve „a földet áldozati kemencévé alakítják”.⁴⁰

Rand leplezetlen rokonszenvvel, részrehajlással közelíti meg előbbi karaktereit, akik ezáltal nemcsak szellemesek, kreatívak, bátrak, hanem elbűvölők, bájosak, velük szemben pedig, a másik oldalt az „ön- és életgyűlölők”,⁴¹ „az élheteretlenek, a céltalanok, a felelőtlenek, az ésszerűtlenek”⁴² alkotják. Az egyik „jó” karakter, Ken Danagger szavaival, gesztusaik mögött „gyávaság, irigység, szemfényvesztés”.⁴³ Rand kritikája kétirányú itt: egyrészt a kollektív, a középserű megfojtja az egyénit, illetve a kreatívat, másrészt a közjó⁴⁴ több egy mítosznál, ami a tehetségtelenség spanyolfalául, alibijéül szolgál. Annak pártfogói valójában a „protekción arisztokráciáját”⁴⁵ alkotják, titkos, leplezett anyagiassággal és képmutatással, egyedüli vágyuk pedig a világ irányítására való törekvés.⁴⁶ Rand itt hasonló különbségtételt egyetemesít, mint Orwell az *Állatfarmban* (vö. „MINDEN ÁLLAT EGYENLŐ, DE EGYES ÁLLATOK EGYENLŐBBEK A TÖBBINÉL”).

Az egyenlőség és szabadság összeegyeztethetőségének dilemmája⁴⁷ nagyon fontos témafelvetés, ahogy a Rand által felvetett egyéb szempontok is. Csak-hogy azon egyetemesítő felfogás, miszerint a haszon minden esetben a kreatív egyén kiérdemelt jussa, illetve érdemének legitim elismerése, árnyaltabb megközelítést igényel, főleg egy globális hatóságú, történelmi kitekintésben.

38 Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge, 2003 [1943].

39 Rand, 935.

40 Rand, 924–928.

41 Rand, 857.

42 Rand, 658.

43 Rand, 254.

44 Hank Rearden mondja bírósági kihallgatásán, hogy „Volt olyan kor, amikor az emberek abban hittek, hogy »a jó« fogalmát erkölcsi értékrend alapján kell meghatározni, és hogy senkinek sincs joga saját jogát mások jogainak a megsértése révén keresni” (431).

45 Rand, 367–368.

46 Rand, 857.

47 E problémahalmaz amerikai szellemtörténeti hagyományával kapcsolatban bővebben I. Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban. John Adamstól Russell Kirkig*. Budapest, 2014, Századvég Kiadó.

A szabad verseny mítosza és a mono- és oligopóliumok valósága

Rand feltevése szerint végső soron a kapitalizmus mindenkinek jó. E premisszát képviseli egy meg nem nevezett karakter is a marshville-i vasútállomás peronján állva, amikor azt mondja: „addig nincs esélyük a szegényeknek, amíg a gazdagokat tönkreteszik”.⁴⁸

Noha a kapitalizmus védőbeszéde távolról sem új keletű, az Rand előtt nem viselt ennyire idealizált etikai köntöst. Elsősorban inkább olyan tónusokkal jelent meg, akár a németalföldi-angol Bernard Mandevillenél is – hogy egy klasszikust említsünk. Eszerint a társadalom olyan önérdék vezérelte egyének összessége, amelyben a közösség kohéziója éppenséggel nem közös elveiből vagy elkötelezettségeiből adódik, hanem az olyan emberi gyarlóságai alapján keletkezik, mint az irigység, a gőg, a hiúság, a verseny és a kizsákmányolás. Emiatt a kapitalizmus valamiféle „szükséges rossz”. Rand másik utat jár be, főszereplői (pl. Galt) szerint a kapitalizmus abszolút, végérvényes jó: „Ha önök egy racionális társadalomban élnek, ahol az emberek szabadon kereskedhetnek, felmérhetetlen előnyökhöz jutnak: munkájuk értékét nem csupán az önök erőfeszítései határozzák meg, hanem az önök körül lévő legjobb, teremtő elmék erőfeszítése is.”⁴⁹ Ennek az árnyalatait tárgyaljuk alább.

Tér nyílik a belső kritika előtt is néhány ponton, ha más nem, „szalmabáb” érvként például Galt beszédének egyik mozzanatában: „az erős nem hagy esélyt a gyengének a szándékos cserére épülő piacon”.⁵⁰ Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy ez nem pusztán fikció és félelem, hanem valóság és tapasztalat, hiszen éppen ez történt világviszonylatban a mű megjelenését követő évtizedekben! Hatalmas irodalma van azon felfogásnak, hogy a szabad verseny ideológiája nem több pusztán egy mítosznál, vagy az legalábbis egy a gyakorlattól igen távolálló eszmény.⁵¹ A szabad verseny kritikusai rámutatnak arra, hogy mindez mono- vagy legalábbis oligopóliumhoz vezet.⁵² Új értelmet nyer a fosztogatás, hiszen „általánosan érvényes megállapítás” – írja György László közgazdász –, „hogy a koncentrációt korlátozó versenypolitikákat kevésbé szigorúan alkalmazták az elmúlt négy évtizedben. Ennek eredményeként napjainkban számos ágazatban egy-két vállalat ellenőrzi a piac túlnyomó részét”.⁵³

48 Rand, 468.

49 Rand, 934.

50 Rand, 934.

51 Így például, hogy csak egy párat mondjuk, György László közgazdász, a magyar származású világhírű szerző Polányi Károly lánya, Kari Polanyi-Levitt vagy David Harvey gazdaságföldrajz kutató.

52 McQuail, Denis: *A tömegkommunikáció elmélete*. Osiris, 2003, 177.

53 György László: *Egyensúly-teremtés*. 2017, Századvég, 10.

Számos hegemon közgazdász a Nobel-díjas Joseph Stiglitztól⁵⁴ Branko Milanović⁵⁵ át Thomas Pikettyig⁵⁶ beszámol a globális egyenlőtlenségeknek az elmúlt évtizedek során végbement növekedéséről és a kapcsolódó anomáliákról. Szemléletes, hogy csak egy példát mondjak – amint arra Dan Schiller rámutat –, hogy a kilencvenes években egy átlagos amerikai vállalati vezérigazgató kétszázkilencszer annyit keresett, mint egy gyári munkás, míg ez az arány 1980-ban negyvenszeres volt.⁵⁷ E folyamat eredménye a „szupermenedzserek” rétege az Egyesült Államokban 1980 után.⁵⁸

E helyen egy szó erejéig érdemes kitérnem arra is, hogy a Rand pártfogolta növekedés fenntarthatósági kérdéseket is felvet. Hiszen, amint azt Václav Havel megállapítja – éppenséggel a Rand által is bírált kollektívizáló államszocializmus összefüggésében és annak környezetromboló hatásához kapcsolódóan: minden olyan „kísérlet feltétlenül bosszút áll az emberen”, amely „teljes egészében emberi kézbe ragadja a természetet, megcsúfolva annak titkait”.⁵⁹

Termelékenység vs. finanszírozás

Említettük Rand szellemi örökségét, ami nem feltétlenül önmagában, hanem inkább utóélete látómezején problémás. Elgondolkodtató e perspektívából, hogy a szerző barátai és csodálói közé tartozott például Alan Greenspan, a Federal Reserve későbbi hírhedt elnöke is,⁶⁰ a 2007–2009-es pénzügyi világválság egyik emblemikus figurája. Ha az vitán felül is áll, hogy az egyéni tehetség, illetve szorgalom kiérdemelt jussa a gyarapodás, amely nézet egy sor világnézeti szemlélet támogatására számíthat, vajon a szélsőséges individualizmus⁶¹ olyan megnyilvánulásai, mint a Wall Street-i spekulációk, elfogadhatók-e az előbbi nyomvonalon? Netán Rand a „fosztogatók” iránti megvetéssel sújtaná-e művének azon propa-

54 Stiglitz szerint az elmúlt évtizedekben a világban nőtt az egyenlőtlenség, amely a költési hajlandóságot mutató kevésbé tehető emberek jövedelmének az alacsonyabb fogyasztási hajlandóságú vagyonosabbak javára történő újraelosztásával járt. Stiglitz Joseph E.: *Lessons from the Global Financial Crisis of 2008*. In *Seoul Journal Of Economics*, 2010, 338.

55 Milanović leírja, hogy az egyenlőtlenség 1980-tól kezd meredeken emelkedni egészen 1995-ig, ahol azután viszonylag magas szinten stabilizálódik, mintha csak egy platóra ért volna. Milanović, Branko: *Worlds Apart. Measuring International and Global Inequality*. Princeton, 2005, Princeton University Press, 39.

56 Piketty következtetése szerint megfigyelhető egy „új, nagyrészt az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben kialakult irány”, amit „nevezhetnénk akár a »szupersztárok« társadalmának is (vagy a szupermenedzserek társadalmának, ami nem pont ugyanazt jelenti)”. Bővebben l. Piketty, Thomas: *A tőke a 21. században*. Bp., 2015 [2013], Kossuth Kiadó.

57 Schiller, Dan: *Digital Capitalism. Networking the Global Market System*. London, 1999, MIT Press, 53.

58 Piketty, 322.

59 Havel, 246.

60 Egedy, 326.

61 Egedy, 388.

gálóit, akik éppenséggel az általa csodált Amerika⁶² hegemoniaválságának kiteljesedésében, ezáltal a pénzügyi válság kibontakozásában működtek közre?⁶³

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az 1970–80-as évek óta a globális gazdaság erőteljes „finanszírozása”⁶⁴ zajlik, ami megváltoztatta a vagyon struktúráját,⁶⁵ amellyel karöltve megjelent egy mindenféle hozzáadott érték, innováció nélküli tökefelhalmozás, olykor a maga társadalmi feszültségeivel (hacsak nem a finanszírozás tendenciák valóságát tekintjük önmagában innovatívnak). Itt adódik azon kérdés is, hogy vajon a propagált laissez-faire kapitalizmus mutációjaként felfogható finanszírozás vagy az optimalizált adózás⁶⁶ nyeresége „saját teljesítménnyel kiérdemeltnek”⁶⁷ tekinthető-e? Aligha!

Mindenesetre, Rand szándéka értelemszerűen nem lehetett a neoliberális fentebb leírt folyamatainak illusztrálása, és az általa leírtaknak viszonylagos érvénye van például a 19–20. század fordulójának vonatkozásában csakúgy, mint a későbbi fordizmust illetően. Eszményeinek kifordítása nem kérhető számon rajta.

62 A szerző amerikacentrizmusa nyilvánvaló a könyv számos pontján. E szellemáramlat lelkes szószólója Francisco d’Anconia karaktere, illetve az megjelenik Galt rádióbeszédében mint a tehetség és produktivitás kikötője, illetve Rand leplezetlen szimpátiájának tárgya (927, 932). Nem szándékom e helyen Rand amerikai kivételességtudatának (ezzel kapcsolatban bővebben I. Iványi, Márton: Rendszerhiba: A vészharangkongatás etikája vagy a kivételességtudat hegemoniája? *Hitel*, 2020. október, 84–90) kritikája, bőven elég annyit hozzátenni, hogy Amerika történelmének – szöges ellentétben Francisco vallási meggyőződésre emlékeztető nézeteivel – kezdetektől része az erőszak, amennyiben az Amerikai álom az őslakos rémálomként is felfogható. A szerző által csodált öntörvényű produktivitás és a történelmi imperializmus metszeteiben szintén érdekes Ari Shavit izraeli szerző leírása az első közel-keleti telepesekről: „nincsenek tudatában annak, milyen roppant erők – imperializmus, kapitalizmus, tudomány, technológia – kerítette őket hatalmukba, és fogják átalakítani ezt a földet. És amikor az imperializmus, a kapitalizmus, a tudomány és a technológia egyesül elszántságukkal, más semmi sem állhat az útjukba. Ezek az erők le fogják tarolni a hegyeket és fel fogják égetni a falvakat” (Shavit, Ari: *Hazám, az Ígéret Földje*. Bp., 2013, Atlantic Press, 36).

63 A meglehetősen vitatott szlovén filozófus Slavoj Žižek egyik érdekfeszítő megállapítása szerint a pénzügyi válság időszakában annak ellenére nyert új népszerűséget a *Veszett világ*, hogy a krízis előidézéséhez éppenséggel John Galt „reinkarnációi” is hozzájárultak a maguk radikálisan öntörvényű, profitorientált szellemiségükkel. Žižek, Slavoj: *Zűr a paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*. Bp., 2016, Európa, 64.

64 A finanszírozásó „a pénzügyi szféra növekvő szerepét jelenti a gazdasági tevékenységekben”, illetve „pénzügyi mozgatórugók, pénzpiacok, pénzügyi szereplők és intézmények szerepének növekedését” érthetjük alatta „mind a nemzeti, mind a nemzetközi gazdaság működtetésében”. Az ezzel a megnevezéssel fémjelzett időszakot továbbá „a pénzügyi intézmények – különösen a pénzügyi óriások – kitortek abból a szerepükből, hogy a nem pénzügyi tökefelhalmozást szolgálják azért, hogy saját profitjukat hajszolhassák pénzügyi tevékenységeikkel”. Bővebben I. Kotz, David M. (2008): Neoliberalizmus és finanszírozás. *Fordulat*, 1 (4), 65–81.

65 Piketty, 209.

66 „Az adótörvények, különösen a legmagasabb adókulcsok változása nagy szerepet játszik abban az értelemben, hogy egyfajta védőhálónak tekinthető, ha magas, ha viszont alacsony, visszaélésre ösztönöz” (Piketty, 356).

67 Vö. Rand, 898.

Befejezés

Ayn Rand objektivizmusa a tudat abszolutizálásán és az egyéni teljesítmény idealizálásán nyugszik. Merész következtetései egy sor szempontból bírálhatók, ám azoknak létrejöttében minden valószerűség szerint közrejátszott a kollektívizálás rémképe csakúgy, mint a hidegháborús logika. Rand világában nincs helye az elesetteknek, rászorulóknak, olyanoknak, akiknek a kedvezőtlen sorsa csakis a saját gyengeségeik következménye. Nem vesz tudomást az önhibájukon kívül lemaradókról, számára utóbbiak nem ismertek vagy nem számítanak. Hiszen szorgalomra és lojalításra épülő munkaethoszána ideáljai prizmáján át nézve az egyes karakterek és talán az egyes emberek sorsa és zsoldja saját tudatuk és erkölcsaik természetes eredményeinek tűnnek. A *Vesztett világ* e sajátosan kondicionált altruizmusa, amolyan „negyedbaráti” szeretete szöges ellentétben áll az európai szellemtörténet bizonyos hagyományaival.

Világzsemlélete roppant eredeti, ugyanakkor végtelenül elfogult, olykor elgondolkodtató állításokkal és kritikára ösztönző elemekkel.

Noha közvetlenül nem kérhető számon munkásságán, hasonlóképpen problémás – talán nem is annyira önmagában, mint inkább utóélete tekintetében –, hogy később a versenyelőnyökkel valójában visszaélő oligopolstruktúrák és a financializáció szélsőséges eseteinek hivatkozási alapjául szolgált.

Ezek a közelmúltbeli egyéni profitmaximalizációs „túlkapások” és a kollektívizálás társadalompolitikai tapasztalatainak jogosultsága művében közösen képezik azokat a korlátokat, értékeket, kockázatokat és eszményeket, amelyek az író 20. század derekán keletkező eszmerendszerének és a *Vesztett világ* című filozófiai regénynek a sajátjai, együttesen számos tanulsággal szolgálva bő fél évszázaddal később.

Krúdyról lengyel szemmel¹

Krúdy Gyula a legendában – melyet ő maga teremtett és a rajongói szilárdítottak meg – *bonvivánként*, kávéházak, kabarék, elegáns éttermek, hitvány söntések, vidéki fogadók és fővárosi irodalmi szalonok, lóversenyek, játéklarangok és bordélyházak törzsvendégeként élt. És a legenda nem alaptalan. A kérdés csupán az, hogy mikor írt, hiszen összegyűjtött művei több tucat kötetet ölelnek fel.

„Általában éjjel háromkor érkezett haza, nyomban nekiült írni, dolgozott másnap (illetve aznap) délig; a konyhában már ott üldögéltek a szerkesztőségi szolgálak, hogy átvegyék az elkészült írást. Egy szakadatlanul dolgozó író, akinek sosincs elég ideje írni. A Mű? Egyik napról a másikra tákolta össze. Gondolom, rég feledve már az ok, ami valaha írásra készítette; egy eladható történet kellett mindig. És mégis győzedelmeskedett ritka nagy művészete.”² Egy ilyen életképet és egyúttal minősítést találunk Kertész Imre *Gályanaplójában*. A Nobel-díjas szerző, aki olyan sokszor írt az írás gyötrelméről, nemcsak Krúdy tehetségét csodálta, de irodalmi termékenységét és fegyelmezetségét is (a szigorú napi penzum tizenhat „árkus ív” volt).

Krúdy az állandó olvasmányai közé tartozott, Kertésznek egyenesen bensőséges volt a viszonya hozzá. Egyébként nem csak neki. A *Szindbád* szerzője méltán érdemelte ki az írók írója nevet. Mint Grendel Lajos – kortárs prózaíró és irodalomtörténész – kiszámította, tíz magyar íróból nyolc szereti Krúdyt. Márai Sándor szintén különösen rajongott érte. Ennek gyümölcse lett a *Szindbád hazamegy*³ című regény. Márai a naplóiban is állandóan hivatkozik mesterére, élete utolsó heteiben pedig Krúdyn kívül már semmi mást nem tudott olvasni.

Márai a *Szindbád hazamegy* című regényével Krúdy halála után néhány évvel megható módon fejezi ki az iránta érzett tiszteletét, és különleges alkalmat kínál

ELŻBIETA CYGIELSKA (1946) irodalomtörténész, műfordító, évtizedeken át a Varsói Egyetem Magyar Tanszékének oktatójaként dolgozott.

1 2019-ben a varsói PIW kiadónál látott napvilágot Elżbieta Cygielska és Teresa Worowska (irodalmunk két jeles fordítójának) válogatása Krúdy Gyula elbeszéléseiből és tárcáiból *Az alvó nők városa* címmel. Ehhez a kötethez készült utószóként ez a szöveg.

2 Kertész Imre: *Gályanapló*. Bp., 2002, Magvető, 153.

3 Ld. Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*. Bp., 2015, Helikon.

az olvasónak arra, hogy megismerkedjen az íróval, és élete utolsó napján mellé szegődve felkeresse az általa gyakran látogatott helyeket, elköltson vele egy ebédet, és bepillantson – ahogy egy mappába kukkant bele az ember – arra a vidékre, amelyet a könyveit kézbe véve jár majd be. Márai litániaszerűen sorolja az okokat, amelyek miatt Krúdy tollat ragadott, és zseniálisan imitálva stílusát ad ízelítőt a kalandból, mely Szindbád világában vár ránk. Egy megközelíthetetlen világban – nehéz ugyanis átfogóan megragadni a közel hetven regényt és az ezres nagyságrendű novellát, tárcát, cikket, riportot, kritikát, valamint az irodalmi portré jellegű írásokat, a drámai művekről nem is szólva.

Krúdy Gyula csupán ötvenöt évet élt, viszont korán kezdte. Ötéves korában ment iskolába, tizennégy évesen megjelentette már első műveit, a huszadik életévét alig betöltve pedig több száz, fővárosi és vidéki folyóiratok hasábjain megjelent elbeszéléssel, két önálló novelláskötettel, hat kisregénnyel és megszámlálhatatlan publicisztikai szöveggel büszkélkedhetett. Az írás volt a lételeme, habár a családja nem ebben a szerepben képzelte el őt, úgy vélték, hogy Krúdyból a dolgok rendje és módja szerint ügyvéd lesz, az apjához és a nagypapjához hasonlóan, aki mellesleg negyvennyolcas huszártiszt volt.

Krúdy Nyíregyházán született, a Magyarország északkeleti részén elterülő síkság, azaz a Nyírség fővárosában, amit láthatóan nyaktörő vállalkozás ragozni, jobb lesz tehát, ha némi lengyelesítéssel élve azt mondjuk, hogy a Nyír vidékén jött a világra, melyről „írni csak oly gyöngédséggel lehet, mint egy halott menyasszonyról”. Azon a tájon, ahol „mintha a levegőnek, a homoknak, a szélnek, a víznek, a legelőnek volna olyan varázsa, hogy vadmagyarrá lesz az is, akinek az apja még nem tudott magyarul”. A vidéken, ahol „daliás zsidók és selyemruhás szlávok vére keveredett a honfoglalók vérével”.⁴

A Nyírség kimeríthetetlen ihletforrás lesz Krúdy számára, másik két szűkebb hazája, a Szepesség és Budapest mellett. Itt töltötte gyermekkorát és kora ifjúságát szeretettel és gondoskodással körülvéve egy nem éppen átlagos családban. Házasságon kívüli gyermekként jött a világra, amiről oly szépen ír *N. N. – Egy szerelem-gyermek* című 1920-ban kiadott művében.

Az író nemesi gyökerű nagypapa, idősebb Krúdy Gyula és gazdag polgári családból származó felesége Radics Mária otthonában botrányos dolog esett meg – ifjabb Krúdy Gyula teherbe ejtette a cselédlányt, bizonyos Csákányi Juliannát, a helyi mészáros lányát. A cselédet azonnal kirúgták. Közhely és kispolgári ál-szentség, mondaná rögtön az ember, de ez még csak a kezdete a történetnek, amely nem kellett, hogy közhelyesen végződjön. Az úrfi nem hagyta el kedvesét, a nagyszülők pedig hamarosan megbékéltek a helyzettel. Az unokát a nagymama nevelte, aki időközben elvált férjétől – a hűtlen „gróftól”, ahogy a családban nevezték a huszártisztet –, akit egyébként élete végéig szeretett. Az író édesapja, a jómódú és köztisztletnek örvendő ügyvéd csak akkor veszi feleségül

4 Krúdy Gyula: *Magyar Tükör. Publicisztikai írások, 1894–1919*. Bp., 1984, Szépirodalmi Könyvkiadó, 301–302.

a cselédlány-édesanyát, a „szépséges, melegszívű, szellemes és a világra kíváncsi nőt”, amikor már tíz gyermekük van. Egy előkelő vidéki házaspár életét élik, akik a téli vakációt a Tátra üdülőhelyein, a nyárit pedig az Adrián töltik. E családi történet-szálak mindegyikéből újabbak bontakoznak ki a Krúdy írásai-ban található cselekményszálakhoz és motívumokhoz hasonlóan.

Az elemi iskolát és a gimnázium első osztályát otthon, a Nyír vidékén végzi el. Tízéves, amikor egy diákcseré keretében Podolinba küldik németet tanulni. Három évet tölt ott, és Podolin, valamint környéke – Késmárk, Lubló és Lócse – számos elbeszélése, regénye és publicisztikai szövege díszletéül fog szolgálni. Nem feledkezik el a podolini főtérről, a Lubomirski herceg által alapított kolostorról, a piaristák gimnáziumáról, a Poprád folyón átívelő hídról, és legfőképpen e másfél ezer lakost számláló kisváros, az egykor elzalogosított szepességi városok egyikének hangulatáról, ahol megállt az idő. Visszajár majd oda „az elvesztett ifjúságot keresve”, és regényekben, illetve az úgynevezett középkori novelláiban örökíti meg ezt a megdermedt időt. Podolinban élte át a diákszerelem első fellángolásait is.

Iskoláit szülővárosában fejezte be. 1895-ben leérettségizett, egyedül magyartól kapott jót, minden más tantárgyból elégségest. Hisz igen elfoglalt diák volt. Diáktársaival egy sajtóügynökségszerűséget működtettek, amely helyi hírekkel látta el a fővárosi lapokat. Részt vett az önképzőkörben, ahol az irodalmár Porubszky Pál volt a mentora, aki naprakészen véleményezte és jelentette meg ifjúi zsenyéit a saját maga által szerkesztett lapban. Krúdy valódi – és feltétebb hatásos – pályakezdését mégis a *Debreceni Ellenőr*ben megjelent riport-sorozat jelentette az úgynevezett tuzséri tragédiáról, az akkoriban szenzációs esetről, a fiatal grófkisasszony, Salamon Ella hipnózis szeánsz során bekövetkezett rejtélyes haláláról. A még diák Krúdy nem sokat töpreng, felül az éjszakai vonatra, elutazik a tizenvalahány kilométerrel távolabb fekvő településre, felkeresi a Lónyaiak impozáns kastélyát, ahol exkluzív körben zajlott a dráma, és végül betekintést nyer a rendőrségi anyagokba, köztük a boncolási jegyzőkönyvbe, ez avatja végérvényesen riporterré. Nem tipikus riportokat fog azonban írni, szövegeinek egyedülállóan irodalmi jelleget ad, hogy mélyreható, iróniával fűszerezett pszichológiai portrékat rajzol az események résztvevőiről.

Krúdy így nyert bebocsátást a valódi újságírás világába. Az érettségi után három hónapig egy debreceni újság szerkesztőségében dolgozott, ami már szakmai előmenetelnek számított. Az álmos Debrecent mégis az akkoriban lüktető Nagyváradra, azaz a Körös-parti Párizsra cserélte. Egy excentrikus fehér kabátban és vörös talpú sárga cipőben jelent meg ott, ahogy azt egy szerkesztő feljegyezte a *Szabadság* című napilapnál, amely Krúdyt alkalmazta. És nem kellett csalódnia, a fiatalember ugyanis rendkívül szorgalmasnak bizonyult: félév alatt tizennyolc elbeszélést, egy kisregényt és megszámlálhatatlan cikket, tárcát, tudósítást jelentetett meg. A regény, mely sikerrel utánozza az angol abszurd humort a *Hat napig kerékpáron* címet viselte, és a *Három ember egy csónakban, nem számítva a kuttyát* című regény ihlette. Krúdy bizonyára németül jutott hozzá

a korabeli sikerkönyvhöz. Lehetséges egyébként, hogy a névben szereplő K betű keltette fel a figyelmét. A *Három ember egy csónakban* című regényt jegyző szerző apjának neve ugyanis Jerome Clapp Jerome volt, a fia nevét azonban Jerome Klapka Jerome-ra változtatta az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőse, a híres Klapka tábornok tiszteletére. Zárójelben jegyezzük meg, hogy a *Három ember egy csónakban* folytatása, azaz a *Három ember kerékpáron* csak 1900-ban jelent meg, tehát később, mint Krúdy szövege.

1897 tavaszán Krúdy végleg Pestre költözik, amelyet most már haláláig nem hagy el. Az utazás e dalnoka főként a képzelet útján utazik. Sosem járt külföldön (hisz Bécs nem volt külföld). Néha megemlítik, hogy járt Krakkóban vagy Lembergben, de ez csak feltételezhető.⁵ A fővárosban elsősorban a *Fővárosi Lapok* és az *Egyetértés* számára dolgozik, de egyik szerkesztőségénél sem kötelezi el magát tartósan, szabadúszó lesz, szinte az összes Magyarországon megjelenő sajtótermékbe ír. Az újságírásból él tehát, de mellette az irodalomból is. Egyre nagyobb lesz ismertsége, bár a főváros meghódításáig még eltelik egy kis idő.

1899-ben feleségül veszi Spiegler Arabellát, egy rabbi nála hat évvel idősebb lányát, aki szintén irodalommal foglalkozik, rövidebb írásokat publikál a démoni Satanella álnév alatt. Az eljegyzésre egy évvel korábban került sor, Krúdynak mégis várnia kellett az esküvővel, amíg nagykorú lett, mivel a formaságon túl akadályt gördített a házasság útjába az író apja is, aki legalább annyira nem volt kibékülve azzal, hogy elsőszülött fiából művész lett, amint azzal sem, hogy milyen feleségjelöltet választott magának. A házasságkötés után Bella felhagy saját ambícióival, három gyermeket hoz a világra, és a mindennapi apróságok miatt csatározik a férjével.

Krúdy elég hamar elköltözik otthonról, éveken át szállodákban lakik. Egyre jobban keres, gondoskodik gyermekeiről, de az életstílus, amit folytat nem nevezhető családinak. Csak akkor válik el Bellától, amikor a nála húsz évvel fiatalabb Várady Zsuzsával folytatott viszonyból világra jön lánya, Krúdy Zsuzsa, aki később többek között a *Budapest vőlegénye* című gyöngéd hangú áldokumentumban örökíti meg édesapját. Az ő születése ösztönzi majd Krúdyt egyik legjobb regényének, az *Asszonyosságok díjának*⁶ a megírására. A második házassága szintén nem lesz egyébként konfliktusoktól mentes.

A 20. század tízes éveinek végére Krúdy már több kötetnyi prózai írást tudhat magáénak. A századfordulós Budapestet, melyet a robbanásszerű fejlődés, a vadkapitalizmus, a szédítő tempó és az emberek közötti kapcsolatok fellazulása jellemzett, az *Aranybánya* (1901) című realista regényében, valamint elbeszéléseiben és publicisztikájában, például a Schneider Fániról szóló cikkben mutatja be. Időnként megcsömörlik a nagyváros zajától, gondolataiban és no-

5 Krúdy írásainak lengyel vonatkozásairól Kiss Gy. Csaba ír esszéjében: *Fogadó a Krakkói kalaphoz. Lengyel motívumok és hangulatok Krúdy Gyula elbeszéléseiben = A haza mint kert*. Bp., 2005, Nap Kiadó, 113–125.)

6 Ld. Krúdy Gyula: *Asszonyosságok díja*. Bp., 1999, Osiris.

velláiban a Szepességbe és a Nyír vidékére menekül, Turgenyev, de legfőképp Mikszáth Kálmán hatását mutató lírai történeteket szöve. E prózai művek egy részének színhelyül a Felvidéket teszi meg a harmincéves háború idején, e háttér előtt helyezi el a züllött zsoldoskatonák, bukott szerzetesek és szökött apácák haláltáncot járó alakjait. A téboly és a szadizmus – a szakirodalom szerint – Csáth Géza olyan novelláival hozza kapcsolatba e műveket, mint *A kis Emma*, a *Fekete csönd* vagy az *Anyagyilkosság*, habár Krúdy messze elmarad azok mesterségbeli tudásától, egyelőre csak gyakorolja az effajta esztétikát, hogy aztán a kutatókat lázban tartó *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* (1921) című, befejezetlenül maradt regényében térjen hozzá vissza.

Eseményértékű lesz az olvasók és a kritika számára az 1911-ben kiadott *Szindbád iffúsága* című kötet, majd egy évvel később a *Szindbád utazásai*. Ez a két kötet nyitja meg Krúdy írásművészetének úgynevezett első nagy korszakát. Szindbád alakjának életre hívásával saját írói alteregóját teremtette meg (habár maga tagadta ezt), aki a kortárs befogadó szemében a Huszárik Zoltán híres filmjében ezt a szerepet alakító Latinovits Zoltán – aki egyszersmind a leghíresebb magyar vendéglős, Gundel Károly unokája – arcvonásait viseli. A ma is legenda által övezett tragikusan elhunyt színész (negyvennégy éves korában vonat alá vetette magát, egy mellesleg kultikus helyen, ahol évtizedekkel korábban hasonló módon vesztette életét a nagy költő, József Attila) azt állította, hogy azon az asztalon született, amelynél a Gundel Étteremben tett látogatásai során a magyar Brillat-Savarin szokott ülni, hiszen Krúdy talán rászolgál erre a névre, ha az úgynevezett gasztronómiai, vagy ha úgy tetszik, a *gyomornovel-lákra*, de akár a konyha és az étkezés egész munkásságán végigvonuló motívumára gondolunk. Bár a „nagy zabálás” freudi szűrőn átengedett mitológiája azt diktálja, hogy e szövegek jó részét metaforának tartasuk. Az *Előhang egy kispörkölt* című novellában például egy kannibalisztikus rituálé szerepel, melyben a hős az emlékeit elfogyasztva, nem csupán szeretőin áll szimbolikus boszszút, de lassacskán önmagát is felemészti.

A *Szindbád. A feltámadás* (1916) című ciklusban az utazás új dimenziót kap – a hős, akit állandó nyugtalanság hajt, ismét útnak indul, már a halála után, hogy kísértetként találkozzon azokkal nőekkel, akik egykoron szerették őt, azaz, hogy kétszer lépjen ugyanabba a folyóba, ami persze nem sikerülhet. Az utolsó ciklusban, az 1925-ös *Szindbád megtérésében* Szindbád olyan férfiként jelenik meg, aki „háttérbe szorult”, a nők már nem versengenek érte, ám ő még mindig a szerelmet keresi, végig képes marad azonban távolságtartással tekinteni önmagára. Ezekre az utazásokra, melyeket a legszívesebben a hazai tájakra, gyakran az édesanyjához tesz, Szindbádot a fia kíséri el, azaz inkább a fiú figurája, mert nem önéletrajzi szárlól van szó (habár Krúdynak a három lányán kívül volt egy fia is, a hagyománynak megfelelően szintén Gyula). Az utazások pedig főként arra szolgálnak, hogy megtalálja, mi módon teheti jóvá kicsapongó életét, hogyan születhet újjá, mint a *Pénzzel járják a búcsút* című novellában. Ám a bűnös nem annyira Szűz Máriától vár csodát, mint inkább az énekmondó asszonyoktól,

legfőképp azonban az érzékekre ható földi örömöktől: a ruganyos női testtől, a mesteri módon elkészített pörkölt szagától és a frissen sütött kenyér ellenállhatatlan illatától.

Szindbád élete végéig elkíséri Krúdyt, a sors hajótöröttjeként költözik át vele Óbudára (*A vadevezős megtérése*), kóborolja be utcácskáit, tereit és vendéglőit, ám ezeket a kései novellákat már nem komponálta ciklussá az író. Közel száz Szindbád-novella született, beleértve a *Szindbád – Álomképek* cím alatt 1925-ben kiadottakat.⁷ Krúdy két regényt is írt Szindbáddal a főszerepben, a dekoratív *A francia kastélyt* (1912) és a *Purgatóriumot* (1933), mely keserű, melankolikus humorral fűszerezett, különös beszámoló betegségéről és szanatóriumi lábadozásáról.

Mondhatni, hogy Szindbád még ott is feltűnik, ahol nem jelenik meg, mint például *Az útitársban*. Az élet értelmetlenségének érzésétől és az idő előtti, minden valószínűség szerint öngyilkos halál előérzetétől szorongatott, azaz depressziótól gyötört negyvenéves férfi az élet alkonyának küszöbén „kalandot keresve” utazik egy bizonyos felvidéki városba, ahol átél, vagyis inkább egy lépésre van attól, hogy sajátos katarzist éljen át az ifjú Eszténa, a Krúdy-próza gyermekkorából éppen kinövő, szűzies, álomszerű, Balthus lolitáira emlékeztető alakjainak egyike miatt, akik ha nem is szentek, de a szentséget szimbolizálják, ami elkerülhetetlenül vezet a profán szférájával való ütközéshez. Nagyon gyakran az erotikát és a halát is összekapcsolja Krúdy, és nem játszik rosszabbul e motívummal, mint Huysmans vagy a preraffaeliták, akik Oscar Wilde-on keresztül hatottak a magyar szecesszióra. Nem idegen tőle az örök visszatérés elmélete sem, az anya újjászületése leányában (*Asszonyosságok díja*) vagy az apáé a fiúban (*N. N.*), ami a balladai hangú *Szilveszter fiam* című elbeszélésben úgy fejeződik ki, hogy az apa a románc kísértését legyőzve átengedi a terepet fiának, aki bizonyos értelemben apja helyett éli át a szerelmet.

Az ifjúság iránti vágyódás időnként mágikus rituálékat idéző gesztusokban jelenik meg Krúdynál. A fiatal öngyilkosnő vére a havon, mint a pogány véráldozat, megváltoztathatja az ember sorsát, így Szindbád is felvesz egy marékkal ebből a hóból abban a babonás hitben, hogy ez fog történni vele.⁸ Tulajdonképpen minden, az író saját vonásaival felruházott Krúdy-hóst elkísér a megtisztulás, az újrakezdés utáni vágyódás, még akkor is, ha olyan romantikus hajlamú, mint Rezeda Kázmér *A vörös postakocsiban* (1913), akit az alapján véve cinikus és amorális Szindbáddal szinte egy időben hívott életre. *A vörös postakocsi* című regény – mely először folytatásokban jelent meg *A Hét* című neves irodalmi folyóiratban, később pedig többször újra kiadták – hozta el Krúdynak az igazi írói és így pénzügyi sikert is, amit a *Pesti Levelekben* idéz fel, mellékesen hozzáfűzve a luxusprostituált Málnás Elza nagy port kavart meggyilkolását, ami egyébként a mai napig megihletti a művészeket, ezt bizonyítja Szász Attila érdekes filmje, a *Félvilág* (2015).

7 Ld. Krúdy Gyula: *Álomképek: Mit mutatnak álmaink írásban és képen*. Bp., 2000, Palatinus.

8 Ld. Krúdy Gyula: *Szindbád útja a halálnál* = K. GY.: *Az ecetfák pirulása*. Bp., 2000, Osiris.

Az előszóban Lesage *A sánta ördögére* utalva Krúdy a pesti hiúságok vásárát kívánta bemutatni *A vörös postakocsiban*. És valóban a város rejtett arcát és sokszínű alakok egész tárházát látjuk, az irodalmi ambíciójú, híres kurtizánról, Pilisi Rózáról mintázott Madame Louise-zal az élen, akihez Krúdyt – és a wales-i herceget is – szoros szálak fűzték. A sikert meglovagolva Krúdy 1917-ben megírta a folytatást, *Őszi utazások a vörös postakocsin* (1917) címmel. Rezeda itt a züllött és lármás Pestről az észak-keleti Kárpátokba menekül, ahol a természetben és a buddhizmusban keres megnyugvást.

Az 1918–1921 közötti években, amikor már a Margitszigeten lakik, először az úgynevezett Kisszállóban, később pedig József nádor egykor szebb napokat látott villájában – amelyben annak idején egész hetekre, de előfordult, hogy több évre magyar írókat látott vendégül, az élükön Arany Jánossal – írja Krúdy kitűnő onirikus regényeit: a *Napraforgót*, az *Asszonyságok díját*, az *N. N.-t* és a már említett, befejezetlenül maradt *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*. Utóbbi cselekménye egy galíciai stétlben játszódik, ahol kísérteties haláltáncot jár Frimet, a szépséges hatujjú zsidólány és a látó, habár vak Béla. Ebből, a Krúdy második nagy korszakának nevezett időszakból származik számos rövidebb írás is, például *Az útitárs*.

A kiábrándult hangulat, a kiegész, a halálfélelem elől azonban Krúdy képes volt a tréfához, az életigenlő szövegekhez menekülni. Szolgáljon példaképpen a perverz erotikával átszőtt könnyed hangvételű kis írás, a *Józsefvárosi emlékek*, melyet Maupassant elbeszéléseihez szoktak hasonlítani, vagy a színpadias *Tót-ágas* című novella, ami afféle önparódiává válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a női láb szinte kényszeresen megjelenő motívum Krúdy prózájában. Nota bene a divatnak és konkrétan a krinolinnak (a divat is a kedvenc témái közé tartozott) szentelt tárcájában Krúdy kikacsintva ismeri be: „ifjúkoromban bízvást hihettem, hogy csak a színésznőknek és táncosnőknek van lábuk”. A kifordított mese stilizációjához folyamodik a tréfás, nyilvánvalóan freudi *Boldog élet titka* című elbeszélésben, ahol az orgazmus kelepcéjét állítva neki az érzékek rabjává teszi a kifinomult és szelíd Iót.

Krúdy népszerűségének csúcsa a monarchia alkonyának éveire esett. *A vörös postakocsi* hatalmas sikere után a neves Singer és Wolfner Könyvkiadó 1914-ben kiadta összegyűjtött műveit, 1916-ban pedig a szerző megkapta a főváros Ferenc József-díját. 1918-ban lelkesen üdvözölte az őszirózsás forradalmat, 1919-ben pedig tollával szolgálta a gazdasági reformot, híres riportot írt többek között a Károlyi gróf kormánya által végrehajtott földosztásról. Így hát 1919 után, amikor Horthy kormányzó vette át a hatalmat, a kiadók már nem verekedtek az írásaiért, annál is inkább nem, mert a trianoni békeszerződés következtében maga a könyvpiac is szűkebbé vált.

A Margitsziget csendjében dolgozik Krúdy a máig az egyik leggyakrabban kiadott könyvén, nevezetesen az *Álmoskönyvön* (1920), amit később a *Babonákkal* és a *Tenyérjóslások könyvével* bővített tovább. Régi álmoskönyvekre és a nagyanyjától, Radics Máriától hallott „álommagyarázatokra” támaszkodva (egyébként

megnevezi őt a szakirodalom szerzői között) sajátos kézikönyvet alkot: „a vilá-
gért sem szeretném, ha könyvemem tudákosnak vagy álbölcsnek ítélnék, mert
itt-ott Freud professzor, [...] tanításának nyomai mutatkoznak”. Megjegyzendő,
hogy Krúdyhoz Ferenczi Sándornak, Freud magyar fordítójának és tanítványá-
nak közvetítésével jutott el. „Ne vessük meg a babonásokat – írja Krúdy. – Ők
azok, akik a mindennapi élet szürkeségét a maguk primitív költészetével meg-
színezik.” És ne féljünk az álmoktól: „Nincsen rossz álom. Mert amikor álmo-
dunk: azt jelenti, hogy még élünk.”⁹

Egyébként továbbra is gyűjti majd az álmokat, a legérdekesebbeket a sajtó
hasábjain elemzi. Részben a kenyérkereset miatt, részben pedig azért, hogy
elszakadjon egyre komorabbá váló gondolataitól. 1925-ben ünnepli írói pályá-
jának negyedszázados jubileumát (nem tudni miért 1900-tól számította), ez
alkalomból jelenik meg műveinek tíz kötetes válogatása, három évvel később,
az ötvenedik születésnapjára pedig egy újabb válogatáskötet, ami azt jelzi, hogy
a politikai kegyvesztettség időszakának már vége. Ekkor azonban beteges-
kedni kezd. Legendás egészsége felmondja a szolgálatot, bizonyára az alkohol
miatt, de azért is, és talán elsősorban azért, mert – ahogy nekrológiájában írja róla
Móricz Zsigmond – „halálra dolgozta magát”.

Ennek ellenére a húszas évek második felében megjelentet néhány fontos
regényt és több elbeszélést, köztük a szűken vett kánonhoz tartozó olyan gyöngy-
szemeket, mint az egymást kiegészítő, azaz „párt” alkotó – ez mondjuk úgy, az
író specialitása volt – *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* és *A hírlapíró és a halált*.

1925-ben születik meg történelmi esszé-sorozata, *A tegnapok ködlovagjai*.
A walesi hercegen kívül, aki „megtette saját hozzájárulását a Monarchia kultú-
rájához”, Krúdy ezekben Rudolf főherceg, Ferenc József, gróf Károlyi Mihály,
Tisza István, sőt még az írókat megkönyékező (Krúdy az egyike volt azoknak,
akiket megkönyékezett, de ő sikeresen állt ellen) bolsevik Kun Béla portréját
is megrajzolta. Ugyanebben az évben publikálja az *Ady Endre éjszakái* című em-
lékcikk gyűjteményét. Megörökíti benne a „magyar ugar” bajnokával tett közös
kalandjait olyan helyekre, mint a legendás és Budapest térképén most is (habár
már más helyen és más „köntösben”) létező Három Holló kocsmá vagy a Meteor
kávéház, amelyet Ady állítólag többre tartott, mint a New Yorkot, a *Nyugat* szer-
kesztőinek híres törzshelyét. Értelemszerűen felbukkannak itt a századforduló
bohémvilágának sokszínű tagjai is.

Az íróemberek arcképfestőjeként Krúdy valamiféle személyes irodalomtör-
ténetet alkotott, melyben az összes nagyság megjelenik, az élükön Petőfi Sán-
dorral. Sorsuk és írásművészetük elsősorban ürügyként szolgált Krúdynam
ahhoz, hogy saját ízlését és művészi nézeteit kifejezésre juttathassa.

Az utolsó három év, amit a szerény óbudai lakásban töltött, a létért folytatott
drámai és megalázó küzdelem időszaka. Ennek ellenére olyan művek születnek
ekkoriban, amelyek új árnyalatokkal gazdagítják Krúdy munkásságát, mint

9 Az idézetek az első és a második kiadás előszavából származnak.

például a *Tiszaeszlári Solymosi Eszter* (1931) című áldokumentarista regény a magyar Dreyfus-ügyről. Pénzt viszont már nem keres vele, mert nincs kiadója. Saját költségén adja ki *Az élet álom* (1931) című novelláskötetet – az életet „véres húskoncnak” nevezi, amit fájdalommal idéz fel Kertész, amikor Krúdy gögjéről és szenvedéséről ír. Krúdy ekkoriban minden értékesebb holmiját pénzzé teszi (bár az nem igaz, hogy csak egy öltözet ruhája volt), a végsőkéig küzd, ebben író-társai nyújtanak neki segítséget – 1930-ban megkapja a Baumgarten-díjat, amelynek Babits Mihály a kurátora, két évvel később Kosztolányi Dezső mint a magyar PEN Club elnöke és egyúttal a lord Rothermere által létesített díj sáfárja, jelentős pénzösszeget oszt szét Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula között, ami nem csupán anyagi támogatást jelent, de a *Szinbád* szerzőjének lassacskán feledésbe merülő írói munkásságának elismerését is. Szinbád azonban nemsokára elmegy, a ma is létező Kéhli vendéglőben elköltött vacsora után egy üveg könnyű fehér borral hazatér, és 1933. május 12-én álmában hal meg, stílusosan zárva le saját életének történetét. Frakkban temették el, és a sírjánál cigányzenekar játszott a kedves nótáit.¹⁰

Bár Krúdy Gyula terjedelmes irodalmi munkássága, melynek helye a szűken vett modern magyar irodalmi kánonban vitathatatlan, általában az „impreszszionizmus” kategóriájába szokott kerülni – egyébként Szerb Antalnak, a kiváló írónak és szintén kiváló irodalomtörténésznek¹¹ köszönhetően –, mégis egyre több interpretációs lehetőséget nyit meg. Az egymáshoz kapcsolt motívumok és témák erdejét, egy „élőlény forma” szerves egészet megalkotva – ahogy azt egy fiatal kutató megjegyzi – engedi, hogy szinte vég nélkül követhessük az intertextuális nyomokat. Egyébként Szerb is észrevette azt, ami a leglényesebb, nevezetesen a narráció modernségét, a tudatos „szá elvesztést” és az idő „magánügyként” való kezelését. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kor főképpen kedves *laudator temporis acti*t látott benne, és hogy Krúdy „kezdettől fogva kissé elavult volt”, ezt a vonását azonban azzal a rendkívüli ösztönrel hozza kapcsolatba, ami lehetővé tette számára, hogy olyan nagy újítókat előzzen meg, mint Giraudoux vagy Virginia Woolf.

Az időkezelés módját tekintve (habár nem csak azt), Krúdyt régóta Prousttal és Kafkával állítják párhuzamba, olykor velük egyenrangúként értékelve (lásd Kertész). A magyar és a lengyel komparatistikai kutatásokban rendkívül termékeny területnek bizonyult a Bruno Schluzal való analógia. Annak általános megállapításán túl, hogy írásaikat a Monarchia szelleme hatja át, szövegeik strukturális elemzése olyan jellegzetességek hosszú listáját eredményezi, amelyek a *Szinbád* írójának világát a *Fahajás boltok* szerzőjének világával kötik össze: az álompoétika, az idő formátlansága, a mulandóság és a ciklikusság,

10 Izzalmas részleteket tartalmaz az író utolsó éveiről a *Nyugat* korszakát kiválóan ismerő Fráter Zoltán utószava e kötetben: *Ódonyságok városában: Krúdy Gyula írásai Óbudáról*. Bp., 2013, Óbudai Múzeum.

11 Szerb Antal 1934-es magyar irodalomtörténetét rendszeresen újranyomják, és továbbra is fontos viszonyítási pontot jelent az irodalomkritikai diskurzusban.

az erőteljes önéletrajziség, az erotikus szálak, a holt létezők élővé tétele, a szürreális átalakulások, mindenekelőtt azonban a kisváros toposza, annak „dermesztő unalmával” és jellegzetes alakjaival, akik a piactér, a vendéglő, a cukrászda, a tánciskola és az örömház mitologizált tereit népesítik be. Közös bennük az is, hogy a líraiságot a groteszkkal szövik át.¹²

Az irónia, a paródia és a konvenciók vegyítése kétségtelenül az irodalom „groteszk” modelljének eszközei. Arról, ahogy Krúdy „mindenről és mindenkiről örökké parodisztikusan beszélt” írja azt Márai, mellesleg lemondóan, hogy a külföldi (konkrétan: a német) befogadó esetében, aki a fordítással kerül kapcsolatba, nincs olyan bűvös, nehezen megfogható mentális cinkosságon alapuló kapcsolat, mint Krúdy és a magyar olvasó között. Bizonyára igaza van, bár épp ez a távolságtartás, éleslátás és humorérzék nyeri meg továbbra is új hívek (talán a hívő a legtalálhatóbb szó) sokaságát Krúdy számára, nem csak Magyarországon. Krúdy nagyon magyar, de az élet szépségének élvezetében – annak minden megnyilvánulásában – univerzális. Kevesen képesek így uralni a nyelvet, de valószínűleg nem értene egyet a stílus másik nagy mestere, Kosztolányi Dezső nézetével, miszerint az író az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet. Krúdy számára nem voltak azok, és ez érződik is. Ajándékként kapta az írás tehetségét, és bőkezűen, sőt elegáns nemtörődömséggel osztotta meg azt másokkal.

Krúdy világirodalmi recepciója évről évre szélesebb körű. Novelláit és egyes regényeit (különösen *A vörös postakocsit*, az *Asszonyosságok díját* és a *Napraforgót*) számos nyelvre lefordították. Vajon ez azt jelenti, hogy Krúdy általánosan ismert volna, vagy hogy valamikor az lesz? Az előrelátó Szerb inkább az „arisztokratikus” író jövőjét jósolta neki, mert ő sem hitt az úgynevezett átlag olvasó képzelőerejében, ami elengedetlen ahhoz, hogy az ember engedje, hogy Krúdy rabul ejtse, és magától kövesse az író által sugalmazott nyomokat. A kortárs olvasó, még ha meg is van áldva a fantázia adományával, vajon készen áll egy ilyen kihívásra? Tudja vajon értékelni a „tékozló bűvész” hasonlatainak szépségét, melyek – mint azt Márai hangsúlyozta – Krúdy írásművészetének egyik titkát jelentik?

Reménykedhetünk csak abban, hogy igen. A pálya különböző korszakaiból és területeiről válogató kispróza kötet – innen a némileg szeszélyes időrendiség – kísérlet arra, hogy emlékezetünkbe idézze a *Szindbád* szerzőjét, ugyanakkor javaslat a szindbádi ördögi körből való kilépésre. Az elbeszéléseken kívül helyet kapott itt egy csokorra való publicisztikai írás is, melyek megmutatják, hogy Krúdy végig megmaradt lírikusnak, de azt is illusztrálják, ahogy írásművészetére oly jellemző módon, a valóság anyaga és az irodalmi fikció szövete átjárják egymást, az ismétlődő motívumok, nevek, alakok szerepet és álarcot cserélve a maga nemében egyedülálló univerzumot teremtenek.

Vas Viktória fordítása

12 Ld. Csilla Gizińska: Miasteczko – mit przestrzeni młodości w prozie Brunona Schulza i Gyuli Krúdyego. *Acta Philologica*, 37 (2010), 322–330.